

**İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ PROGRAMLAR ENSTİTÜSÜ
HUKUK YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**ÇALIŞMA HAYATINDA BAŞÖRTÜSÜ: ÖZEL SEKTÖRDE MİMAR
BAŞÖRTÜLÜ KADINLAR**

Cemile KOCAMAN

112614004

Dr. Öğr. Üyesi Seda KALEM BERK

İSTANBUL

2019

Çalışma Hayatında Başörtüsü: Özel Sektörde Mimar Başörtülü Kadınlar
Headscarf in Professional Life: Architect Woman with Headscarf in Private Sector

Cemile KOCAMAN

112614004

Tez Danışmanı : **Dr. Öğr. Üyesi Seda KALEM BERK** İmza
İstanbul Bilgi Üniversitesi

Jüri Üyeleri : **Prof. Dr. Turgut TARHANLI** İmza
İstanbul Bilgi Üniversitesi

Doç. Dr. Umut AZAK İmza
Okan Üniversitesi

Tezin Onaylandığı Tarih : 13 Eylül 2019

Toplam Sayfa Sayısı : 100.....

Anahtar Kelimeler (Türkçe)

- 1) başörtülü mimar kadınlar
- 2) iş hayatında başörtüsü
- 3) özel sektörde mimarlık
- 4) imaj ve görünürlük
- 5) başörtüsü yasağı
- 6) muhafazakârlık

Anahtar Kelimeler (İngilizce)

- 1) women architects with headscarf
- 2) headscarf in private sector
- 3) architecture in private sector
- 4) image and visibility
- 5) headscarf ban
- 6) conservatism

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, 2013 yılında kalkan yasak sonrasında, özel sektörde çalışan mimar kadınların üzerinden başörtüsü sorununa bireysel özgürlükler ekseninde yaklaşmaya çalıştık. Bu süreçte bir şekilde üniversitede başörtüsünü çıkaran, imkânları elverdiği için ülke dışında okuyan, okullarında şapka, peruk takmak gibi formüller ile eğitimini tamamlamış kadınların kendi hikâyeleri üzerinden özel sektörde var olabilme mücadelelerini konu edinmiştir.

Çalışma, İçindekiler, Kısaltmalar, Abstract ve Girişten sonra üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde başörtüsü yasaklarının uzun seneler devam etmesindeki temel sebepler irdelenerek bu yasağın Türkiye modernleşmesi içerisindeki dayanakları ortaya konulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise başörtüsü tartışmalarının odak noktası olan Türkiye’de kamusal alanın ne anlama geldiği üzerinde durularak, başörtülü kadınların kamusal alanda görünürlük süreci üzerinde duruldu. Ayrıca başörtüsü yasaklarına sebep gösterilen laiklik tartışmalarına ve yükseköğrenim alanında çözüme ulaştığı sürece de bu başlıkta yer verilmiştir. Nisan-Mayıs 2019 tarihleri arasında, Bursa, Trabzon ve İstanbul şehir merkezlerinde sosyal ilişkiler ile ulaşılabilen başörtülü mimar kadınlarla yüz yüze gerçekleştirilen 12 görüşme sonucunda elde ettiğimiz verilerin yer aldığı temel kısım ise, üçüncü bölümü oluşturmaktadır. Çalışmanın, konusu, amacı, metodolojisi, sınırlılıkları, sorunları, ulaştığı bulgular gibi başlıklar bu kısımda bulunmaktadır. Sonuç başlığı altında ise, çalışma aracılığıyla ulaştığımız genel hükümlere yer verilmiştir. Gelecekte bu konuda çalışma yapmak isteyen akademisyenlere yardımcı olması için çalışmanın sonuna Kaynakça kısmı da eklenmiştir.

Bu tez çalışmam sırasında danışma hocama beni yönlendiren ve yüksek lisans eğitimim boyunca bilgi, birikim ve tecrübelerinden istifade ettiğim değerli hocam Prof. Dr. Turgut Tarhanlı’ya ilgisi ve önerilerinden dolayı sonsuz saygılarımı sunuyorum. Tez çalışması süresince, yorulmadan bana yol gösteren ve bu çalışmanın tamamlanması için her zaman beni motive eden danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Seda Kalem Berk’e sabrı ve özverisinden ötürü minnettarım. Çalışmalarım boyunca yardımlarını, fedakârlıklarını esirgemeyen değerli arkadaşlarım Kübra Yanıkoğlu, Yeşim Kara, Ercan Ekinci ve B. Ahmet Turan’a; tez yazım süreci boyunca, maddi manevi desteklerini benden esirgemeyen, tez konumu seçmemde etkisi olan mimar kız kardeşim Enise Kocaman ve sevgili annem Birgül Kocaman’a da sonsuz teşekkür ederim

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vi
ABSTRACT	viii
ÖZET	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE MODERNLEŞMESİNDE KADIN

1.1. TANZİMAT'TAN MEŞRUTİYET'E KADIN İMGESİ.....	16
1.2. CUMHURİYET VE KADIN.....	20
1.2.1.Yeni Kadın Kimliği ve Aile.....	22
1.2.2. Şapka Kanunu	25
1.2.3. Medeni Kanunun İlanı	27

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BAŞÖRTÜSÜ SORUNU VE TARİHİ

2.1.TÜRKİYE'DE KAMUSAL ALAN.....	29
2.1.1. Kamusal Alanda Başörtülü Kadınlar.....	32
2.1.2. Başörtüsünün Sosyo-Ekonomi Politikası.....	34
2.1.3. Başörtülü Kadınlar ve İslami Feminizm.....	37
2.2. LAİKLİK	42
2.3. BAŞÖRTÜSÜ SORUNUNUN ARKA PLANI VE KISA TARİHÇESİ.....	43
2.3.1. 1960'lar ve 1970'ler.....	44
2.3.2. 1980'ler.....	47

2.3.3. 28 Şubat'ı Hazırlayan Süreç ve Sonrası.....	52
2.3.4. AKP dönemi.....	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAŞÖRTÜSÜ VE ÖZEL SEKTÖRDE MİMAR KADINLAR

3.1. ÇALIŞMANIN KONUSU.....	65
3.2. ÇALIŞMANIN AMACI.....	65
3.3. ÇALIŞMANIN METODOLOJİSİ VE SINIRLILIKLARI	65
3.4. ÇALIŞMANIN SORULARI.....	67
3.5. ARAŞTIRMA SONUCUNDA ULAŞILAN BULGULAR	67
3.6. İŞE GİRERKEN YAŞANANLAR.....	72
3.6.1. Karşılaşılan Sorunlar.....	72
3.6.2. Geliştirilen Stratejiler	76
3.7. İŞ HAYATINDA YAŞANANLAR	80
3.7.1. İş Hayatında Yaşanan Sorunlar.....	80
3.7.2. İş Hayatında Geliştirilen Stratejiler	83
SONUÇ	85
KAYNAKÇA	90

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
age	: Adı Geçen Eser
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
AIHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AIHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
ANAP	: Anavatan Partisi
AYM	: Anayasa Mahkemesi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CV	: Curriculum Vitae
ev.	: Çeviren
ÇYDD	: Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemesi
DP	: Demokrat Parti
DSP	: Demokratik Sol Partisi
DYP	: Doğru Yol Partisi
Ed.	: Editör
FP	: Fazilet Partisi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
KADER	: Kadın Adayları Destekleme Derneği
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	: Milli Nizam Partisi

MSP	: Milli Selamet Partisi
MÜSİAD	: Müstakil Sanayiciler ve İşadamları Derneği
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
ODTÜ	: Ortadoğu Teknik Üniversitesi
ÖSYM	: Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi
RP	: Refah Partisi
TBB	: Türkiye Barolar Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TMMOB	: Türkiye Mühendis ve Mimar Odalar Birliği
TESEV	: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TOKİ	: Toplu Konut İdaresi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜSİAD	: Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurumu

ABSTRACT

This study, both politically and legally no longer a problem of the headscarf in the public sphere in Turkey, aims to requery based on the experience of working women architects wearing a headscarf in private sector. The focus of this research is the problems faced by women wearing headscarves in the private sector. In the first part, it is stated that the basis of the headscarf ban corresponds to the last periods of the Ottoman Empire and the effect of politics on women's body and clothes during the Tanzimat Period and later was discussed. In addition, by emphasizing the role of the motherhood in the republic, women were instrumentalized in the process of modernization. In the second section, the background of the headscarf issue, which began with obstacles and later became legal prohibitions, is given and how political Islam affected Turkey after the 1980s and Islamic feminism and the increase of the visibility of women in headscarves in the public sphere are examined. In the third part of the thesis, it has been tried to understand the codes of the newly formed conservative bourgeoisie by explaining how conservatism has increased in the last twenty years. In the last part of this section, the transformation of the construction sector in the architecture profession is given. In the last part of the study, it is explained that the foundations of the architectural profession date back to the years when the Republic of Turkey was founded and with which methodology the thesis was studied. In addition, the experiences of architect women in headscarves have been taken from a feminist perspective. Face-to-face interviews were conducted with 12 headscarf-wearing architect women working in the private sector. It has been investigated how the experiences of headscarf-wearing architect women have changed since 2013, when the ban on headscarves was actually lifted.

Keywords: Women Architects With Headscarf, Headscarf In Private Sector, Arthitecture in Private Sector, Image And Visibility, Headscarf Ban, Conservatism

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye’de hem hukuken hem de siyaseten kamusal alanda sorun olmaktan çıkan başörtüsünü, özel sektörde çalışan başörtülü mimar kadınların tecrübelerine dayanarak feminist bir bakış açısıyla yeniden sorgulamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda araştırmanın odak noktası özel sektörde çalışan başörtülü mimar kadınların yaşadıkları sorunlardır. Fiilen başörtüsü yasağının kalktığı 2013 yılından bugüne yaşadıkları deneyimlerin ne yönde değiştiği araştırılmıştır. Araştırmamızda, kamusal alanda sorun olmaktan çıkan başörtüsünün durumu, özel sektörde mimarlık mesleği özelinde başörtülü kadın görüşmeciler ile yapılan mülakatlar sonucunda yeniden değerlendirmektedir. Tez bir giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin konusunun ve temel kavramlarının dokunduğu sınırlar çizildikten sonra, ilk bölümde, başörtüsü yasağının temellerinin Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine tekabül ettiği belirtilerek, Tanzimat Dönemi ve sonrasında kadın bedeni ve kıyafeti üzerinden siyasetin ne şekilde etkili olduğu tartışılmıştır. İkinci bölümde, başörtüsünün önce engellemelerle başlayan sonrasında hukuki yasaklara dönüşen arka planına yer verilmiştir. 1980’ler sonrasında siyasal İslam’ın Türkiye’yi nasıl etkilediği ve İslami Feminizm ile başörtülü kadınların kamusal alanda görünürlüklerinin artması irdelenmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlar ise Türkiye’de başörtüsü noktasında bir süredir fiili bir serbestlik olması ve başörtülü kadınların kamusal alanda bunun avantajlarını yaşamaya başladığı söylenmesine karşılık, konunun özel sektörde irdelendiğinde sanıldığı aksine başörtülü kadınların başından sonuna birtakım problemler yaşamaya devam ettiğini göstermektedir. En nihayetinde araştırmanın aynı anda hem feminizm araştırmalarının hem de çalışma hayatı ve mimarlık boyutundaki araştırmaların erişim alanını güçlendireceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Başörtülü Mimar Kadınlar, İş Hayatında Başörtüsü, Özel Sektörde Mimarlık, İmaj Ve Görünürlük, Başörtüsü Yasağı

GİRİŞ

Türkiye’de birçok tartışma konusunun modernlik ve muhafazakârlık kısılcığında geliş(tiril)diği bir gerçektir. Bu durum, yüzeysel olarak Türkiye’nin Doğu-Batı arasındaki konumu ile açıklansa da daha özeldir Türkiye’deki politik iktidar merkezlerinin yön verdiği muhafazakârlık-modernlik karşıtlığındaki süreçler bu tartışmayı Osmanlı’nın son döneminden beri entelektüel gündemde canlı tutmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nin 1923’te kurulmasından sonra muhafazakârlık ve modernlik konularının iktidar merkezlerine göre yaşadığı dönüşüm ve politik kaygılar aslında birbirini içerebilecek olan bu iki kavramın koşutluk üzerinden değil çatışma üzerinden okunmasını gerekli kılmaktadır. Modernlik kavramı bu çalışmada Avrupa aydınlanması sonucunda ortaya çıkan bireyselleşme odaklı bir modernlikten ziyade, 1923 sonrasında geleneksel olanın reddi ve geleneksel olanın kabulü üzerinden yaratılan politik gerilimin Türk sosyal yapısındaki sonuçlarından küçük bir kısmına odaklanmıştır.

Türkiye’de de tarihsel süreç içinde muhafazakârlığın ve modernliğin çeşitli dönemlerde çeşitli bağlamlarda sürekli olarak dinamik kaldığı görülmektedir. Bu kavramların dinamik kalmasının sebeplerinden birisi de toplumsal cinsiyet ile olan ilgisidir. Ataerkil söylem ve politikanın çoğu kültürel alanda temel koyucu olduğu Türkiye’de modernlik veya muhafazakârlık politikalarını üretenler ve yönlendirenler erkekler iken kadınlar ve başörtüsü bu üretilen bu politikalarda gösterge olarak yerini almıştır. Kamusal alanda kadın görünürlüğünün önemli bir simgesel boyutu olan başörtüsü, İslam dinini Türklerin kabulü ile başlayan süreçle oluşan geleneksel toplum ile Avrupa aydınlanması ile bilimi önceleyen Batılı değerler arasında kalan Türk toplumu arasındaki en büyük çatışma alanlarından birisi haline gelmiştir. Bu doğrultuda modernlik ve muhafazakârlık arasında hem simgesel olarak başörtüsünün kendisi hem de başörtülü kadın konusunun değişik boyutlardan tekrar ele alınmasının bir ihtiyaç olduğunu düşünmekteyiz. Bu çatışma alanının; 2002 sonrasında siyasi iktidarı eline alan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ile birlikte 2013 itibariyle politik düzlemde çözülmüş gibi gözükse de, günümüzde özel sektörde bireysel özgürlükler ışığında devam edip etmediğini bu çalışmada tartışmayı düşünmekteyiz. İşte bu çalışmada da yıllarca kamusal alanda varlığı tartışmalar yaratan başörtüsünün iş hayatındaki mevcut durumu incelenmiştir. Çalışmanın örneklem alanı olarak özel sektörde çalışan başörtülü mimarlar tercih edilmiştir. Bunun sebebi ise başörtüsü yasağının fiilen 2013 yılında kamusal alanda kalkmasına karşılık görsellik, tasarım ve özgürlüğü birlikte barındıran bir meslek olması itibariyle mimarlıkta, özellikle de yenilik ve modern çalışma hayatındaki esneklik itibariyle de özel sektörde bu değişimin çalışma hayatına ne derece yansıdığını belirleyebilmektir.

Dolayısıyla çalışmanın genel hatları “muhafazakârlık ile modernleşme kavramları arasında çalışma hayatı ve kadın” sınırlarına ulaşırken özel çerçevesi “Türk muhafazakârlığı ve Türk modernleşmesi arasında özel sektördeki mimarlık mesleği ve başörtülü kadın” sınırlarını içermektedir. Tezin önemli bir hedefi de AKP iktidarının elde ettiği, Türkiye Cumhuriyeti’nde diğer hiçbir iktidarın ulaşamadığı bir güç potansiyeline ulaşması ile birlikte başörtüsü yasaklarının kamuda ve eğitim alanında tamamen kalktığı algısı oluşmuşken; bu durumun güncel olarak özel sektöre ne derece yansıdığını saptayabilmektir. İşte bu özel çerçevenin sınırlarına bağlı olarak tarihsel süreçte Türkiye’nin değişen dönüşen yapısı içinde “genelde muhafazakârlığın özelde başörtüsünün ve genelde modernliğin özelde mimarlığın” bir bütünlük içinde nasıl konumlandığına bakmak faydalı olacaktır.

Muhafazakârlık içerisinde düşünce geleneği de olan bir bütündür ve özellikle İslamcı partilerle birlikte Türkiye’deki cemaat ve tarikat yapıları tarafından argüman olarak sıkça kullanılmıştır. “Türkiye’de muhafazakârlık” söz konusu olduğunda bu kavramın uzamlarının İslamcılık ve politika ile ilişkili olduğunu da söyleyebiliriz. Dolayısıyla Türkiye’de muhafazakârlık anlayışının gelişimini bu kavramlar çerçevesinde ele almak önem arz etmektedir. Fakat ilk önce Muhafazakârlığın ne demek olduğuna bakmak faydalı olacaktır: Muhafazakârlık en kısa ve net şekilde mevcut hukuki durumun muhafaza edilmesi, korunması anlamına gelmektedir.¹ Muhafazakârlığın değerlendirildiği pek çok koşulda öne çıkan en önemli unsurun toplumsal değerler olduğu kanısı hâkimdir. Bu değerlerin önemli bir kısmı da siyasi, ekonomik ve politik yapı ve kurumlarla ilgilidir. Gündelik siyaset söz konusu olduğunda ise muhafazakârlığın “statükoyu muhafaza etmek” anlamı öne çıkmaktadır.² Muhafazakârlığın değişime gösterdiği direncin sebepleri, değişime güven duymamanın yanında elde olan sahip olunanları da kaybetme korkusudur. Kaybedilenin yerine başka bir şey ile doldurmanın maliyetli ve riskli oluşu ve oluşacak olan değişimden pay alamama hesapçılığı gibi unsurlar da muhafazakârlığı besleyen sebeplerdendir. Fakat muhafazakârlığı besleyen asıl unsur ise onun iktidar aracı olmasıdır.³

Aslında Türkiye’de muhafazakârlık denilince akla gelen şeyler; gericilik, tutuculuk, irrasyonelliktir. Türk toplumunda özellikle laik kesimler, dindarlığa bağlı olarak gelişen muhafazakârlığı gericilikle bağdaştırılmış ve gelişimin önündeki engel olarak

¹AKTAN, Coşkun Can, “Muhafazakârlık ve Liberal Düşünce”, Köprü Dergisi, Kış/2007, Sayı 97. s.51

²BULAÇ, Ali, Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi, Köprü Fikir Dergisi, 97, s.25.

³EFEKAN, H. Muhafazakârlığın Hermenötüğü, Doğu Batı Düşünce Dergisi,2011, 25, s.74.

değerlendirilmiştir. ⁴ Siyasal ideolojiye sirayet etmiş muhafazakârlık, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye'de, 20. Yüzyılın ikinci yarısına kadar, toplumun entelektüel ve aydınlarının Batı hayranlığı içinde olması sebebiyle güçlü bir etki yaratmamıştır.⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ile birlikte, toplum ve ekonominin Batılı değerlere göre inşa edildiği Cumhuriyetin ilk 10 yıllık sürecinde Türk muhafazakârlığı, Kemalizm'in radikal değişim isteğine karşı bir frenlemeyi hedeflemiştir. Fakat Türk muhafazakârlığı da Kemalizm gibi uzun seneler halka inememiş ve Cumhuriyet dönemi aydın, yazar ve akademisyenlerinin entelektüel ilgisi olarak devam etmiştir.⁶ Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve Cumhuriyet'in ilanı ile Osmanlıcılık akımı silinmiş İslamcılık ise modernite ile gelen ekonomik, sosyal ve siyasal yapıları reddederek kendi sınırlarına çekilmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra pasif konuma itilen bu ideolojilerin yerini ise, Cumhuriyet ile gelen yenilikleri eleştiren ve onları yorumlayan “yeni muhafazakârlık” düşüncesi doldurmuştur. Yeni kurulan ulus devletle doğan bu muhafazakârlık anlayışı İslamcılığın siyasi ve hukuki yaptırımların kaynağına dini koymasına karşı çıkarken, dini toplumsal hayattan da dışlamamaktadır. Aksine, muhafazakârlık, dini toplum hayatında iyi insan olmanın bir gerekliliği olarak görmektedir. Fakat Türk muhafazakârlığı tek partili dönemden bu yana dinin nasıl yaşanması gerektiği konusunda toplumu bir dönüşüme tabii tutmuştur.⁷

Muhafazakârlığın tek başına bir sığfata dönüşmesi de 12 Eylül 1980 askeri darbesi ve sonraki döneme denk gelmektedir. Askeri darbe ile sol devrimci düşüncenin bastırılması toplumun da sağcılaşmasının önünü açmıştır. 12 Eylül cunta rejimi dolaylı yollardan Özal Hükümeti aracılığıyla Türk-İslam sentezi olarak muhafazakârlığın topluma yerleşmesine neden olmuştur. Bu sebeple de toplumsal muhalefeti kontrol altına almak ve devletin ekonomik müdahalelerine sınır getiren 24 Ocak kararlarını içine alan yeni neo-liberal politikayla ekonomik tedbirler almıştır.⁸ Özal, aldığı kararlar ve uyguladığı politikalar ile değişim ve dönüşümün kaçınılmaz olduğunu ortaya koyarak şunları söylemiştir:

Bir Türk, inancın laikliği etkilemediğinin farkındadır. İnanç rasyonel olmayı engellemez. Günlük hayatta Avrupalı bir Hıristiyan ile Türk bir Müslüman'ın arasında fark yoktur. Türkler Batı ve İslam arasında bir sentez yapmıştır ve bu sentez Türk kimlik krizine son

⁴ SEZİK, Mustafa, “Muhafazakâr Siyaset İdeolojisi ve Türkiye’de Muhafazakârlık”, II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-II, 6-8 Mayıs, Bursa, 2013, , s.10

⁵SEZİK, age, s.11.

⁶ AKTAŞLI, Hasan Ufuk ‘Türk Muhafazakârlığı ve Kemalizm’ Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı:58, Ankara, Yıl:14, 2011 s.149-150.

⁷İREM, Nazım, Türk Muhafazakârlığı Üzerine Bazı Gözlemler’, Karizma Dergisi, Sayı:17, Yıl:5, 2004 s. 12-13.

⁸ ALPMAN, Polat S., ‘Harikalar Diyarından Muhafazakâr Masallar’ ‘Öteki Muhafazakarlık, Çağlar Deniz, (ed.), Phoenix yayınları, Ankara, 2016, s.125-126-127.

vermiştir. Ben inançlı bir insanım ve her türlü yeniliğe açığım. Kimlik problemim yoktur; böylece kendi kültürümü savunarak ve bir ideolojiye bağlanarak aşırı milliyetçi olmak zorunda değilim.⁹

Muhafazakâr ve Batılı hayat sentezini ilk uygulayan Özal olmasa bile gerçekleştirdiği liberal açılımların köklü değişimlere sebep olması nedeniyle Özal dönemi farklılık arz etmiştir. 1980'leri önceki dönemlerden ayıran durum, ekonomik devrim şeklinde değerlendirilebilecek kararlardır. Ekonomik değişim ile birlikte yaşamlar ve çalışma şekilleri ciddi bir değişim geçirmiştir. Türk toplumu artık rekabeti öğrenerek bölgesel bir güç olma noktasında ilerlemeye başlamıştır. Bu süreçte faizsiz çalışan İslami bankalar yasası hazırlanmış ve bu bankaların Türkiye'de kurulması teşvik edilmesi ekonomide ciddi kazanımların elde edilmesini sağlamıştır.¹⁰ Ayrıca, Özal, üretimin artırılması ve Batı ile olan bağların kuvvetlenmesi için Anadolu sermayesini desteklemiştir. Böylelikle KOBİ'ler (Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme) de pazara girebilme şansı yakalamıştır. Küçük firmaların da bu esneklik ve üretim teknolojileri sayesinde ülke içi pazarda dev rakipleri ile yarışabilme şansı elde edebilmesi, KOBİ'leri ekonominin önemli bir parçası haline getirmiştir. Anadolu kaplanları¹¹ olarak anılan bu işletmeler genellikle Konya, Ankara, Yozgat, Denizli, Çorum, Aksaray ve Gaziantep gibi Anadolu şehirlerinden oluşan şirketlerdir. Anadolu sermayesi, Özal döneminde, Türkiye'nin insan hakları, demokratikleşme, hukuk ve dış ilişkiler konusundaki dönüşümünde önemli rol oynamıştır.¹² Özal'ın liberal ve ihracat merkezli büyüme modeli yeni gelişen bu işletme eliti için itici güç olduğu söylenebilir.¹³ Ayrıca, Anadolu Kaplanlarının üretime dâhil olmaları dindar Müslümanlar açısından da pasif devrim olarak nitelendirilmiştir.¹⁴ Yılmaz'a göre de, Özal'ın uluslararası seyahatlerde Anadolu Kaplanlarını da kapsayan iş gezileri yapması, bu dönemde Anadolu'dan gelen dindar insanların alt sınıftan orta sınıfa yükselmesini sağlamıştır.¹⁵

Türkiye'de muhafazakârlık açısından Özal dönemi önemli bir değişim sürecine tekabül ettiği gibi AKP'nin kuruluşu ve yükselen muhafazakârlık da üzerine çokça yazılan ve

⁹POPE, N., & POPE, H. Çıplak Türkiye (3. bs.). Gelenek Yayınları, İstanbul, 2004, s.171.

¹⁰SEZİK, age, s.319.

¹¹YIKILMAZ, Ayça, Ak Parti'nin Dış Politika İdeolojisi: Yeni Muhafazakârlık, Yüksek Lisans Tezi, Konya-2016 s.33.

¹²DEMİR, Ömer, ACAR, Mustafa, Toprak, Metin, "Anatolian Tigers or Islamic Capital:Prospects and Challenges", Middle Eastern Studies, Volume 40, Issue 6, 2004.

¹³NARLI, Nilüfer, "The Rise of the Islamist Movement in Turkey", MERIA Journal, Vol.1. No.3

¹⁴ERKOÇ, Emre Taptuk, "Economy and Democratisation: Turgut Ozal Era in Turkey, Journal of Business Economis and Political Science, Vol:3, No:6, s.68.

¹⁵YILMAZ, Kamil, " The Emergence and Rise of Conservative Elite in Turkey", Insight Turkey Vol.11/No.2, s. 113-136.

tartışılan yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 2002 yılında gerçekleşen seçimlerin hemen öncesinde, beraber kullanılmamış olan, muhafazakârlık ve demokratlık ¹⁶ kelimelerini birleştirerek 14 Ağustos 2001 yılında Recep Tayyip Erdoğan'ın önderliğinde kurulan AKP kendisini muhafazakâr demokrat olarak tanımlamıştır.¹⁷ AKP'nin din yerine muhafazakârlık ifadesini kullanması, Yasin Aktay'ın da belirttiği gibi; İslamcı siyasetin sistem nezdinde mümkün olan bir dil arayışının sonucunda gerçekleşmiştir. Muhafazakârlık ifadesi, aynı zamanda seçmen için dini bir çağrışım da yapması hasebiyle, İslamcı parti tabanından gelecek oyları da güvence altına almıştır.¹⁸ AKP'ye oy veren kitleye bakılacak olursa ekseriyeti orta sınıftan gelen insanlardan oluşmaktadır. AKP'nin kurulduğu süreçte, ekonomik koşullardan ötürü, zengin ve fakir arasındaki uçurum artmış ve sınıflar arasında ekonomik statü sebebiyle oluşan uçurum belirginleşmiştir. AKP'nin ekonomik fırsat ve imkânlarla, yaşam standartlarını asgari düzeye çekmeyi hedeflemesi zengin-fakir arasındaki uçurumu yumuşatmıştır.¹⁹ 28 Şubat yıllarının etkisinin devam ettiği dönemde kurulmuş olan AKP iktidarı en çok da İslamcı kanattan gelen desteği sağlamıştır. Her fırsatta Millî Görüş gömleğini çıkararak kurulduğunu söyleyen AKP²⁰ modern olanı kucaklayarak, sağ, sol, liberal, demokrat ve o vakte kadar kullandığı tüm merkez siyaset tasarısını pekiştirerek ekonomik kalkınma ve Avrupa Birliği'ne(AB) uyum beklentilerini öncelemiştir. ²¹ Neo-liberalizm bağlamındaki yeni muhafazakârlık Özal döneminden sonra AKP döneminde de tekrar gündeme gelmiştir. Serbest piyasa ekonomisi, Anadolu kaplanlarını güçlendirme hamlesi, dış politikada açılıma gidilmesi bu yeni dönemin de pratikleri haline gelmiştir.²² Fuat Keyman'ın belirttiği gibi 2000'ler İslami kimliği siyasi arenada AKP ile kimlik kazanırken, Müstakil Sanayiciler ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) ile de şehirli orta sınıf Müslüman girişimciler gün yüzüne çıkmıştır. ²³ MÜSİAD'ı oluşturan işletmeciler Anadolu Kaplanları girişimcilerinden oluşmuştur. Kültürel anlamda muhafazakâr ve ekonomik anlamda liberal olan bu sınıf AKP

¹⁶DOĞANAY, Ülkü, "Akp'nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakârlık: Muhafazakâr Demokrasiye Eleştirel bir Bakış", Ankara Ünibersitesi SBF Dergisi, 62-1, s.66.

¹⁷ERLER, Özgün, "Yeni Muhafazakârlık, AKP ve "Muhafazakâr Demokrat" Kimliği, Stratejik Araştırmalar Kimliği, sayı:10, 2007, s.129.

¹⁸GÜLALP, Haldun, Kimlikler Siyaseti, Türkiye'de Siyasal İslamın Temelleri, Metis Yayınları, İstanbul, s.350

¹⁹YIKILMAZ, age s.19.

²⁰ERLER, age. s.131.

²¹ KARAGÜZEL, Ömer Faruk, Modernleşme, "Modernlik ve Ulusçuluk Bağlamında Türkiye'de Muhafazakârlık", Genç Hukukçular Hukuk Okumaları, s.379.

²²AKYILMAZ, age, s.14.

²³KEYMAN, E. Fuat, "Modernity, Secularism, and Islam: The Case of Turkey", Theory, Culture and Society 24 (2), s.216-217.

tarafından da desteklenmiştir. ²⁴ MÜSİAD, Türkiye’de ekonomik anlamda seküler ve hegomonik bir yapısı olan Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği’ne (TÜSİAD) karşı bir alternatif oluşturmuştur. ²⁵ Anadolu sermayesini temsil ettiğini iddia eden MÜSİAD’ın tanıtım metninde ve kurucu başkanı olan Erol Yarar’ın da ifadesiyle, “*dinsizlerden daha güçlü olmak*” ve “*Allah yolunda harcamak üzere zengin olmak*” gibi hedeflerle değişim yaşayan ekonomik zihniyet “*insan hakları, ekonomik liberalizm, ahlaki muhafazakârlık, demokrasi ve AB üyeliği*” hedefleri ile siyasi sahaya giren ve son 15 yıllık süreçte ekonomi ve siyasi dönüşümde baş aktör olan AKP’nin ihtiyaç duyduğu ekonomik sermayenin de ana kaynağı olmuştur. ²⁶ Böylelikle 1990’larda Özal ile gün yüzüne çıkan ve AKP iktidarı boyunca desteklenen ve MÜSİAD adı altında toplanan girişimciler İslami iş elitleri olarak sosyal siyasal ve ekonomik anlamda Türkiye’nin şekillenmesinde önemli rol oynayan bir aktör haline gelmiştir.

Bütün bunlar Türkiye’de “İslami burjuvazi”, “muhafazakâr burjuvazi”, “dindar burjuvazi” gibi söylemler üretmiştir. Türkiye siyasi tarihinde İslamcılık ideolojisinin başlangıcı 1970’lere kadar gitmektedir. Türkiye tarihinde ilk İslamcı partinin kuruluşu 26 Ocak 1970’de Milli Nizam Partisi (MNP) ile olmuştur. Fakat henüz kuruluşunun üzerinden 1 sene geçmişken, Anayasa Mahkemesi (AYM) tarafından, Türkiye’de teokratik bir düzen kurmayı deneme suçlaması ile kapatılmıştır. MNP’nin kapatılmasının ardından, yerine Milli Selamet Partisi (MSP) kurulmuştur. MSP partisi, iktidar partisine karşı Anadolu şehirlerindeki orta ve küçük ölçekli işletmeleri temsil etme misyonu taşımıştır. ²⁷ MSP, orta ve küçük ölçekli işletmelerin hedeflerini önemsemiş ve desteklemiştir. Bu küçük ve orta ölçekli işletmeler MSP dönemindeki, devlet kaynaklarının paylaşılmasından hoşnutsuzluklarını belirtmiş ve devletin kendilerini desteklemelerini istemişlerdir. ²⁸ 12 Eylül 1980 darbesi ile MSP de kapatılmış ve bu destek beklentisi uzun sürememiştir. 1983 yılında tekrar sivil yönetime geçilmesiyle Refah Partisi (RP) kurulmuştur ve bu parti MNP ve MSP’nin yerini doldurmaya çalışmıştır. ²⁹

²⁴ İNSEL, Ahmet, “The AKP and Normalizing Democracy in Turkey”, The South Atlantic Quarterly 102 (2/3): s.297.

²⁵ LORASDAĞI, Berrin Koyuncu, The Relationship between Islam and Globalization in Turkey in the Post-1990 Period: The Case of MÜSİAD, Bilig, Winter 2010, Number 52, s.107.

²⁶ HAENNİ, P. , Piyasa İslâmı. (Çev.: L. Ünsaldı). Maki Basın Yayın, Ankara,2011,. S.86-87 ve 120.

²⁷ SARIBAY, Ali Yaşar, Türkiye’de Modernleşme, Din ve Parti Politikası: MSP Örnek Olayı, Alan Yayınları, İstanbul, 1985, s.98-100.

²⁸ SUNAR İlkey, Toprak BİNNAZ, “Islam in politics: the case of Turkey”, Government and Opposition, 18 (4), 1983, s.438.

²⁹ TOPRAK, Binnaz, “The State, Politics and Religion in Turkey”, ed. Metin Heper ve Ahmet Evin, State, Democracy and the Military: Turkey in the 1980s, De Gruyter, Berlin, New York, 1988, s.128.

RP'nin kurulması İslamcı hareketi yeniden toparlamış ve 1987'de Erbakan'ın yasağının kalkması ile partinin başına kendisi geçmiştir. RP'nin “*adil düzen*” sloganı ile yüksek miktarda dağıtılan yoksulluk yardımı ile 1990'larda varoşlara hâkim olunmuştur. RP dindar burjuvaziye, proletaryayı, reformist radikalleri aynı çatı altında tutmayı başarmış ve 1994'de yapılan seçimlerde İstanbul ve Ankara büyükşehir belediyelerini kazanmıştır. RP'nin yükselişi yakaladığı 1990'lar İslamcı sermaye grupları açısından da bir dönüm noktasına tekabül etmiştir. Neo-liberal dönüşümün etkisi ile bu İslamcı sermaye grupları da değişerek büyük sermayelere dönüşmüştür. “Anadolu Kaplanları” da bu yıllarda popüler hale gelmiştir. Bu yükselişin arka planında ise bir ilişkiler sarmalı mevcuttur. Dindar-muhafazakâr burjuvazi ile gönül bağı kuran emekçiler oluşan bu bağda önemli bir yere sahiptir. Emekçiler ve dindar-muhafazakâr burjuvazi arasında kurulan bu gönül bağı, İslamcı elitlerin 90'lar süresince uyguladıkları tabana yönelik aktiviteler ile ilgilidir. Laik elitlerde, toplumun alt kesimlerine yönelik gerçekleştirilen yukarıdan ve dışlayıcı yaklaşıma karşın, İslamcılarının gündelik hayatta var olan yüz yüze ilişkilere önem vermesi bu bağın kurulmasında önemli bir etken olmuştur.³⁰ 1990'da kurulmuş olan MÜSİAD da laik burjuvazinin temsil ettiği TÜSİAD'a karşı hâlâ zayıf olsa bile onunla rekabet edebilen İslamcı burjuvazinin temsilcisi konumuna gelmiş ve RP tarafından da desteklenmiştir.³¹ Bireysel olarak hayırseverlik ahlakını teşvik ederek hem kurumsal olarak tatmin sağlayan hem de ticari ağlarını genişleten MÜSİAD, girişimci tipi olarak TÜSİAD'dan ayrılmıştır³². MÜSİAD'ın kurucu Erol Yarar bunu kendi ifadesiyle “kapitalist değil kapital sahibi” olarak tanımlamıştır. 1994 yılındaki genel seçimlerin sonrasında Refah-Yol Hükümeti'nin kurulmasıyla, Doğru Yol Partisi (DYP) ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ikilisine karşı RP, patronlar dünyasındaki ortak ihtiyacını MÜSİAD ile karşılamıştır. Bu koalisyon MÜSİAD için de ilk ekonomik güç odağı olma deneyimi sunmuştur. Kombassan Holding ve Kalyon gibi MÜSİAD üyeleri Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin özelleştirilmelerinden önemli bir pay almıştır.³³ MÜSİAD-RP ortaklığı, sadece ekonomik değil aynı zamanda bir dış politika ağı da kurmuştur. 1996 yılında MÜSİAD üyeleri başbakana gezilerinde eşlik ederek Müslüman ülkeleri ziyaret etmiş ve bu

³⁰DURAK, Yasin, Dindar-Muhafazakâr Burjuvazî Ve “Yukarıdan” Dindarlık, Birikim Dergisi, 2012, s.48.

³¹BALKAN Erol, BALKAN Neşecan, ÖNCÜ Ahmet, Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi Ve AKP, Yordam Kitap, İstanbul, 2013, s.44.

³²DOĞAN, Ali Ekber, “İslamcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri ve 28 Şubat Süreci”, İlhan Uzgöl ve Bülent Duru, AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu, (ed), İlhan Uzgöl, Bülent Duru, Phoenix, Ankara, 2009, s.290

³³YANKAYA, Dilek, 28 Şubat, İslami burjuvazinin iktidar yolunda bir milat, Birikim, Dermaye, burjuvazi, tahakküm, Temmuz 2012, s.32.

süreçte 800 milyon doları bulan iş anlaşmaları imzalanmıştır.³⁴ Böylelikle Refah-yol hükümetinden aldıkları destek ile İslami burjuvazi ekonomik olarak güçlenmiş ve MÜSİAD, 1996-1997 yıllarında mevcut üye sayısını 3000'lere çıkarmıştır.³⁵ MÜSİAD burjuvazisinin bu yükselişi devam ederken yaşanan 28 Şubat süreci hiç şüphe yok ki İslami burjuvazinin güçlenmesini sekteye uğratan en önemli dönüm noktalarından olmuştur. 28 Şubat 1997'de Milli Güvenlik Kurulu toplantısında ordu komutanları, mevcut rejimin ülkedeki laik ve demokratik düzene zarar verdiği iddiası ile politikaya direkt olarak müdahale etmiş ve bu süreç “yumuşak darbe” olarak nitelendirilmiştir.³⁶ Bu sürecin yaşanmasında Erbakan'ın yapmış olduğu Libya gezisi, İran Cumhurbaşkanı'nın Türkiye'yi ziyaret etmesi, Başbakanlık'ta tarikat liderlerine verilen iftar yemeği ve Kudüs gecesi gibi olayların etkisi büyük olmuştur. Bu olaylar, yaşanan süreçte etkiye sahip olsa bile 28 Şubat sürecinin ana sebebini güçlenen muhafazakâr Anadolu burjuvazisinin, modern laik burjuvazisini rahatsız edecek kadar büyümesi oluşturmuştur. Nitekim TÜSİAD'ın önderliğinde bir takım sivil toplum kuruluşları, yayımladıkları bir bildiri ile Cumhuriyet'in şeriat özlemi çekenler tarafından tehdit altında olduğunu belirterek askeri uyarıya desteklerini göstermişlerdir.³⁷ Bu süreçte irticai eylemlere karşı önlem alma gerekçesiyle RP'ye destek sağlayan tüm aktörler rejim karşıtı olarak fişlenmiştir. MÜSİAD da RP ile girmiş olduğu ekonomik ortaklık sebebiyle 28 Şubat sürecinde ciddi zarar görmüştür.³⁸

28 Şubat sürecinde aldığı darbeden sonra MÜSİAD kamusal alanda Millî Görüş ile olan bağımlı koparmıştır. RP sonrasında kurulan Fazilet Partisi ile hiçbir yakınlık kurulmamış fakat 2002'de kurulan AKP ile yola devam edilmiştir. 28 Şubat deneyimi sonrasında, 1998-2003 yılları arasında MÜSİAD, tarafsızlık stratejisini benimsemiş ve siyasi konular ile yakından ilgilenmeden ticari faaliyetlerine ağırlık vermiştir.³⁹ MÜSİAD, 2001 yılında muhafazakâr demokrat ve merkez sağ kimlikle kurulan AKP'yi desteklemiştir. Bu desteği 2002 ve 2007 seçimlerinde MÜSİAD temsilcilerinin de aday gösterilmesinden anlamak mümkündür. Yeni kimlik arayışına giren ve kendini yenileyen MÜSİAD'ın desteği de

³⁴Bulut, Faik, Tarikat Sermayesinin Yükselişi, İstanbul, Doruk Yayınları, 1997

³⁵ÖNİŞ, Ziya, TÜREM, Umut, “Business, Globasation and Democracy: A Comparative Analysis of Turkish Business Associations”, Turkish Studies, 2001, Vol.2, No.2, s.100.

³⁶LOMBARDİNİ, Ben, “Turkey: The Return of Reluctant Generals?”, Political Science Quarterly 112, 1997, S.214-215.

³⁷BÖLÜKBAŞI, Mustafa, “Millî Görüş'ten Muhafazakâr Demokrasiye: Türkiye'de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 2002, sayı.2, s.176.

³⁸ÖNSÖZ, Cihad, İslam Ekonomisi Ve Yeni Muhafazakâr Orta Sınıfın Temsilcisi Olarak Müsiad, Sosyolojik Düşün, Cilt 2. Sayı 1, Haziran 2017, s.8.

³⁹YANKAYA, Dilek, 28 Şubat, İslami Burjuvazinin İktidar Yolunda Bir Milat, Birikim, Dermaye, Burjuvazi, Tahakküm, Temmuz 2012, s.36.

AKP'nin kuruluşunda etkiye sahip olmuştur.⁴⁰ MÜSİAD AKP ideolojisini desteklemiş hatta parti için bazı tavsiyelerde de bulunmuştur. AKP'nin kuruluş programında MÜSİAD'ın ekonomik ve siyasi raporları kullanılmış, MÜSİAD'da olduğu gibi AKP de serbest-piyasa ekonomisini, ihracat merkezli büyümeyi ve devletin ekonomideki faaliyetlerinin sınırlı olması gerektiğini savunulmuştur.⁴¹ AKP ile MÜSİAD arasında yakın ilişkiler kurulmuş ve İslami sermayenin AKP tarafından korunduğu ve bu grupların da AKP'ye mali destek sağladığı söylenebilir.⁴² Ahmet İnsel'in ifadesiyle, kültürel anlamda muhafazakâr, siyasal açıdan milliyetçi ve otoriter fakat ekonomik bağlamda liberal olan yeni orta sınıfın temsilcisi olarak iktidarı elde eden AKP'nin çıkarları ile İslami sermayenin çıkarları direkt birbirine eklenmiştir⁴³.

2008 dünya ekonomik krizi, Türkiye'yi direkt etkilememiş kapitalizm açısından yapısal bir değişim yaratmamış olsa bile neo-liberal bazı kırılmalar ve yeni yönelimleri beraberinde getirmiştir. 2008 krizi, 2001 yılında yaşanan krizden farklı olarak likiditenin bol ve ucuz olduğu süreçte fazla borçlanan ve küresel daralmayla beraber özellikle Avrupa ve ABD ülkelerine ihracat yapabilme kapasitesini kaybeden üretim sektörlerini olumsuz etkilemiştir. Kriz sürecinde İslami sermaye içindeki ü korunmaya çalışılmış ayrıca hem İslami sermayenin ticaret ve inşaat ile ilgilenen kısmı hem de genel anlamda sermayenin büyümesi açısından kentsel dönüşüm ve inşaat stratejik bir şekilde ön plana çıkarılmıştır. Kısaca, 2008 krizi, İslami burjuvazi ile olan bağın fazlaca ön plana çıktığı, kentsel dönüşüm ve inşaat merkezli birikim stratejisinin benimsenmesinde etkili olmuştur.⁴⁴

Türkiye'de muhafazakârlık veya modernlik söz konusu edildiğinde her ne kadar o ideolojileri üretenlerin ve yönlendirenlerin erkekler olduğu görülse de asıl hararetli tartışmaların kadınlar ve bedenleri üzerinden yürütüldüğü görülür. Bu tartışmalarda başörtüsü veya başörtülü kadın da daima merkezi bir konumda olmuştur. Bu aşamadan sonra hem başörtüsü hem de başörtülü kadının Türkiye'nin tarihsel süreci içindeki konumuna bakmak faydalı olacaktır. Başörtüsü hem pagan kültürünün hem de tek tanrılı dinlerin bir parçası olmuştur. Tek tanrılı dinlerde, kadınların özgürlüğünü ve değerini simgeleyen başörtüsü,

⁴⁰BAŞKAN, Filiz, The Rising Islamic Business Elite And Democratization In Turkey, Journal Of Balkan And Near Eastern Studies, Aralık 2010, s.408.

⁴¹Başkan, age. s.412.

⁴²RUBİN, Micheal, "Green Money, Islamist Politics in Turkey", Middel East Quarterly, 1995, s.12-13.

⁴³İNSEL, Ahmet, "AKP and Normalizing Democracy in Turkey", South Atlantic Quarterly, vol. 102, no.2/3, 2003, s.293.

⁴⁴AKÇA, İsmet, AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz Dinamikleri, Başlangıç/2014-Yaz, sayı:11, s.18.

yüzyıllar boyunca dinsel, cinsel, sosyal ve politik anlamlar taşımıştır.⁴⁵ Bu sebeplerden dolayı, başörtüsü takan kadınlar da tarihsel süreç içerisinde yukarıda bahsettiğimiz anlamları başörtüleri ile beraber üzerlerinde taşımak durumunda kalmıştır. Anadolu topraklarında başörtüsü algısı tarihsel süreç içerisinde pek çok değişimden geçmiş olsa da farklı çerçevelerce hâlâ tartışmalara konu edilmektedir. Kamusal-özel alan, laiklik- muhafazakârlık karşıtlıkları üzerinden üretilen tartışmalar ve gerilimler bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Modern dünyanın değişimiyle kamusal alanlarda kadının daha da görünür olmasıyla birlikte; Türkiye’de de özellikle başörtüsünün muhafazakârlık ve laiklik ekseninde kamusal alanda yasaklanıp yasaklanamayacağı uzun süre tartışılmıştır. Yükseköğretim alanında uygulanan başörtüsü yasakları çok fazla çalışmanın konusu olmuştur fakat fiilen yasakların kalkmasından sonra, bu durumun başörtülü kadınların meslek hayatlarına yansımaları çok az sayıda araştırmannın konusu olabilmıştır. Bugün hâlâ farklı alanlarda tartışmalara konu olan başörtüsünün Türkiye’de tartışılan ve yazılan bir konu haline gelmesinin başlangıcı, Cumhuriyet’in kurulmasından öncesine dayanmaktadır. Türkiye modernleşmesinin başlangıcı kabul edilen Tanzimat ile beraber kadınların kıyafetleri ve zaman içerisinde değişen tesettürleri iktidarın denetleme alanına girmiştir. Batılı devletler için tesettür, kadınların tutsak oluşunun simgesi iken, Osmanlı’da Batılılaşma hareketleri ile başörtüsünün çıkarılması, zayıflayan İmparatorluğu çöküşten kurtarabilecek önemli bir adım olarak algılanmıştır.⁴⁶ Cumhuriyetin ilan edilmesi ile de ideal vatandaşlık, kimlik tanımı, kamusal alandan siyasal alanın tanımına kadar her şey yeniden tanımlanmış ve riskli bulunanlar da bu tanımlamaların dışında bırakılmıştır. Cumhuriyet seçkinlerinin (askeri ve sivil bürokrasi) dinsel ve etnik öğelerin görünürlüklerini gündelik hayatın dışında bırakmaları ile Osmanlı olan kültürel bağ koparılmak istenmiştir.⁴⁷

Bu çerçevede başörtüsü, başörtülü kadınların⁴⁸ kamusal alanda görünürlük kazandıkları yıllara gelene kadar, bir sorun teşkil etmemiştir.80’lerle beraber ise, siyasal İslam’ın Türkiye’de güç kazanması ve siyasal İslamcı partilerin de iktidara gelmesi ile beraber, başörtüsü siyasetin de en çok tartıştığı konulardan biri haline gelmiştir. Siyasal İslam,

⁴⁵ TOPRAK, Metin, USLU, Nasuh , “The Headscarf Controversy in Turkey, Journal of Economic and Social Research 11(1), 2009, s.43,44.

⁴⁶ AKTAŞ, Cihan Kılık Kıyafet ve İktidar: Tanzimattan Günümüze-Kılık Kıyafet ve İktidar, Nehir Yayınları: İstanbul, 1991, s.20

⁴⁷ AKSOY, Murat, Başörtüsü Türban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik Ve Örtünme, Kitap Yayınevi, İstanbul,2005, s.11

⁴⁸ Başörtülü kadınlardan kast edilen, başörtüsünü ne şekilde taktıklarına bakılmaksızın örtünen kadınlardır. Başörtülü kadınlar ile anlatılmak istenen, tesettürü ne şekilde anladıkları ve tanımladıklarına bakılmaksızın, başörtüsü takan tüm kadınlardır.

başörtülü kadınlar üzerinden İslam'a ait bir simgenin kamusal alanda varlığını savunmuştur. Siyasal İslam bir yandan kadının kamusal alanda varlığına karşı dururken bir yandan da başörtülü kadınların üniversitelerde eğitim görererek, devlet kurumlarında çalışabilme haklarına sahip çıkmıştır.⁴⁹ Başörtülü kadınların özellikle eğitim hayatlarında yaşadıkları yasaklar, 28 Şubat süreci ile beraber siyasetin de gündemine yerleşmiştir. Uzun seneler çözüm bulunamayan başörtüsü sorunu, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidarda olduğu 2013 senesinde fiili olarak üniversitelerde kaldırılmıştır. Üniversitelerde kalkan başörtüsü yasağından sonra, toplum tarafından hiçbir alanda başörtüsünün bir engel olmadığı algısı kanıksanmıştır. Oysa, başörtülü kadınlar, çalışma hayatında özel sektörde işverenlerin görünürlük ve imaj kaygılarından dolayı ayrımcılığa maruz kalmaya devam etmiştir.

Başörtüsü meselesi 1965'te yükseköğretim hayatında başlayan ilk engellemelerden günümüze kadar hem eğitim hayatında hem de çalışma hayatında kadınların hayata katılımlarını doğrudan veya dolaylı şekilde etkilemiştir. Başörtüsü yasağı akademik çalışmaların önemli bir bölümünde kadınların eğitim hayatına katılımlarındaki adaletsizlik ve engeller üzerinden çalışılmıştır.⁵⁰ Fakat başörtüsü yasağı sadece eğitim hayatında değil, kadınların yükseköğrenime kıyasla daha uzun süre devam edecek olan çalışma hayatlarında da karşılıklarına bir engel olarak çıkmaktadır. Bu çalışmada hedeflediğimiz şey genelde çözüm veya çözümsüzlüğünün politik düzlemde ele alındığı başörtüsünün günümüz Türkiye'sinde profesyonel iş hayatındaki durumunun irdelenmesine katkıda bulunmaktır.

Bu çerçevede, çalışmanın hedefi, başörtüsü yasağının fiilen kalktığı 2013 yılından sonra geçen 6 yıllık dilimde gelinen noktada, 2019 Türkiye'sinde özel sektörde mimar olarak çalışan kadınların iş hayatına giriş ve iş piyasasında var olabilmeye noktasında yaşadıkları deneyimleri gözler önüne sermektir. Mimarlık mesleğinin çalışma konusu olarak seçilmesinin nedeni, Cumhuriyetin ilanı ile beraber, ideolojisini laiklik üzerine temellendiren⁵¹ mimarlığın,

⁴⁹ KUBILAY, Çağla, İslamcı söylemde kamusal alan ve türban tartışmaları, Libra Kitap, İstanbul, 2010, s.17

⁵⁰ AKTAŞ, Cihan, GÖLE, Nilüfer AKSOY, Murat

⁵¹ www.mimarlikdergisi.com adlı internet sayfasında Eylül- Ekim 2011'de yayınlanan 361 numaralı sayıda, Prof. Dr. Ahmet Eyüce'nin kaleme aldığı "Modernlik ve Türkiye'de Modern Mimarlık" başlıklı yazıda Sibel Bozdoğan'ın *Modernizm ve Ulusun İnşası* adlı eserinden alıntılanan kısımda "Yeni mimarinin gelişi, 1930'da Cumhuriyet'in resmi gazetesi Hâkimiyet-i Milliye'de iki sayfalık bir başyazı ile kutlandı." şeklinde ifade ettikten sonra gazeteden aşağıdaki alıntı yapılmaktadır: "Birkaç seneden beri dünyanın her tarafında yeni asrın yeni mimarisi inkişafa başlanmıştır. Genç mimarlar artık eski zihniyet ve aneleri kırarak hakikate doğru yürümektedirler. Şayan-ı memnuniyettir ki Ankara'da yapılan bazı yeni inşaat bu mimarinin tezahüratındandır. Yeni mimari bize de gelmiştir." denilmektedir. İlgili alıntı, Atatürk tarafından kurulan ve Osmanlı'ya dair edebiyat, müzik ve diğer birçok kültür öğesinin reddini içeren modern ulus inşa sürecinde, mimarinin de bu bağlamda ele alındığını göstermektedir.

başörtülü kadınlar için ne derece çalışılabilir bir alan olduğunu anlama isteğidir. Bu çalışmanın temel sorunsalını, politik bağlamda son 20 yıla egemen olan AKP'nin siyaset, ekonomi ve sermaye piyasaları üzerindeki mutlak hâkimiyeti ele almasıyla birlikte iktidar olduktan 11 yıl sonra fiili olarak çözüme kavuşturduğu başörtüsü probleminin, özel sektörde çalışan başörtülü mimar kadınlar örneklemesindeki yansımaları oluşturmaktadır. Çalışmada, özel sektörün seçilmesinin sebebi ise, devlet kurumlarında başörtüsü yasağının fiilen kalkmış olması ve bu sebeple kamu kurumlarının bu serbestiyete uygun hareket etmeye başlamış olmalarıdır.

Bu kertede inşaat ve mimarlık özelinde günümüz Türkiye'sine göz atmak çalışma konusunun anlamlandırılması açısından önemlidir. İnşaat için incelediğimiz dönemin politik iktidarı AKP'yi tanımlayan bir sektör olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. 2002 yılından günümüze kadar geçen süre zarfında AKP politikaları inşaat sektöründen bağımsız bir şekilde gelişmemiştir. AKP döneminde inşaat sektörünün artan bir ivme ile büyümesinin en önemli aktörlerinden biri hiç şüphesiz ki Toplu Konut İdaresi (TOKİ) olmuştur. TOKİ 2002-2008 yılları arasında yasal mevzuatta yapılan değişiklikler ile, imar izni verme, devlet arazisini özelleştirme, belirli bölgeleri kentsel dönüşüm sahası ilan etme ve dönüşüm projelerini yürütme gibi olağanüstü yetkilerle donanmış, yüksek bütçeli ve dokunulmaz bir devlet aygıtı halini almıştır.⁵² 1984 yılında kurulan, fakat AKP'nin iktidara gelmesiyle birlikte düşük bütçeli vatandaşa kira öder gibi ev sahibi olma vaadiyle belirgin bir atılım yapan TOKİ aracılığıyla geride kalan 10 yılda 500 bini kamu, 4.5 milyon özel sektöre ait olmak üzere toplamda 5 milyon konut inşa edilmiştir. İnşaat sektörünün amiral gemisi TOKİ olmasına rağmen AKP iktidarı yaptığı diğer değişikliklerle de planlama ve yapılı çevre üretiminde iktidarının önündeki hukuki engelleri kaldırmıştır. Bu bağlamda, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na, Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na önceden sahip olmadığı yetkiler tanınmıştır.⁵³ Aynı zamanda, büyükşehir belediyelerine de herhangi bir bölgeyi kentsel dönüşüm alanı olarak ilan edebilme ve böylece kentsel alanlara dair yasal kısıtlardan kurtulma hakkı veren 2010 tarihli yasal değişiklik inşaat ve gayrimenkul sektörüne etkin bir teşvik işlemi görmüştür.⁵⁴ 5393 sayılı Belediye Kanun'un 73. Maddesindeki değişiklik, Büyükşehir Belediyelerine kendi sınırları içinde kalan herhangi bir

⁵² BALABAN, Osman, "İnşaat Neyin Lokomotif", İnşaat Ya Resulullah, BORA, Tanıl (ed.), Birikim Kitapları, 270, 2011, s.34.

⁵³ PENBECİOĞLU, Mehmet, "Kapitalist Kentleşme Dinamiklerinin Türkiye'deki Son 10 yılı: Yapılı Çevre Üretimi, Devlet ve Büyük Ölçekli Kentsel Projeler", Birikim, 270, 2011, s.67-69.

⁵⁴ Penbecioğlu, age, s.68.

alanı kentsel dönüşüm alanı olarak belirleyebilme yetkisi vermiş böylelikle konut alanlarını, sanayi alanlarını, ticaret alanlarını, rekreasyon alanlarını ve her türlü sosyal donatı alanlarını inşa etmek, eskimiş olan kent bölgelerini ve tarihi dokuyu koruma maksadıyla veya deprem riskine karşı tedbir alma maksadıyla kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri yapabilme imkanı sağlamıştır.⁵⁵ AKP hükümetinin yükselen kurumu TOKİ ve inşaat sektöründe ki sermaye grupları ile büyük ölçekli kentsel projelerle bireyselleşmiş, tüketim özgürlüğü olan ve kendini toplumdan yalıtarak özgürleşen güvenli site yaşamı egemen kılınmaya çalışılmıştır.⁵⁶ AKP döneminde çıkan yeni yasalar ve kentsel dönüşüm hamleleri ile kamu arazileri cömertçe metalaştırılmış, sınıf atlama arzusu olan orta sınıf için lüks konutlar ve korunaklı siteler istedikleri statü kazanmayı onlara sağlamış ve alt sınıflar için de uzun vadeli konut kredileri ile ev sahibi olmaları sağlanmıştır.⁵⁷ İnşaat sektörünün sermaye oluşum aşamalarında en önemli faktör AKP iktidarı ile kurulan yakın bağlar sayesinde alınan ihaleler ve tahsis edilen arazilerden geçmeye başlamıştır. Hükümet ile arası iyi olmayan firmalar için büyük ölçekli iş yapabilmek mümkün olmamaktadır. Böylelikle bir süre sonra hükümete yakın olmayan inşaat firmaları oluşan rantın direkt dışında kalmaya başlamıştır. Bu süreç zaman içerisinde AKP iktidarı öncesinde ismi dahi bilinmeyen sermaye gruplarının doğmasına ve büyük ivme kazanmalarını sağlamıştır. Kiler, Torunlar, Sinpaş, Saf gibi AKP'ye yakın grupların sektörde artan ağırlığı da bu durumu kanıtlar niteliktedir. Kamu özel ortaklı büyük projelerde ve TOKİ ihalelerinde Limak, Ağaoğlu, Varyap, Kalyon, GAP gibi firmaların göze çarpan ağırlığından söz etmek mümkün olmuştur.⁵⁸ Böylelikle, inşaat sektörü aynı zamanda AKP'nin kendi ekonomik sürdürülebilirliği için gerekli olan sermayeyi sağlayan irili ufaklı muhafazakâr [veya sonradan muhafazakârlaşan] müteahhitlerin partisi haline gelmiştir.⁵⁹

Kentsel dönüşüm ve sermayenin inşaat sektörü alanında bir anlamda el değiştirmesinin etkileri mimarlık alanında da çarpıcı olmuştur. AKP döneminde şekillenen kamu mimarisi, iki kutuplu dünyanın ve bilhassa doğu kutbunda hâkim kılınan devletçilik geleneğinin sosyo-ekonomik modellerine karşı geliştirilen “*yeni rövanşizmin*” izlerini taşımaktadır. Yeni

⁵⁵ ASLAN, Ş. “Kriz Çözücü Bir Araç Olarak Kentsel Mekâna Müdahale Süreci, Biçimleri ve Toplumsal Sonuçları: İstanbul Örneği” Political Economy, Crisis & Development / Politik İktisat Kriz ve Kalkınma, Editörler: Şiriner, Morady, Mika vd. IJOPEC Publication, First Edition April 2011, London, s.420.

⁵⁶ UĞURLU, Örgen, Neoliberal Politikalar Ekseninde, Türkiye’de Kentsel Mekânın Yeniden Üretimi, Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, Ocak-Şubat-Mart 2013, s.10.

⁵⁷ ÇAVUŞOĞLU, Erbatır , STRUTZ, Julia “Producing Force and Consent: Urban Transformation and Corporatism in Turkey”, City, 18,2014, s.134-148.

⁵⁸ YEŞİLBAĞ, Melih, Hegemonyanın Harcı: Akp Döneminde İnşaata Dayalı Birikim Rejimi, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 71, No.2, 2016, s.618.

⁵⁹ SÖNMEZ, Mustafa, AK Faşizmin İnşaat İskelesi, Notabene Yayınları, Ankara, 2015.

rövanşizm Türkiye'nin mimari ortamında, geleneğe dönül milli unsurların hâkim kılındığı bir kamu mimarisi yaratmıştır. Selçuklu ve Osmanlı esintili kamu binalarının artışının arkasında milliyetçi-muhafazakâr ideolojinin olduğu gerçeği ortada durmaktadır.⁶⁰ AKP'nin İslamcılık tabanlı milliyetçi-muhafazakâr görünümlü liberal ekonomi anlayışının kamu mimarisindeki yansıması Selçuklu-Osmanlı esintisini barındıran bir karşı kamu yaratmıştır.⁶¹ Sibel Bozdoğan, modern mimarlığın 1930'larda mimarlara genç Cumhuriyet'i, İslam/Osmanlı geçmişinden koparma noktasında önemli bir görev verdiğini söyler. Modernizm, yeni ortaya çıkan ve kurumsallaşmaya başlayan mimarlık mesleği için bir itibar sağlama imkânı sunmuştur. Modernist estetik de propaganda aracı olarak binaları kullanmıştır. Dönemin okulları, Halkevleri, sergi binaları modern mimari örnekleri için verilecek güzel örneklerden olmuştur.⁶² Bugün AKP'nin yaratmaya çalıştığı neo-Selçuklu/Osmanlı mimarisi için de modernizmin taşıyıcılığını üstlenen erken dönem Cumhuriyet mimarlığının bir reddiyesidir denilebilir. Bu bakımdan, AKP döneminde inşa edilen adalet sarayları, okul binaları ve diğer kamu binaları da Kemalist Cumhuriyet karşıtlığına karşı bir propaganda işlevi görmektedir.⁶³ Bu noktada AKP iktidarının bu karşı kamu hamlesine karşı pek çok eleştiri de mevcuttur. Cumhuriyet dönemine ait binaların yıkımı en fazla Ankara'da gerçekleşmiştir. Modern mimari olarak 1936'da inşaat edilen Su Süzgeci binası 8 Ağustos 2013 yılında yıkılmıştır. Bunun üzerine meslek odaları "Ankara'nın ve mimarlığın başı sağ olsun" diyerek ölüm ilanı paylaşmıştır. Cumhuriyet dönemi eserlerin yıkılmasına en fazla direnç gösteren isimlerden biri de Mimarlar Odası Ankara Şubesi Başkanı Tezcan Karakuş Candan olmuştur. Candan, yıkımların ideolojik olduğunu vurgulamış Ve mekânların politik olduğunu bu sebeple de siyasal AKP iktidarının kendi ideolojisinin izlerini yapıyı çevrelere bırakmak istediğini belirtmiştir.⁶⁴ AKP döneminde inşa edilen büyük kamu yapıları, ihalede elde edilen projeler oldukça pahalı, gösterişli ve çağdaş mimari dışında yorumlanan bir tutum sergilemiştir. Konut mimarisinde de durum pek farklı değildir. Belli bir mimari dili olmayan çok katlı konutlarda da Selçuklu taç kapıları ve kubbeler şeklinde kendini göstermiştir.⁶⁵ AKP döneminde gelişen bu Selçuklu-Osmanlı esintili mimari önceden tasarlanmış bir formülü olmayan fakat son on

⁶⁰ Peker, Ali Uzay, AKP Döneminde Rövanşist Mimari, Mimarlık Kasım-Aralık 2015, 386, s.13

⁶¹ PEKER, age, s.16.

⁶² BOZDOĞAN, Sibel, "Türk Mimari Kültüründe Modernizm: Genel Bir Bakış", Türkiye'de Modernleşme Ve Ulusal Kimlik, BOZDOĞAN, Sibel ve KASABA, Reşat (ed.) Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, S.123,

⁶³ PEKER, age, s.17.

⁶⁴ <https://www.birgun.net/haber/akp-nin-amaci-mimariyi-de-muhafazakarlastirmak-166609> erişim: 05.09.2019

⁶⁵ GÖRGÜLÜ, Tülin, KAYMAZ, Koca, Senem, "Küresel Akışlar, İstanbul ve İstanbul'da Küresel Mimarlık, Megaron, 2009, s.107-108

senede farklı toplumsal grupların ve aktörlerin etkileşimi üzerinden gelişen bir dönem mimarisi olmuştur.⁶⁶

⁶⁶<http://www.moblogankara.org/mimarlardan/2014/12/16/okul-cephelerinden-cumhurbakanl-sarayna-mimari-temsil-olarak-osmanl-seluklu-ve-ulusun-millet-olarak-yeniden-nas> erişim: 05.09.2019

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE MODERNLEŞMESİNDE KADIN

1.1 . TANZİMAT'TAN MEŞRUTİYET'E KADIN İMGESİ

Başörtüsü ve beraberinde gelen siyasi, hukuki ve sosyal alanda karşılaşılan problemler ve bunların çözülmesi aşamasında yaşananları anlamak için sadece Türkiye Cumhuriyeti'ne (TC) değil, mirasını devir aldığı Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Batılılaşma süreçlerine de göz gezdirmek yerinde olacaktır. Başörtüsü tek başına dinî mesele olarak değil, kadın üzerinden toplumun şekillenmesi meselesi olarak önümüzde durmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma çabalarında III. Selim ve sonrasında II. Mahmut devri önemli yer tutmaktadır. Batılılaşma çalışmaları ilk olarak askeri alanda yapılmış ve II. Mahmut bu bağlamda Nizam-ı Cedid ordusunu kurulmuştur. Başlık devrimi, kıyafet devrimi, devlet yönetiminde olanların uzun sakallarının kesilmesi, devlet ileri gelenlerinin balolara gitmesi, çatal bıçak kullanımı gibi değişimler de bu dönemde gerçekleştirilmiştir. III. Selim, Batılı anlamda yenilikler yaparken kadın hakları ve kadın kıyafetleri konusuna çok eğilmese de ince ve açık renkli feracelerle beraber büyük yaka kullanımını yasaklayan bir ferman yayımlatmıştır. Tanzimat Dönemi, kadınların sadece hakları bakımından değil ayrıca kılık ve kıyafetleri açısından da bir dönüşüm sürecini başlatmıştır.

Yavuz Sultan Selim'in "*Halife*" unvanını alması ile beraber, Osmanlı Devleti'nin dini liderliği elinde bulundurması, kadınların kılık kıyafetlerinin belirlenmesi noktasında etkili olmuştur. Kadınların örtünmeleri noktasında emirler çıkmış, referans olarak şeriatın ve ahlakın alındığı emirlerde detaylı şekilde kadınların feracelerinin yaka boyları, üzerindeki nakışlar ve kumaş kalınlığı tanımlanmıştır. Çarşaf ise, ilk kez 19. yy. ortalarında kullanılmaya başlanmıştır. Türkçeye Arapçadan geçen ve yatak örtüsü ya da dört köşe örtü manasına gelen çarşaf, Meşrutiyet'e kadar baştan yere kadar uzanan, kolsuz tek parça bir dış kıyafet olarak giyilmiştir.⁶⁷ Osmanlı kadınlarının kıyafetlerindeki değişimde Batıdaki gelişmeler büyük etkiye sahip olmuştur. Bu değişim merkezlerde daha hızlı fakat taşrada ise daha yavaş gerçekleşmiştir. Zaman içerisinde belli bir değişimin etkisinde kalmış olsa bile genel olarak

⁶⁷AKKENT, M. Franger, G. 1987, Das Kopftuch: ein Stückchen Stoff in Geschichte und Gegenwart = Başörtü: Geçmişte Ve Günümüzde Bir Parça Kumaş, s.105.

Osmanlı'da kadınlar, ferace, başlık, çarşaf, yaşmak, yeldirme, maşlah, dört beşli ve peçe olarak sınıflandırılabilirler. Örtünme kıyafetlerini giymiştir.⁶⁸

18.yy.'da Avrupa'da sanayi, teknolojik gelişmeler ve Fransız Devrimi ile beraber hızla gelişen devletler karşısında Osmanlı Devleti bugünkü modern cumhuriyetin de temellerinin atıldığı Tanzimat adı verilen sürece girmiştir. Bu dönem toplumsal alanın tüm yönlerini de beraberinde etkilemiş ve pek çok hareketin de doğmasına sebep olmuştur. Tanzimat Dönemi, kadın hakları konusunda da önemli gelişmelerin ve değişikliklerin başlangıcı olmuştur.⁶⁹ Kadınlara eğitim olanaklarının sağlanması sebebiyle Tanzimat Dönemi, reformist bir dönem olarak kabul edilmiştir.⁷⁰ Tanzimat Dönemi hem batıların hem de Osmanlı Devleti'nin, kadının konumunun yeniden belirlendiği bir sürece tekabül etmektedir. İslam dininin kadına verdiği hakların Batıda kadınlara çok daha sonradan verdiği vurgusu yapılmıştır. Kadınlara açısından da İslam'ın kadına verdiği hakları anlamak için geçmişe bakmak, kendi konumlarını anlamaları ve anlatmaları bakımından cesaretlenmelerini sağlamıştır.⁷¹ Batılılaşma çalışmalarının etkisi ile Tanzimat devrinde kadınlar edindikleri haklar bakımından güçlenmiş olsalar bile yaşanan siyasi ve toplumsal olaylar ışığında kadın iyi bir anne ve eş olarak kodlanmıştır.⁷² Bu sebeple, kadınlar eğer üst sınıf ailelerin kızları ise konak eğitimine, orta sınıfa ait kızlar ise meslek eğitimine yönlendirilmiştir.⁷³ Tanzimat döneminin yöneticileri ve yazarları ise, hedeflenen modernleşmenin sağlanabilmesi için kadının aile ve toplumdaki geleneksel rollerinde yapısal anlamda değişikliklerin yapılması gerektiğini savunmuşlardır.⁷⁴ Tanzimat dönemine kadar ev idaresi ile ilgilenen pasif durumda olan Türk kadını batılılaşmanın etkisi ile hemen her kesimden kadın için okuma yazma bilmek, nakış dikiş yapabilmek, musikiden anlamak ve bir enstrüman çalmak önemli hale gelmiştir.⁷⁵

Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma sürecinde kadın, muhafazakârlar ve ıslahatçılar arasında tartışma nesnesi haline gelmiştir. Muhafazakârlar, kadının mevcut konumunun değişmemesini savunurken, ıslahatçılar Batılılaşmanın sağlanması ile kadınların dış görünüş

⁶⁸ AKSOY, age. s.46.

⁶⁹ YARAMAN, Ayşegül, Resmi Tarihten Kadın Tarihine: Elinin Hamuruyla Özgürlük, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.17.

⁷⁰ EDİZ, Zerrin, Kadın Tarihine Bir Bakış, s.84.

⁷¹ RAMAZANOĞLU, Yıldız, Osmanlı'dan Cumhuriyete Kadının Tarihi Dönüşümü, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000, s.25-26.

⁷² YAKUT, Kemal, Tek Partili Dönemde Peçe ve Çarşaf, Tarih ve Toplum, C.37/222, Nisan 2002, s.23.

⁷³ CEBECİ, Dilaver, Tanzimat ve Türk Ailesi, Ötüken Neşriyat Yayını, İstanbul, 1993, s.93-120.

⁷⁴ YAKUT, age. s.23.

⁷⁵ GÜZEL, Şehmus "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın" Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. III, İletişim Yayınları, İstanbul, 1981, s. 868.

ve kıyafetlerinin doğrudan değişeceğini savunmuştur.⁷⁶ Öte yandan dönemin siyasal iktidardan uzak aydın erkekleri, kadının konumunu ve rollerini tartışmaya açarak kadın dergiciliğinin başlamasını sağlamıştır. Örneğin, 1868 yılında çıkan *Terakki Gazetesi*, kadın mektuplarına yer vermiştir. Günümüzde üzerinde çokça konuşulan ve yazılan bir konu olan kadın ve tesettür de *Terakki-i Muhaddarat*'ta yer almıştır. Osmanlı'da örtünme, kadınların ahlaklı olmalarının göstergesi, kadın kıyafetlerindeki sadelik ve muhafazakârlık olarak kabul edilmiştir.⁷⁷ Gazetede yayımlanan yazıların genelinde ise kadınların eğitim konusuna yer verilmiştir. Kadınlar, eğitim almalarına engel olarak gösterilen örtünmelerine karşılık taşradaki kadınların, erkeklerle beraber her işi yaptıklarını örnek vermiştir.⁷⁸ Tüm yaşanan bu değişim dönüşüm sürecine bakıldığında, kadınların eğitim öğretim haklarını kazanması, toplumsal olarak belli haklara kavuşmaları bakımından Tanzimat dönemi önemli bir sürecin başlangıcına tekabül etmiştir. Tanzimat öncesine kadar evde ve âtil olduğu söylenebilen kadın için 19. Yüzyıl, yaşanan haberleşme ve teknolojidaki gelişmeler ile klasik aile yapısının dönüşümü açısından kentlerde olduğu kadar kırsal yerleşim alanlarında da değişimi başlatan bir dönem olmuştur.⁷⁹

Neticede, Tanzimat dönemi ile başlayan reform hareketleri özellikle I. ve II. Meşrutiyet dönemi ile beraber hedeflerine kısmen ulaşmıştır. Kadınlar; kadın derneklerinde, dergi ve gazetelerde, edebiyatta görünür hale gelmiştir. Bu gelişmelerin yaşanmasında önemli etkenlerden biri de yaşanan Kırım Savaşı, Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı olmuştur.⁸⁰ Kadınlar hem kendi geçimlerini sağlayabilmeleri için hem de ülkenin ekonomik kalkınmasına üretim sağlamaları için teşvik edilmiş, terzi ve hasta bakıcılık gibi mesleklere yönlendirilmiştir. Hatta kadınlar küçük imalat atölyeleri dahi açmıştır.⁸¹ Pek çok öğretmen de Anadolu'da Kuva-i Milliye'ye destek için göreve gitmiştir. Kadınların, Kurtuluş Savaşı ile cepheye katılması ve toplumsal bilincinin gelişmesi kendilerine olan güvenlerinin de artmasını sağlamıştır. Kadın konusunda, Tanzimat'la başlayan çağdaşlaşma-Batılılaşma ekseninde gerçekleşen yasal değişiklikler ile kadınların eğitim alanında imkânları da artmıştır.

⁷⁶ AKSOY, age. s.59.

⁷⁷ RAMAZANOĞLU, age. s.38.

⁷⁸ ÇAKIR, Serpil, Osmanlı Kadın Hareketi, Metis Yayınları, İstanbul, 2010, s.60-61.

⁷⁹ ORTAYLI, İlber, Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I, Turhan Kitapevi, Ankara, 2000, s.64.

⁸⁰ DURAKBAŞA, Ayşe, Halide Edib, Türk Modernleşmesi ve Feminizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.98.

⁸¹ DURAKBAŞA, age. s. 111.

Tanzimat dönemi ile başlayan ve I. Meşrutiyetin ilan edilmesi ile artan özgürlük olanakları 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilan edilmesi ile daha da genişlemiş ve meşrutiyetin ilanı halk tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır. II. Meşrutiyetin ilan edildiği 1908 yılının Temmuz ayı sadece belli özgürlüklere erişen gayrimüslimler açısından değil Müslüman kadınlar açısından da büyük bir özgürleşmeyi beraberinde getirmiştir. II. Meşrutiyetin ilan edildiği gece kadınlar şehrin sokaklarında süslenmiş arabalarla hürriyet sloganları eşliğinde dolaşmıştır. Böylelikle, peçeye ve eve kapatılmaya karşı tavırlarını, eğitime erişim isteklerini, kamusal alanda var olma iradelerini ortaya koymuşlardır.⁸² II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi sonrasında İttihat ve Terakki Partisi özellikle kadın politikalarına önem vermiştir. Bu süreçte kadının sosyal ve iş yaşamına katılması noktasında kadınlar desteklenmiş ve pek çok kadın dergilerde ve derneklerde çalışmaya başlamıştır.⁸³ İttihat ve Terakki Partisi kadının konumunu kültürel ve ekonomik gerekçelerle hep ön planda tutmuştur. II. Meşrutiyet döneminde yaşamış olan her aydın kadın konusu ile ilgilenmiş ve dergilerde yazılar yazmıştır.⁸⁴ Bu dönemde devam eden savaştan dolayı ölen erkeklerin yerini çalışma hayatında kadınlar almaya başlamıştır. Hatta ilk kez bir kadın II. Meşrutiyet döneminde memur olarak göreve başlamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra gıda, dokuma, tekstil gibi pek çok sanayi kolunda çalışan kadınların sayısı artmıştır. Bazı kentlerde, farklı sanayi kollarında çalışan kadınların oranı %30'a ulaşmıştır.⁸⁵ II. Meşrutiyet döneminde dönemin aydın ve yazarları tarafından kadın konusu oldukça tartışılmıştır. II. Meşrutiyet aydınları kadını, toplumsal ilerleme ve değişim açısından önemli görürken farklı akımlar kadın konusu ile ilgili farklı görüşleri savunmuştur. Dönemin İslamcı aydınları, kadın hareketi ve kadın söylemlerini Avrupa taklidi olarak değerlendirerek karşı olmuştur, Batıcılar ise, Türkçülerin de kabul ettiği gelenek ve tarihsel süreç içerisinde kadınların haklarını yitirdiğini savunmuştur. Türkçüler ise kadınların hayatın her alanında var olması gerektiğini savunarak, kadınların hayata katılımının toplumsal açıdan önemini vurgulayarak, iktisadi olarak da ilerlemenin ancak kadınların toplum hayatına dahil olmasıyla sağlanabileceğini savunmuşlardır.⁸⁶ II. Meşrutiyet döneminde en çok tartışılan konulardan biri de kadının tesettürü, peçe ve çarşaf olmuştur. Batıcı aydınlar, tesettürün zararlarını sıralayarak, kadın ve

⁸²ROBERT , Mantran, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Adam Yay, Cilt:2, Çev. Server Tanilli, İstanbul, 1999, s.228.

⁸³TEKELİ, Şirin, Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat, Birikim Yayınları, İstanbul, 1982. S.198.

⁸⁴ÇAHA, Ömer, Sivil Kadın, Vadi Yayınları, Ankara, 1996. S.193.

⁸⁵ÇAHA, age, s.103.

⁸⁶GÜNDÜZ, Mustafa, "İkinci Meşrutiyet İdeolojilerinde Sosyoloji ve Geleceğin Toplum Tasavvuru", Doğu Batı. 45, Mayıs, Haziran, Temmuz 2008, s.167-168.

erkek arasında sosyal ayrımlara sebep olduğunu vurgulamıştır. Dönemin *İctihad Dergisi* yazarlarından Mustafa Haluk gayrimüslim kadınların, Türk erkekleri tarafından ne kadar saygı gördüğünü ifade ederek, tesettürlü Müslüman kadınların hor görüldüğünü belirtmiştir.⁸⁷ Tesettüre karşı olan Batıcı aydınlar çıkardıkları dergi ve gazetelerde tesettüre karşı bir duruş gösterirken dönemin bazı kadın dergileri de Batı tarzı aksesuar ve modayı Türk kadınına tanıtmışlardır.⁸⁸

Basın ve edebiyat dünyasında yer almaya başlayan kadınların varlığı ve meydana gelen açılımlar Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile boyut değiştirecek olan kadın ve toplumsal yeri tartışmalarının omurgasını oluşturmuştur. Yeni Türk kadınının yaratılması bir anda gerçekleşmemiş, Osmanlı döneminde başlayan kadının değişim ve dönüşümü yasal alandaki reformlarla gerçekleşmiştir.⁸⁹ Her ne kadar kadınlar öncelikli olarak Tanzimat ve sonrasında Meşrutiyet ile belirli konularda önceden sahip olmadıkları haklara erişmiş olsalar da kadının toplumsal konumu ülkenin geçirdiği süreçlerden bağımsız değerlendirilmemiştir. İttihat ve Terakki'nin yapmış oldukları devrimin, Meşrutiyet'in tekrar ilan edilmesinin başarılı olmasını sağlayacak öncelikli şeyin milli bir aile kurumu kurmaktan geçtiğini düşünmüştür. Bu sebeple de İttihat ve Terakki, II. Meşrutiyet döneminde aile kavramını politikaları arasına sokarak bu konuyu hükümet kontrolüne almıştır.⁹⁰

1.2. CUMHURİYET VE KADIN

Tanzimat Dönemi ile başlayan ve II. Meşrutiyet'in ilanı ile daha fazla yayılan kadın hakları konusu Cumhuriyet'in ilanı ile farklı bir aşamaya gelmiştir. Osmanlı ile bağ koparılarak yeni bir devlet inşa edilmek istenmiştir. Bu inşa sürecinde de yine kadınlar ve kadınlar üzerinden Cumhuriyet'in inşası en çok tartışılan konulardan birini oluşturmuştur. Cumhuriyet döneminde en çok dikkat çeken unsurlardan biri yeni kimlik kavramı olmuştur. Cumhuriyet döneminde yaratılan kimlik kavramı bir sivilleşme ve özgürleşme sağlamış olsa bile, özellikle kadınlar açısından özgün ve sistemden bağımsız bir kimlik oluşturmaya

⁸⁷HALUK, Mustafa, "Hissiyat-ı Nisvan", *İctihad*, Cilt:4, Sayı:79, 5 Eylül 1329 / 18 Eylül 1913, s. 1753.

⁸⁸TAŞÇIOĞLU, Muhadere, *Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri*, Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Yayınları, Ankara, 1958, s.28.

⁸⁹YARAMAN, age. s.130.

⁹⁰DURAKBAŞI, age, S.119-121.

müsaade etmemiştir.⁹¹ Cumhuriyet döneminde kadın imgesi, II. Meşrutiyet döneminde olduğu gibi kadını öncelikle ailedeki rolleri ve anne rolü üzerinden tanımlanmak istenmiştir. Ayşe Kadioğlu ve Deniz Kandiyoti Cumhuriyet dönemindeki kadını, bireyselleşmeden önce vatandaş olan kadın olarak tanımlamıştır. Cumhuriyet'in öngördüğü kadın tipi, dış görüntüsü itibariyle Batılı, aile içindeki rolleri itibariyle de geleneklerinden kopmamış, iyi birer eş ve fedakâr anne olan kadındır.⁹² Bu tanımlama doğrultusunda kadın, kendisine ait bir kimliğe sahip birey olmanın ötesinde, kendisi için çizilen kimliğe sadakat göstermesi gereken bir konumda kalmayı tercih etmiştir.⁹³ Cumhuriyet döneminde yaratılmaya çalışılan kadın imgesini Ayşe Durakbaşa şu şekilde ifade etmiştir:

“Kemalist kadın imgesi Kemalist ideolojinin pragmatizmini yansıtmaktadır ve bir dizi çelişen imgenin birleşimi olarak belirmektedir: İş yerinde ‘eğitilmiş iş kadını’, sosyal derneklerde, kulüplerde, örgütlerde ‘toplumsal hareketliliğe sahip örgütçü kadın’, ailede anne ve eş olarak üretimle ilgili sorumluluğunu müdrik, ‘biyolojik işleve sahip kadın’, erkekleri balolarda ve partilerde mutlu eden ‘dişil bir kadın...’”⁹⁴

Cumhuriyet dönemiyle birlikte gelen temel değişim, yeni ülkeyi kuran Kemalist kadronun pozitivist felsefeden de aldığı destekle birlikte dinin toplum rollerini oluşturan kültürel altyapısını da kabullenmek yerine salt laik-ulusal bir kimlik inşa etmek istemeleri ile gerçekleşmiştir.⁹⁵ Bu tercihten doğan gerilimlerin, güncel başörtüsü sorunun çekirdeğini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Kadın, bu rol paylaşımından kendi payına düşeni almıştır. Kadına, iyi eş ve Cumhuriyet'in anaları rolü atfedilmiş ve bir anlamda kadınlık kutsanmıştır.⁹⁶ Kadınlar Cumhuriyet döneminde artık kaçınılmaz olan hakların kazanılması ile özgürleşmiş olsa bile Tazminat ve Meşrutiyet dönemlerinden çok da farklı değerlendirilmemiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra Türk Modernleşmesi'ni sağlayabilmek için kadınların toplumdaki konumları önem kazanmıştır. Bunun öncelikli sebebi de dini uygulamaların öncelikle kadınlar üzerinde görünür olduğu gerçeğidir. Modernleşme ile beraber kamu yaşamına katılmaya başlayan kadınların [kamusal alanda] görünürlükleri de önem

⁹¹ ATAMAN, Nariç, Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Kimliğinin Oluşumu Bir Kadın Doktorun Yaşamöyküsü Üzerinden Meslek Sahibi Cumhuriyet Kadını Kimliğinin Oluşumu, Yüksek Lisans Tezi, 1999, S.92.

⁹²KADIOĞLU, Ayşe, “Modern Vatandaşlığın Farklı Boyutları: Yeni Bir Vatandaşlık Etiğine Doğru”, Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi, Metis Yayınları, İstanbul, 1999 s. 122-123.

⁹³ ATAMAN, age, s.97.

⁹⁴DURAKBAŞA, Ayşe, “Kemalism as Identity Politics in Turkey”, Deconstructing , içinde ed. Zehra F. Arat, s.147.

⁹⁵KÖKER, Levent, Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi, 7. Baskı, İletişim, İstanbul, 2003. S.156.

⁹⁶DURAKBAŞA, Ayşe “Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve “Münevver Erkekler”, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler içinde Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.91.

kazanmıştır.⁹⁷ Kadın ve erkek mekânlarının belirlenmesi, kadın ve erkeklerin kılık kıyafetleri ve cinsiyetler arası ilişkinin belirlenmesi önem kazanmıştır. Bu sebeple de Cumhuriyet, kadını gerçekleştirmeyi hedeflediği modernleşmenin merkezine oturtmuştur.⁹⁸

1.2.1. Yeni Kadın Kimliği ve Aile

Aile, Ziya Gökalp gibi ulusal kimliğin oluşturulmasını önceleyen Türkçüler için de olmuştur. Aşışlagelmiş aile artık yeni hedeflerin merkezi haline gelmiş ve değişmeye başlamıştır. Böylelikle özel alandan çıkan aile kamusallaşmıştır. Kadın da aile ile birlikte gün yüzüne çıkmış ve milli aile ya da ulus kimliğinin inşası için kadının özgürleştirilmesinin bu kimlik inşasına ters düşmeyeceği savunulmuştur.⁹⁹ Yeni ulusal bir kimlik inşa edilebilmesi için de Türk Tarihi Tezi ileri sürülmüştür. Böylelikle Türk milliyetçiliğinin İslam ile olan bağı koparılmaya çalışılmış ve kaynağını da Türk kültüründen almaya çalışmıştır. Bu kültür bir yandan Osmanlıcılığa karşı unutulmuş Türk kimliğini tekrardan canlandırmayı hedeflerken, diğer bir taraftan da Türklerin Batı uygarlığına olan uyumlarını göstermeyi hedeflemiştir.¹⁰⁰ Bu tezin önemli savunucularından birisi de Afet İnan olmuştur. Tez, Türklerin İslam Dünyası ve Osmanlı'dan önce, Orta Asya'dan doğan bir kültürel kimliğinin olduğunu savunmaktadır. Atatürk'ün evlatlık kızı da olan İnan, Atatürk tarafından ulusal tarihi yazması noktasında da görevlendirilmiştir.¹⁰¹ İnan, bir çalışmasında da kadınların, Türklerin İslam'ı benimsemesiyle diğer halkların da etkisinde kalarak erkeklerden düşük bir konuma indiğini savunmuştur.¹⁰²

Yaratılan bu yeni kadın modelini yaşamı ve yazdıkları ile güçlü bir şekilde ortaya çıkaran önemli bir isim Halide Edip Adıvar'dır. Halide Edip Adıvar'ın tasvir ettiği Yeni Türk kadını, "ağırbaşlı, karakterli, yararlı, çalışkan, bir toplum elemanı, erkeklere temiz bir arkadaş ve çocuklara ve memlekete ana bir mürebbi" olan kadındır. Halide Edip Adıvar, Yeni Turan adlı kitabında kadın tipini tasvir ederken; "Bu bakışta kadın ya da erkek algısında cinsiyeti hatırlatacak bir şey yoktur." demiştir.¹⁰³ Kemalist ideolojinin cinsiyetler arası eşitlikten anladığı da cinselliğin silindiği bir kadınlık olgusu olmuştur. Dönemin tek kadın örgütü olan

⁹⁷ DURAKBAŞ, Ayşe "Cumhuriyet Döneminde Kadın Kimliğinin Oluşumu", Tarih ve Toplum, 1988, say.9, s.167-171.

⁹⁸ GELGEÇ BAKACAK, Ayça, "Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S 44, Güz 2009, s. 627-638.

⁹⁹ GÖLE, Nilüfer, Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme, Metis Yayınları, İstanbul, 2016, s.80.

¹⁰⁰ GÖLE, age, s.89.

¹⁰¹ ARAT, age, s. 141.

¹⁰² AKTAŞ, age, s. 180.

¹⁰³ GÖLE, age, s.81.

Kadınlar Birliği'ne muhalefesinde, erkek yazarlar söyle demiştir: “Bazı sözde münevver kadınlar zaman zaman kadın-erkek muadelesini ispat için gürültü koparmaktadırlar. Bu yoldaki boş münakaşaları körükleyen bir de Kadın Birliği vardır. İdare erkânı ağızından bazen cihan sulhu namına-belagat çiçekleri serpen bu kulübün gayesi ‘hanımların da erkekler kadar kabiliyetli ve mütekâmil insanlar olduklarını’ ispat etmiş! Böyle bir gayret sadece fuzulidir. Bir cemiyet davası içinde kadın bahsi o davanın bütünüyle gerileyip ilerleyen bir parçasıdır. Aynı zamanda Türkiye’de böyle bir feminizme gösterisine asla lüzum yoktur. Eğer münakaşacı hanımlar hakikaten iş yapmak istiyorsa engin bir cemiyet davasının peşinde koşmalıdırlar.”¹⁰⁴

İdealize edilen ve örnek olarak sunulan yeni Türk kadını imajının yanı sıra erken dönem modernleşme sürecinde kadın meselesi üzerine düşünen yazan ve kadın hakları için mücadele veren önemli kadın isimler de olmuştur. Bunların başında Nezihe Muhiddin gelmektedir. Nezihe Muhiddin ve Türk Kadınları Birliği, kadınların siyasi hayatta da söz sahibi olabilmesi için mücadele vermiş en önemli isim ve örgütlerin başında gelmiştir. Kurulan Yeni Cumhuriyet’in anayasasında kadınların da yer alabilmesi ve kadınların seçme-seçilme hakkını kazanması için çalışmalar yapılmıştır. Nezihe Muhiddin bir yazısında, kahvehanede esrar içen bir erkeğin bu hakka sahipken kadınların oy hakkının olmamasının mantığının olmadığını yazmıştır.¹⁰⁵ Fakat Kemalist elitler ise yeni nesiller yetişene kadar kadınların siyasi mecralardan uzak kalmasını istemiştir. Kemalist elitler ve Atatürk’ün sınırlarını çizdiği Cumhuriyet kadını, giyimi ile Batılılaşmış, devlete sadık ve itaatkâr kadın olarak gösterilmiştir. Fakat Nezihe Muhiddin ise modern kıyafetine ve iyi eğitimine rağmen bu tanımlamaya uygun bir kadın olarak görülmemiştir. Kendisi gibi bir kadın olan Afet İnan da kaynakçasında Nezihe Muhiddin’in *Türk Kadını* kitabını kullanmış olmasına rağmen kendisinden bahsetmemiştir

Yeni kurulan Cumhuriyet ile beraber inşa edilmeye çalışılan kadın kimliği, kadınların hayatında pek çok değişimi de beraberinde getirmiştir. Fakat kadınların hayatındaki değişikliklerin öncelikli hedefi ekonomik kalkınma ve Batı tarzı modernleşmeyi [özellikle görsel alanda] sağlamak olduğu için toplumsal anlamda kadın “ikinci cins” olmaktan kurtulamamıştır.¹⁰⁶ Kemalist ideolojide “kadın meselesi” son derece muhafazakâr bir modernleşme olarak ele alınmıştır. Örtünün reddedildiği ama cinselliğin de örtüldüğu bir

¹⁰⁴ DURAKBAŞA, age. s.126.

¹⁰⁵ SANCAR, age. s.166.

¹⁰⁶ AKSOY, age. s.105.

Kemalist kadın modeli oluşturulmuştur. Kemalist babalar cumhuriyetin Kemalist kızlarını yetiştirirken erkek namusunu ve aile şerefini gözetmede saplantılı davranmışlardır.¹⁰⁷ Atatürk, İzmir Kız Muallim Mektebi'nde yaptığı bir konuşmada Yeni Türk kadını, erdemli, ağır ve gururlu olmalıdır diye tanımlamıştır. Türk kadınının en önemli vazifesinin ise Türkleri koruyup, kollayacak nesilleri yetiştirmesi olduğunu söylemiştir.¹⁰⁸

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Kemalist ideoloji Batılılaşma çalışmalarını kadınları da eğitime dâhil ederek yapmaya çalışmıştır, ne var ki okullardaki müfredatlarda geleneksel cinsiyet rollerinin benimsetilmek istendiği görülmüştür. Fakat kadınlarla yapılan görüşmelerde iyi eğitim almış kadınlar dahi Atatürk döneminde, eşitlikçi olmayan ve cinsiyet ayrımcılığı içeren bu müfredatı göz ardı etmiştir.¹⁰⁹

Görüldüğü üzere, kadınların hakları ve erkeklerle eşitlikleri noktasında, Kemalist ideoloji kadının, eğitim alan ve modern giyimli anneler olmasını istemiştir. Bu görüşe aykırı olmayıp destek veren kadınlar, yeni kurulan ulus devlette övülür ve kendisine yer bulabilirken, Nezihe Muhiddin gibi kadınların hakları için yıllarca çalışan kadınlar tarihten silinmeye çalışılmıştır.

Yeni kadın kimliği oluşturulurken kadınların kıyafeti yine tartışmaların merkezine oturmuştur. Kadınlar için Batı tarzı kıyafet idealize edilirken yine de aşırılıkların hoş karşılanmayacağı vurgusu yapılmıştır. Bu aşırılıkların sadece Batı tarzı kıyafet ile alakalı olmadığı geleneksel kıyafetler için de geçerli olduğu vurgusu yapılmıştır. Atatürk gitmiş olduğu yerlerde, yüzünü peçe ile örten kadınlar olduğunu ve erkek gördüklerinde toplanıverdiklerini belirterek bu gelenekselliğin de aşırılığı gitmek olduğu vurgusunu yapmıştır.¹¹⁰

Kemalist erkekler, “yeni kadın” kimliği için gerekli olanın, ailenin dinsel öğelerini laik öğelerle ikame ederek sağlama çabasına gitmiştir. Böylelikle, Kemalist erkekler, kadınlardan geleneksel rollerinin yanı sıra kamusal alanda da var olduklarında özveride bulunmalarını ve kendilerine biçilen yeni kadın kimliğini taşımalarını beklemiştir.¹¹¹ Kadınlar artık verilmesi

¹⁰⁷ DURAKBAŞA, age. s.27-28.

¹⁰⁸ ZİHNİOĞLU, Yaprak, Kadınsız İnkılap, Neziha Muhiddin Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s.226.

¹⁰⁹ ARAT, age, s, 16.

¹¹⁰ YEĞENOĞLU, Medya, Sömürgeci Fanteziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s.171.

¹¹¹ BERKTAY, Fatmagül, “Osmanlı'dan Cumhuriyete Feminizm”, Tarihin Cinsiyeti içinde, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s.108.

kaçınılmaz olan, toplumsal hayata katılımları, çalışma hayatında var olmaları, eğitim haklarına erişmeleri noktasında belli özgürleşmeyi yakalamış olsalar bile, Kemalist kadın kimliği için bir araç olma özelliğinden öteye gidememişlerdir. Modernleşme kadın kimliği üzerinden görünür kılınmaya çalışılırken aynı zamanda kadının geleneksel rolleri de korunmaya çalışılmıştır.

1.2.2. Şapka Kanunu

Cumhuriyetten önceki süreç, başlayan batılılaşma hareketleri gelecek olan kılık-kıyafet kanunlarının habercisi olmuştur. Örneğin, II. Mahmut sarıği yasaklatmıştır ve kendisi de Batı tarzı kıyafetler giymiştir. II. Mahmut döneminde kadınların kıyafetlerine getirilen düzenleme ise Müslüman kadınların sarı, pembe ve buna benzer açık renkler giymesi, Hıristiyan kadınların ise siyah ve benzer renklerden başka renkte ferace giyemeyecekleri yönünde olmuştur. Bu yönüyle bakıldığında, II. Mahmut döneminde, kadınların kıyafetleri denetim altına almış, erkeklerin kıyafetleri ise Batılı giyimle uyumlu hale getirilmiştir.¹¹²

25 Kasım 1925'te şapka devriminin yapılmasıyla birlikte Cumhuriyet'in ilanından sonra giyim kuşam üzerinde gerçekleşen en önemli değişimlerden birisi hayata geçirilmiştir. Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile beraber sadece kadınlar değil erkekler de değişimin öznesi yapılmıştır. Yapılan bu değişiklikler çoğunluğu Müslüman olan halkın özellikle bir kısmının pek de hoşuna gitmeyeceği bir şekilde gerçekleşmiştir. Şapka Kanunu sadece erkeklerin kıyafetleri üzerinde değil, kadınların kıyafetleri üzerinde de etki yaratmıştır. Erkeklerin uygulaması için çıkarılan Şapka Kanunu ile kadınların dış görünüşleri de değişmeye başlamıştır. Türkiye'de kadınlara siyasi ya da sosyal alanlarda şuur kazandırılması her zaman kıyafeti merkeze koyan bir anlayışla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.¹¹³ Tesettür, Cumhuriyetle birlikte zaman içerisinde azalmaya başlamış önce, çenenin altından bağlanan başörtüsüne evrilmiş sonradan ise başı saran bir şekle dönmüştür. Zaman içerisinde kadınlar da şapka takmaya başlamış, etek boyları kısalmış ve kısa kollu ya da kolsuz elbiseler giyilmeye başlanmıştır. Bu geçiş sürecinin yaşanmasında moda dergilerinin takip eden

¹¹² AKTAŞ, age. s. 61-63.

¹¹³ BARBARASOĞLU, Fatma, Modernleşme Süresince Moda ve Zihniyet, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.143.

Cumhuriyet kadınlarının kendilerini Batılı kadınlarla kıyaslamalarının da etkisi büyük olmuştur.¹¹⁴

Bu devrim ile beraber, kadınların kılık kıyafeti ile alakalı bir değişiklik yapılmamış olmasına rağmen, kadınların kıyafetlerinin çağdaşlaşması noktasında Mustafa Kemal, kamuoyuna liderlik etmiştir. Seyahatleri sırasında kasaba ve şehirlerde, yüzlerini ve gözlerini kapatan kadınları gördüğünü ve bu durumun da erkeklerin bencilliğinden kaynaklandığını belirten konuşmalar yapmıştır.¹¹⁵

Modernleşme-Batılılaşma süreci için kadınlar bir nesne haline dönüştürülmüştür.¹¹⁶ Modern Türk ulusunun inşası noktasında erkekler için nasıl modernleşen kıyafetlerin kullanılması yaygınlaştırılmaya çalışılıyorsa, kadınlar da Batı modasına yönlendirilmiştir. Fakat bu geçiş ve dönüşüm çok keskin olamamıştır. Bu konuda Atatürk de temkinli davranmıştır. Örneğin, Bedi Muvahhid'in başı açık halde konuşmak üzere sahneye çıktığı sırada, Atatürk başını örtmesi noktasında kendisini uyarmıştır.¹¹⁷ Atatürk yapmış olduğu konuşmalarda modern kadın giyimi konusunda da dini referanslarla kendi fikirlerini desteklemiştir.¹¹⁸ Daha önce ziyarette bulunmadığı Kastamonu şehrine de Atatürk şapka takarak gitmiştir. Neden şapka taktığı ilk şehir olarak Kastamonu'yu seçmesini ise şu şekilde açıklamıştır:

“Niçin Kastamonu'yu seçtiğimi bilmezsin. Dur, anlatayım. Bütün vilayetler beni tanırlar. Ya üniforma ile yahut fesli, kalpaklı sivil elbise ile görmüşlerdir. Yalnız Kastamonu'ya gidemedim. İlk önce nasıl görürlerse, öyle alışırlar, yadırgamazlar. Üstelik bu vilayet halkının hemen hepsi asker ocağından geçmişlerdir. İtaatlıdırler, munistirler. Adları mutaassıba çıkmışsa da anlayışlıdırler. Bunun için şapkayı orada giyeceğim.”¹¹⁹

Kemalist modernleşme Şapka Kanunu gibi, bir Kıyafet Kanunu düzenlememiştir. Fakat kadınların çarşaflarının ve örtülerinin yasaklandığının da sanılması ile zaman içerisinde tesettür şekil değiştirmiştir ve zamanla kadınlar tarafından tercih edilmemeye başlanmıştır. Baskın Oran, Atatürk'ün Şapka Kanunu çıkarmasına rağmen kadın kıyafeti ile alakalı bir kanun çıkarmayışını ise şöyle ifade etmiştir:

¹¹⁴ AKSOY, age. s.117.

¹¹⁵ YARAMAN, age. s. 134.

¹¹⁶ DURAL, A. Baran, Atatürk'ün Liderlik Sırları, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2004, s.132.

¹¹⁷ AKTAŞ, age. s.134.

¹¹⁸ AKSOY, age. s.100.

¹¹⁹ ERDİRENÇELEBİ, Meral, Mustafa Kemal Atatürk'ün Şıklığı, Eğitim Yayınevi, Konya, 2011, s.22.

Türk toplumunu iyi tanıyan ve büyük bir gerçekçi olan Atatürk, dinsel temaya dokunduktan sonra (laiklik, tekkeler v.b.) bir de insanların “ailesinin” “namahreme” “yasa zoruyla” açılmasını tehlikeli saymış olsa gerekir. Afgan kralı Emanullah Han’ın düşmesi üzerine Atatürk’ün Ben ona bu konu (kadınların açılması) ile fazla uğraşma demiştim.¹²⁰

Böylelikle Osmanlı Devleti’nin geri kalmışlığının sembolü olarak görülen kadın, Cumhuriyet modernleşmesinde de nesneleştirilerek Batılılaşmanın bir aracı olmuştur. Çarşafın terk edilmesi ve modern Batılı kıyafetlerin yaygınlaşması sürecinde, manto ara bir formül haline gelmiştir. Kadın dergileri manto modelleri vermeye başlamış ve terzilik kurslarında kadınlara manto dikimi gösterilmeye başlanmıştır. Kanunla çarşaf giyimi yasaklanmamış olmasına rağmen, çarşaf giyilmesini yasaklayan belediye yönetmelikleri ve kadınların çarşaf giyemeyeceği, erkeklerin de sarık ve takke takamayacağı söylentilerinden dolayı kadınlar çarşaf giymemeye başlamıştır. Çarşafa karşı mantonun giyilmesi, 1960’lı yıllara kadar modern ve çağdaş kabul edilmiş, 1960’lardan sonra ise manto gericiliğinin bir sembolü kabul edilmiştir.¹²¹

1.2.3. Medeni Kanunun İlanı

Kadının modernleşmesinin gerçekleştirilmesini sağlayan diğer önemli bir düzenleme de Medeni Kanun’un kabul edilmesidir. Medeni Kanun’un ilan edilmesi ile ve aile hukukunu da kapsayan İsviçre Medeni Kanun’u ile çok eşlilik bitmiştir. Evlilik için yaş sınırının getirilmesi ile çocuk evlilikler de bitirilmiştir. Kadınlar erkekler gibi şahitlik edebilme ve eşlerini seçebilme hakkına erişmiş ve boşanma hakkını elde etmişlerdir.¹²² 1926 yılında Medeni Kanunu’nun kabul edilmesi ile birlikte, kadınlar şahitlik edebilme ve mülkiyet haklarını elde etmiştir. Eş seçme ve boşanma haklarını elde eden kadınlar boşandıktan sonra da analık hakkı edinmişlerdir.¹²³

1930’lu yıllarda ise Avrupa’da artan ırkçı ve demokrat siyasi anlayışın kamplaşması neticesinde Türkiye’nin kendi konumunu belli etmesi için 1934’te kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Kadınlara seçme ve seçilme hakkının Türkiye’nin demokrat bir siyasi anlayışı benimsemesi üzerine verilmesi de göstermektedir ki, kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olması gerektiği gözetildiği için değil devletin uluslararası alandaki duruşundan

¹²⁰ AKTAŞ, age. s.155.

¹²¹ AKTAŞ, age. s.170.

¹²² ARAT, Zehra , Deconstructing Images of The Turkish Woman, St. Martin’s Press, NewYork, 1998, s.15.

¹²³ ARAT, age, s.15.

kaynaklanmıştır.¹²⁴ Fakat bakıldığında Osmanlı'da başlamış olan kadın hareketinde özne olan ve yaşama, çalışma ve okuma hakları için mücadele veren kadınlar, yeni devletin kurulması ile birlikte devletin kadınlara tanıdığı bazı haklardan dolayı, kadın hakları mücadelesinde bir zayıflama gözlemlenmiştir. Kadınların toplumsal konumlarında bir değişiklik olmamasına rağmen, kadınlar yeni devlete övgülerde bulunmuştur. Nihayetinde de Türk modernleşmesinin neticesinde kadınlar erkeklerle eşit olamayan vatandaşlar olmuşlardır. Modern Türk kadını, eşit vatandaş olamamış fakat Türk milli ve modern kimliğin Batı'ya karşı gösterilmesini sağlayan sembol olmuştur.

¹²⁴ SANCAR, age. s.167.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BAŞÖRTÜSÜ SORUNU VE TARİHİ

2.1. TÜRKİYE'DE KAMUSAL ALAN

Başörtüsü sorunu kamusal alan tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Kamusal alanda dini sembol olan başörtüsünün olup olamayacağı, kamusal/özel alan ikilemi tartışmaların esas noktasını belirlemiştir. Başörtüsü sorununun arka planına bakmadan önce, kamusal alanın ne olduğu ve Türkiye’de yapılan kamusal alan tartışmalarına değinmenin gerekli olacağı düşünülmektedir. Kamu sözcüğü, halk, amme, halkın tamamı ve halka hizmet eden devlet kurumlarının tamamı manasına gelmektedir¹²⁵ Gündelik dilde ise kamusal alan devlete ait olan alan olarak kullanılmaktadır. Bu bakımdan, kamusal alanın, devlete ait olan alan kurulduğu ve bu şekilde anlaşıldığını söylemek mümkündür.¹²⁶ Türkiye’de kamusal alanın devlet ile bütünleşmiş hale gelmesinin öncelikli sebebi, Tanzimat’tan Cumhuriyet’in ilanına kadar aydınların pozitivist siyaset teorisinden etkilenmesi ve modernleşmenin Kemalizm projesi olarak bir denetleme ve üretme faaliyetinin tek aktörü olmasında yatmaktadır. Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte ulus-devlet toplumu örgütleyen ve tanımlayan özne halini almış ve toplumu modernleştirmekle mükellef bir sorumluluk üstlenmiştir.¹²⁷ Cumhuriyet dönemi, modern yaşam biçimini benimseyenlerce modern olanın görünür kılındığı bir kamusal alan yaratmıştır. Bu dönemde oluşan kamusal alanın en belirgin özelliği, proje haline gelen modernleşme göstergelerini görünür kılması ve modernleşmeye tehdit olabilecek her öğenin de yasaklanmaya çalışılması şeklinde gerçekleşmesidir. Bu bakımdan din, muhalif görüşün birleştirici unsuru olarak Cumhuriyet kamusal alanında modernleşmenin karşısına oturmuştur.¹²⁸ Buna rağmen Cumhuriyetin kurucu unsuru Kemalizm dini tam anlamıyla da reddedip yasaklamamıştır. Kadınların kamusal alana çıkmalarının teşvik edilmesi, eğitim-öğretim haklarının verilmesi ya da siyasi hakların tanınması kadınların İslami bağlardan kopartılıp yaratılmaya çalışılan yeni kadın kimliğinin inşası için yapılmıştır. Fakat, bu noktada kadınların örtünmesi, geri kalmışlıkla ilişkilendirilmiş, Cumhuriyetin kurucu ideoloji

¹²⁵ KUBİLAY, Çağla, “Kemalist Söylemde Kamusal Alan Tasavvuru”, Alternatif Politika, Cilt. 1, Sayı. 3, Aralık 2009, s.335.

¹²⁶ KUBİLAY, Çağla, s.335.

¹²⁷ KEYMAN, Fuat., Türkiye ve Radikal Demokrasi: Modern Zamanlarda Siyaset ve Demokratik Yönetim, Bağlam, İstanbul, S.186

¹²⁸ MARDİN, Şerif, Türkiye’de Toplum ve Siyaset, 2002, İletişim Yayınları, İstanbul, s.145.

açısından kamusal alanda kadınların varlığının ancak örtülerinden çıkarılmalarıyla sağlanabileceği fikri kabul edilmiştir. Kadınların kılık kıyafetleri ile de modern ve batılı giyim cumhuriyetin kuruluşundan itibaren teşvik edilmiş olsa da sarık yasağı gibi örtünme bir yasakla karşılaşmamıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Kemalizm örtünmeyi, siyasal ve kamusal alanın dışına itmiş fakat özel alanda serbest kılmıştır.¹²⁹ Günümüzde de tartışılan kamusal/özel alan tartışmalarının temelleri Cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana devam eden bir sürecin ürünü olmuştur. Kamusal alan tanımı itibariyle de değişkenlik göstermiş ve Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze kadar farklı kamusal alan tanımları yapılmıştır. Bunun sebebi, Türkiye modernleşmesinin halktan kopuk ve üstenci şekilde yapılmış olmasıdır. Avrupa'da belli mücadeleler sonucunda elde edilen birikimlerin, Türkiye'ye monte edilmek istenmesi beraberinde tartışmaları da getirmiştir. Fransa modeli alınarak yaratılmaya çalışılan yeni kamusal alanda dini referansların gücü azaltılarak otoriter bir laiklik oluşturulmaya çalışılmıştır. Oluşturulan bu yeni kamusal alanı Ferhat Kentel şu şekilde açıklamaktadır:

Sert ve baskıcı bir şekilde toplumla karşılaşan model, geleneksel bir dünyanın anlamlarıyla var olan insanları içine alamadı. Ancak aynı zamanda, geleneksel dünyanın insanları modeli reddettiler, kendi dünyalarının yeniden korunaklı bir şekilde inşasına yöneldiler. Modernliğin öğrenildiği, deneyimlendiği ve nihai olarak benimsendiği kamusal alan, Türkiye'de, bir müzakere ve tartışma alanı değil, modeli "içselleştirmeyi" başaranların alanı oldu. Modernlik açısından işlevselliği olan dikotomik "kamusal alan – özel alan" ayrımı da sonuç olarak iki farklı dünyanın yaşam alanları haline geldi. Bu alanların her biri, diğerinde kendi meşruiyetini sağlayacak "öteki" figürünü buldu. Bir yanda, bir iktidar alanı olarak kamusal alanda var olma ya da temsil edilme kapasitesine sahip olan toplumsal ve kültürel sınıflar için, geleneksel ve kültürel aidiyetlerin, yaşam biçimlerinin hüküm sürdüğü özel alan, "geriliğin", "medeniyet açığının", "ilerlemeye engelin" somutlandığı bir alan olarak belirginleşti.¹³⁰

Etyen Mahçupyan'a göre ise kamusal alan, Türkiye'de "modern" olanın yaşandığı ve kendisini dışa vurduğu yerdir. Aykırı olan görüşlerin ve isteklerin kamusal alanın dışında tutulması gerekir ve bu durum da modernliğin savunusudur. Mahçupyan'a göre; Türkiye gibi modernlik anlayışının otoriter bir zihniyetin ürünü olduğu ülkelerde kamusal alan bir filtreleme aygıtı özelliği göstermiştir. Kamusal alanın tanımı başlı başına bir yasaklama aracı özelliği göstererek, nelerin ve hangi taleplerin bu alanda bulunamayacağını belirler. Kamusal alanın tartışmalı bir konu olmasının birinci sebebi Türkiye'de kamusal alanda devlet

¹²⁹ KUBİLAY, age, s.339

¹³⁰ KENTEL, Ferhat, Teorinin Raconunu Bozan "Başörtüsü" Bir direnişin anatomisi, Örtülemeyen Sorun Başörtüsü, Edisyon Kitap, AKDER Yayınları, İstanbul, 2008, s.5,6

hâkimiyetinin olması gerektiği görüşüne toplumun bir bölümünün de katılıyor olmasıdır.¹³¹ Devletin belirlemiş olduğu sınırlar, bazı toplumsal talepleri kamusal alanın dışına iterken diğer bir taraftan da bu fikri paylaşılan kesimler de kamusal alanı devletle beraber paylaşan bir cemaat halini almaktadır.

Türkiye’de başörtüsü sorununun kamusal alanda tartışmaya başlandığı dönemler, çok partili yaşama geçişle başlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi, (CHP) 1947 yılından itibaren, din üzerindeki baskıyı azaltma stratejisi uygulamış ve Demokrat Parti’nin (DP) iktidara gelmesi ile beraber bu yumuşa da gözle görülür şekilde artmıştır. Baskı dönemlerinde yeraltına inmiş olan İslami gruplar 1950’lerle beraber İslami programa sahip partilere eklenilerek kamusal alana siyaset yoluyla katılım sağlayabilmeye fırsatı bulmuştur. 1970 yılında Necmettin Erbakan tarafından kurulan Milli Nizam Partisi (MNP) ile ilk kez İslami programa sahip bir parti siyasi hayata başlamıştır. Fakat aynı senede parti laikliği zedeleme gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. MNP’nin kapatılması ardından 1972 yılında Milli Selamet Partisi (MSP) olarak yeniden kurulan parti, 1973 senesinde kurulan koalisyon hükümetinin parçası olmuş böylelikle ilk kez İslami programa sahip ilk parti olarak hükümette yerini almıştır.¹³² 80’ler ile beraber ise Kemalist ideolojinin stratejik şekilde kamusal alandan dışladığı gelenek ve başörtüsü İslamcı hareketin etkisine girerek İslami partilerin siyaseti yönlendiren bir güç haline gelmesiyle Doğu/Batı, ilerici-gerici, laiklik-şeriat gibi ikiliklerle toplumsal tercihler konusunda siyasal bir kutuplaşmanın ateşleyicisi olmuştur.¹³³ Kamusal alanda başörtüsü yasağının şiddetli olduğu dönemlerden bir tanesi de 18 Nisan 1999 genel seçimleri ile milletvekili seçilen Merve Kavakçı’nın meclise girmesine izin verilmemesi olmuştur. Bu olayın üzerinden henüz 3 sene geçmişken yaşanan “protokol krizi” 20 Kasım 2002 tarihinde dönemin Meclis Başkanı’nın başörtülü eşiyle Cumhurbaşkanı uğurlamasına gelmesi, 29 Ekim 2003’de Çankaya Köşkü’nde verilen resepsiyona başörtülü milletvekili eşlerinin davet edilmediği “resepsiyon krizi” ile devam etmiştir.¹³⁴ Görüldüğü gibi kamusal alan genişlemiş ve laiklik tartışmaları da şiddetini artırarak yapılmaya devam etmiştir.

¹³¹ MAHÇUPYAN, Etyen, “Osmanlı’dan Günümüze Parçalı Kamusal Alan ve Siyaset”, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Ocak 1989-9, 3.baskı, s.25-26.

¹³² MARDİN, Şerif, Din ve İdeoloji, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

¹³³ GÖLE, age, s.113.

¹³⁴ KUBİLAY, age. s.327.

Fakat, Türkiye örneğinde kamusal alanın başörtüsü sorununa gerekçe gösterilmesi sebebiyle, başörtüsünün yasaklanmasını istemek doğru olmayacaktır. Pek çok inanca mensup insan aynı kamusal alan içerisinde, inançlarından ödün vermeden yaşamaktadır, bu sebeple başörtülü bir kadından başörtüsünü kamusal alanda çıkarmasını istemek mümkün değildir.¹³⁵ *Taraf* gazetesinde yayımlanan makalesinde de Mustafa Erdoğan, devlet seçkinlerinin başörtüsü yasağını gerekçelendirirken kamusal alana atıf yapmalarının doğru olmadığını belirterek, Türkiye’deki hâkim anlayışın, bir şeyi kamusal olarak nitelendirmenin devletin alanını genişletmek olduğunu ve özel, sivil alanın kalmadığını belirtmiştir.¹³⁶

2.1.1. Kamusal Alanda Başörtülü Kadınlar

Cumhuriyet ile beraber tanımlanan yeni kadın kimliğine karşı başörtülü kadınlar kamusal alanda çok fazla görünür olmadıkları için hemen sorun oluşturmamıştır. Fakat 1960’lardan itibaren başörtülü öğretmenler ile kamusal alanda Müslüman kadınların sayısı artmaya başlamıştır. İlk olarak da bu yıllarda başörtülü kadınlar çıkarılan yönetmeliklerle kamusal alandan yasaklanmış ve politize edilmeye başlanmıştır.¹³⁷ 1951 yılında ilk İmam Hatip Lisesi’nin açılması ve 1977’de sadece kız öğrenciler için İmam Hatip Lisesi’nin açılması, kız öğrenciler için mahallelerindeki Kuran kurslarından çıkararak liselere gidebilmenin önünü açmıştır. Bu liseleri bitiren kız öğrenciler sonrasında yükseköğrenim görmek üzere üniversitelere gidebilme şansı yakalamaya başlamışlardır. Böylelikle kamusal alanda eğitim alan ya da eğitim veren bir başörtülü kadın görünürlüğü oluşmaya başlamıştır. Bu süreçle beraber başörtüsü-türban yasaklarının başat aktörü olan Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) da devreye girmiştir. Aynı zamanda tesettürleri ile birlikte eğitimi orta sınıf dindar kadın bireyselleşmesi de ortaya çıkmıştır. 1980’ler artık üniversitelerde başörtüleri ile eğitim görmek isteyen kadınların yaptıkları yürüyüş, sessiz protesto ve açlık grevi gibi eylemler ile birlikte Türkiye’de yükselen bir İslamcılık hareketine paralel olarak, kamusal alanda laik-İslamcı görüşlerin de çatışmasına sahne olmuştur.¹³⁸

Türkiye’de başörtülü kadınların kamusal alanda görünürlüklerinin artması ve başörtüsü ekseninde kamusal/özel alan tartışmalarının kızışması 1990’lı yıllara denk

¹³⁵BAŞKAN, Burak, Başörtüsü Sorunu ve Meşrulaştırılmayan Yasakçılık, *Liberte Dergisi*, Liberal Düşünce, Cilt 14, Sayı: 55, 2009, s.119

¹³⁶<http://www.hurfikirler.com/kamusal-alan-hukuk-ve-basortusu/>, erişim: 05.05.2019.

¹³⁷AKTAŞ, Cihan, *Türbanın Yeniden İcadı*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2006b, s.31.

¹³⁸KÖSE, Elifhan, *Dindar Kadınlığın Kurulumunda Tesettür: Beden, Yazın ve Özneleşme*, Kasaum, Ankara, s.802.

gelmektedir. Başörtülü kadınların kamusal alanı erkeklerle paylaştığı en öncelikli mekanlar dernek ve vakıflar olmuştur.¹³⁹ Bu paylaşımın zemin hazırlayan süreç ise 1995 yılı seçimlerinde Refah Partisi'nin (RP) partili kadınları, erkeklerin ulaşması neredeyse imkânsız olan evlere girebilmek üzere örgütlenmesi olmuştur. Bu dönemde RP çok geniş bir kadın tabanı kazanmıştır. Kadın yapılanmasını örgütleyen isimlerden biri olan Sibel Eraslan, kayıtlı üye sayısının dört yüz bine ulaştığını belirtmiştir.¹⁴⁰ RP vesilesiyle eskiden beri kullanılan bir yöntem siyasi bir parti yönetimi altında yeniden üretilmiştir. RP için çalışan kadın aktivistler, tesettürleri ile birlikte kadınları siyasal alana taşımayı özendirilmişlerdir.¹⁴¹ Sadece RP kadın kollarındaki faaliyetler ile değil aynı zamanda dernekler aracılığıyla yürütülen yardım faaliyetleri başörtülü kadınlara kamusal alanda bir misyon sağlamıştır. Bu yıllarda kadınlar, İslami iktidar için en ufak hücreler arasında bile bir İslami yardımlaşma ağı sağlayarak ortak bir ahlak ve siyasi ağın gelişmesine çok büyük katkı sunmuştur.¹⁴² RP'sinin kadınlar sayesinde elde ettiği kitlesel başarı karşıtlarının dahi teslim ettiği bir noktaya evrilmiştir. Fakat başarı yolunda en fazla hizmeti sağlayan kadınlar siyasi mevkilerde var olmaya gelince yok sayılmış, başörtüsü serbestliği yanında belediye genel meclislerinde başörtüleri ile var olabilmeleri sağlanmıştır. Bu süreçte başörtülü kadınlar, laik-İslamcı çatışmasında, kutuplar arasındaki savaşın mevzi taşları olmuştur.¹⁴³ RP ile kamusal alanda siyasette kendisine yer bulan başörtülü kadınlar, laik kesim için odak noktası haline gelmiştir. Laik kesim yaptığı tüm analizlerde başörtülü olan kadınların hepsini RP ya da Fazilet Partisi (FP) üyesi olarak kabul ederek tüm analizlerini bunu üzerine oturtmuştur.¹⁴⁴ 1980 sonrası dindar kadınlar, kentli, modern ve siyaseti gerçek bir aktivizm içinde ailelerinden bağımsız olarak tecrübe etmeye başlamışlardır. Bir taraftan ait oldukları geleneksel ailelerinin eğitim vesilesiyle sınıf atlama beklentisi, diğer yandan da başörtüleri ile yaptıkları iç muhasebe derinleşmiştir.¹⁴⁵ 2002'de geleneksel İslamcı "milli görüş" gömleğinden sıyrıldığını söyleyerek kurulan AKP'de ise eğitilmiş, kültürlü orta sınıfları siyasete daha çok dahil eden profesyonelleşme ilkesini RP'ne kıyasla çok daha etkin bir şekilde bulmak mümkündür.¹⁴⁶ Böylelikle, AKP dönemiyle beraber

¹³⁹ YILMAZ, Zehra, Dindarlığın Yeniden İnşasında İslamcı Kadınlar, Mülkiye Dergisi, 37(4), s.14.

¹⁴⁰ ERASLAN, Sibel, "Uğultular...Silüetler", 90'larda Türkiye'de Feminizm, Bora A ve Günal A (der), İletişim, İstanbul, s.268.

¹⁴¹ WHITE, J B, Türkiye'de İslamcı Kitle Seferberliği, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2002, s.278.

¹⁴² WHITE, age. s.197.

¹⁴³ İLYASOĞLU, Aynur, Örtülü Kimlik, İslamcı Kadın Kimliğinin Oluşum Ögeleri, Metis Yayınları, İstanbul, 2013, s.16.

¹⁴⁴ ŞİŞMAN, Nazife, Kamusal Alanda Başörtülüler, Timaş Yayınları, İstanbul, 2000. SS.162.

¹⁴⁵ KÖSE, age. s.812.

¹⁴⁶ TUĞAL, Cihan, Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

önemi artan profesyonellik, yeni oluşan Müslüman kadın kimliği ve kamusalılığı açısından çok merkezi bir değer taşımaktadır. 2000’li yıllar başörtülü kadınların sivil toplum örgütleri kurarak başörtünün kamusal alanda serbest olması için yaptığı pek çok çalışmaya da tanıklık etmiştir. Bunların başında 2005 senesinde kurulan Türkiye Başörtüsü, İnanç Özgürlüğü ve Adalet Girişimi platformları gelmektedir. 2009-2010 Türkiye’de ve Dünya’da Başörtüsü Raporu belgeseli ise, başörtülü öğrenci ve kadınların kamusal alanda elde edemedikleri haklarını kronolojik olarak tarihe not düştikleri bilinmektedir. Bu raporun önemli bir özelliği de AKP’nin basit bir Kılık Kıyafet Yönetmeliği ile yapılabilecek olan değişikliklerle başörtüsü sorununu sonlandırmak yerine çözümü yeni Anayasa çalışmalarına ertelemesini not düşmesi olmuştur.¹⁴⁷

Görünen o ki, Cumhuriyet ile beraber kamusal alanda kendisine çizilen anne ve ideal eş kimliği ile var olabilen kadın, İslamcı siyaset için de kendi çizdikleri sınırları aşmadığı sürece destek alabilen bir araç görevini görmekten öteye gidememiştir. Laik/İslamcı çatışmalarında tartışılan şey kadının hakları ve kamusal alandaki özgürlük alanlarından ziyade kadının bedeni üzerindeki siyasi hedef farklılıkları olmuştur. Nitekim başörtülü kadınların görünürlüğü yok denecek kadar azken tartışmalara konu olmayan başörtülü kadınlar, İslamcılığın yükselmesi ile muhalefetin laik kamusal alana karşı varlığını sağlamlaştırdığı bir sembolden öteye gidememiştir. Bu sürecin ne şekilde yaşandığı, “Başörtüsü Sorunu ve Arka Planı” kısmında daha detaylı bir şekilde tartışılacaktır.

2.1.2. Başörtüsünün Sosyo-Ekonomi Politikası

Kadının kamusal alana çıkması, görünürlüğünün artması, ekonomiye katkı sunmaya başlamasıyla beraber, kadın ve toplumsal yeri tartışmaların da hareket noktasını belirlemiştir. Sadece modernizm ile beraber kamusal alana çıkan ve modern giyinen kadınlar değil başörtülü kadınlar da İslami hareketler içinde en önemli görünürlük sembolü haline gelmiştir¹⁴⁸. 1950’ler sonrasında ülkede değişen dini atmosfer başörtülü kadınlar için de kamusal alanda bir varlık gösterebilmelerini sağlamıştır. 1960’ların başında, Fevziye Nuroğlu başörtü takan ilk üniversiteli öğrencisi olmuş ve o dönemde sadece dört kadın arkadaşının olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁹ Nuroğlu, İstanbul gibi metropol şehirlerin kendisi gibi başörtülü

¹⁴⁷ İLYASOĞLU, age, s.14.

¹⁴⁸ SEVER, Metin, Türban ve Kariyer, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006, s.8.

¹⁴⁹ KUTLUOĞLU, Fatma, “Fevziye Nuroğlu ‘Yürüyen Hayrat’” [Röportaj: Fatma Kutluoğlu], Umran Dergisi, 129, İstanbul, 2005, s.72.

öğrencilere pek alışkın olmadığını ve kendilerine tolerans tanınmadığını da eklemiştir. 1960'lara kadar başörtüsü her zaman cahilliğin, geri kalmışlığın sembolü olarak görülmüştür. Tek partili dönemde kadınların geleneksel kıyafeti çarşafa karşı bir yasaklama yapılmamış olsa bile, çarşafa karşı tutum elitist yaklaşım ve tavrın göstergesi olmuştur.¹⁵⁰ Bu yıllarda, tütün, sabun ve tekstil fabrikalarında çalışan kadınlar geleneksel kıyafetten azledilmiş modern giyimli kadınlar olmuştur. Kamu kurumlarında memur olarak çalışan kadınların modern kıyafet giymeleri istenirken, temizlikçi, çaycı olarak çalışan kadınların ise başlarını örtmeleri istenmiştir.¹⁵¹ Bu kıyafet giyme yükümlülüğü ile verilmeye çalışılan mesaj da başörtüsünün alt sınıfa ait olduğu ve kadınların kıyafetleri ile de hiyerarşik bir duruş oluşturulmaya çalışılmıştır. 1960'lı yıllar aynı zamanda başörtülü kadınların resmi kadın giyim kodlarının dışına çıkmaya başladığı senelere tekabül etmiştir. Şule Yüksel Şenler, modern, şehirli ve Yeni İstiklal gazetesinde köşe yazarı olarak çalışan bir kadın olarak, başörtüsünü ilk kez şık ve moda'ya uygun şekilde bağlayarak kamusal alanda varlık göstermiştir. Şule Yüksel Şenler'in geleneksel başörtüsünden farklı olan bağlama şekli, medyada “şulebaş” olarak adlandırılarak küçümsenmiş ve sonrasında da bu bağlama şekli 1980'lerde “türban” olarak adlandırılmaya başlanmıştır.¹⁵² Aslında, başörtüsü Müslüman kızların ve kadınların hem dindar kimliklerini korumak hem de kamusal hayatta var olmaları için kadınların görüş ve giyimlerinde yaşanan çarpıcı bir değişimin simgesi olarak okunabilirdi fakat Cihan Aktaş'ın da belirttiği gibi bunu yapabilmek yeni ve üst bir okumayı gerektirmektedir.¹⁵³ 80'li yılların ortasından itibaren, 90'lı yıllarda sadece Kemalist laikler için değil, İslami gruplar için de kadın çok fazla üzerine yazılıp çizilen bir konu olmuştur. 80'li yıllarda İslamcı söylemin etkisi ile beraber sağcı ve muhafazakâr çizgiler taşıyan dindar profili de değişmeye başlamıştır. Bu süreçten nasibini alan dindar kadınlar da dini konularını ev ve cemaat merkezinden sıyrılarak kariyer, sosyal hayat ve kamusal alana dair taleplerini mesele edinen İslamcı kadına evrilme dönüşümü yaşamıştır.¹⁵⁴ 90'lı yıllar örtünen kadın sayısının artışı ile beraber kadınların örtünme şekillerindeki değişimi de beraberinde getirmiştir.¹⁵⁵ Başörtüsü tartışmalarında, başörtüsü takan kadınlar veya başörtüsünün kamusal alanda serbest olması gerektiğini savunan bir grup, yeni örtünme şekli olan, “türban”ın aslında ne kadar modern ve

¹⁵⁰ ÇAHA, Ömer, The Islamic Women's Movement: Transition From The Private Domain To The Public Sphere, s.117.

¹⁵¹ <http://www.enfal.de/tes17.htm> erişim: 08.09.2019.

¹⁵² ÇAHA, age, s.117.

¹⁵³ AKTAŞ, Cihan, Bir İktidar Alanı Olarak Başörtüsü, Tezkire Dergisi, Eylül/Ekim 2004, s.29.

¹⁵⁴ AKTAŞ, age, s.40.

¹⁵⁵ AKTAŞ, age, s.47.

ilerici olduğunu savunmuştur. Ne var ki bu görüşe Liberal aydınlar, türbanlı yeni neslin babaannelerinden ne kadar farklı olduğuna, onların modern, ilerici ve kültürlü olduklarına vurgu yapmıştır.¹⁵⁶ Ne var ki bu görüşe karşılık, üniversiteli kızların başörtüleri siyasal bir simge olarak da nitelendirilmiştir. Köylü kadınların başörtülülere inançla alakalı bulunurken, “türban”lı kızların başörtüsü inanç-dışı ve siyasal sembol olarak da tanımlanmıştır.¹⁵⁷ 90’lı yıllarla beraber başörtülü öğrenciler artık üniversitelerde alışıldık olmaya başlamış olsa da laik kesimlerce, başörtüsünün laikliği tehdit eden aşırı politik bir İslami sembol olduğu dile getirilmiştir. Oysa, başörtüsü kadınlar için kamusal alana aktif olarak çıkabilme imkânı sunmuştur.¹⁵⁸ Bu yıllarda çok sayıda kadın dergisi yayımlanmaya başlamıştır. Bunların başında 1985 yılında yayım hayatına başlayan Mektup dergisi, Kadın ve Aile sayılabilir. 90’larda toplamda 27 Müslüman kadın dergisi yayımlanmıştır.¹⁵⁹ Bu dergiler savundukları içerik bakımından iki ayrı kategoride yayımlanmaktadır. Birinci grup, Müslüman kadını ailevi rolleri üzerinden değerlendirmekte ve çalışma, ya da kadın haklarını desteklememiştir. Diğer grup dergiler ise kadınların siyasal ve varoluşsal kimliklerini anlamayı ve kamusal hayata katılımları ile beraber kendilerini tanımlamalarını savunmuştur. İslamcı hareketler içerisinde kadınların da siyasal alanda boy göstermesi bakımından 90’lar önem taşır. Özellikle 1994-1995 seçimlerini genel başkanının Necmettin Erbakan’ın yaptığı RP’nin seçim başarısında tüm ülkeye yayılmış olan “Hanımlar Komisyonu”nun da kilit bir başarısı olmuştur.¹⁶⁰ Müslüman kadınlar arasında bu siyasallaşma ile beraber Ortodoks ve reformcu diye sınıflandırılabilir bir ayrışmanın yaşanması da dikkat çekmektedir. Bu ayrım 90’larda yayım hayatına başlayan dergilerde de kendini göstermeye başlamıştır. Ortodoks İslamcı kadın, İslam’ın koruyucusu olarak kamusal alanda, ev içinde ve annelik rollerine vurgu yaparken, reformcu İslamcı kadın ise kadın sorunlarına dine farklı bir çerçeveden bakarak çözüm aramamış, Müslüman kadının ev dışında varlığını ve kamusal ve siyasal alana kadınların katılımını desteklemiştir. 90’larla beraber Müslüman kadınların cemaatler/vakıflar ve İslami partiler aracılığıyla kendilerine kamusal alanda var olabilme imkânı yarattıklarına değinilmiştir. Yalnız bu imkân, ancak erkeklerin denetiminde kadın konusunu ayrı ve özel olarak ele alması arzulan alanlar olarak değil ancak gruba bağlı olan kadınların başka

¹⁵⁶ ŞİŞMAN, Nazife, Sınırsız Dünyanın Yeni Sınıfı Başörtüsü, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s.108.

¹⁵⁷ AKTAŞ, Cihan, age, a.41.

¹⁵⁸ GÖLE, age, s.137.

¹⁵⁹ ÇAHA, Ömer, Islam and Civilisational Renewal, s.120.

¹⁶⁰ ÇAKIR, Ruşen, Dindar Kadının Serüveni, Birikim Dergisi, İstanbul, Eylül 2000, s.3/15.

kuruluşlara yönlendiğini engelleyecek şekilde işlerle ilgilenebilen alanlar olmuştur.¹⁶¹ 90'lar İslamcı erkeklerin Müslüman kadınları kontrol altında tutmaya çalışıp sadece başörtüsü sorunu ile ilgilenmeye teşvik ettiği bir dönem olmanın yanı sıra bu süreçte Müslüman kadınlar siyasi parti ve cemaatlerden bağımsız pek çok örgütlenme etrafında toplanmıştır. Bu örgütlerin pek çoğu resmi örgütlenmeyi tercih etmeyerek kamu tüzel kişiliği olmayan platform ve girişim grupları olarak kurulmuştur. Bu kadınlar, İslami hareketin toplumsal yönü içerisinde eğitilmiş, şehirli ve meslek sahibi dindar aktivist olarak kendilerini temsil etmeye başlamıştır.¹⁶² İstanbul'daki HAZAR (Eğitim, Kültür ve Dayanışma) Derneği ve Ankara'da bulunan Başkent Kadın Platformu (Derneği) yeni örgütlenme biçiminde var olmaya çalışan reformcu kadınların kurduğu önemli örgütlerden olmuştur. Her iki dernek de kadınların kitlesel üyeliğine odaklanmadan orta ve üst sınıf Müslüman kadınlar arasında bilinç yükseltme faaliyetlerine ağırlık veren dolaylı yollardan Müslüman kadınların güçlenip özgürleşmesine çalışan derneklerden olmuştur.¹⁶³ Müslüman kadınlar başörtüsü sorunu çevresinde toplanırken özerk dernekleşme yolu ile kadın meselesi ile ilgilenmeye başlamış ve yine bu süreçte İslami feminizm terimi medyada sık sık kullanılmaya başlanmıştır. Bir sonraki başlıkta Müslüman Kadınlar ve İslami Feminizm detaylı tartışılmaya çalışılacaktır.

2.1.3. Başörtülü Kadınla ve İslami Feminizm

Önceki bölümlerde bahsettiğimiz gibi İslamcılığın kadınlara da kapılarını açtığı dönem 1985'lerin Türkiye'sine denk gelmektedir. 1990'lara gelindiğinde örtünme geleneksel bir hayatın sembolü değil modern yaşamla bütünleşmenin bir işareti haline gelmiştir. Örtüleri ile kamusal alanda varlıklarını sürdürmek isteyen bazı İslamcı kadınlar, bugün örtünmeyi demokratikleşme ve feminizm gibi seküler kavramlar ile açıklamaktadırlar. Eğitilmiş ve kendisini feminist olarak tanımlayan kadınlar İslam'ın günün şartlarına göre yeniden yorumlanmasını savunmuşlardır. Konca Kuriş, Hidayet Şefkatli Tuksal, Ayşe Böhürler, Sibel Eraslan, Yıldız Ramazanoğlu ve Cihan Aktaş bugünkü İslamcı kadın hareketine de yön veren yazarlardır.¹⁶⁴

¹⁶¹ ÇAKIR, age, s.8-15.

¹⁶² ÇAYIR, K., 2000, "İslamcı Bir Sivil Toplum Örgütü: Gökkuşluğu İstanbul Kadın Platformu" içinde İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri, ed. Göle, N, Metis Yayınları, İstanbul, s.41-67.

¹⁶³ AKMAN, Canan Aslan, age, s.80.

¹⁶⁴ YILMAZ, Zehra, Küresel İslam Hareketinde Kadının Yeni Temsil Biçimleri: Türkiye Örneği, s.782.

İslamcı kadınlar geleneksel rollerinden sıyrılıp kamusal alandaki varlıklarını seküler değerler ile savunmaya başlayınca İslamcı erkekler ile de ters düşmüşlerdir. 1980'lerde Zaman Gazetesi'nde başyazar olan Ali Bulaç, seküler ve radikal feministleri savundukları için, İslamcı kadınları alaya alan bir yazı kaleme almıştır. Bulaç, yazısında feminizmi erkeklerin karşısına gelecek en tehlikeli düşman olarak tanımlamış ve feminizmi cinsel bir sapkınlık olarak göstermiştir. Kışkırtıcı bu yazının akabinde gazetede feminizmi savunan kadınlar ve Bulaç arasında ciddi tartışmalar olmuştur.¹⁶⁵

Müslüman kadınların feminizm ile olan bağlarında etkin olan unsurlar İslamcı erkeklerin feminizmi İslam dışı göstermeleri ve bu konuda da kendi saflarında olan pek çok kadın olmuştur. Müslüman kadınlar, geliştirdikleri yeni seküler söylemlerle erkek iktidarına karşı da varlık göstermeye çalışmıştır fakat bu sanıldığı kadar kolay olmamıştır. Kadınların çoğu İslamcılığı terk edip feminist kimlikleri ile mücadelelerine devam etmiştir. Bazıları ise bu mücadelenin bedelini Konca Kuriş gibi canı pahasına ödemiştir. İslami hareket içerisinde laik feministlerin din ve dine ait olana karşı tutumları da kadın tartışmalarında çok etkili olmuştur. 68 ve 78 kuşağının etkisinde olan Kemalist – Sosyalist Feminizm dini ve dini hareketleri kadının kurtuluşuna en büyük engel ve mücadele alanı olarak görmüştür.¹⁶⁶ Kadına verilen haklar ve sosyal hayata katılımı kadını özgürleştirmeyi esas alıyormuş gibi görünmesine rağmen Cumhuriyetin kurulmasından sonra kadın ikinci cins olmaktan kurtulamamıştır. Ayşe Durakbaşa, Kemalizm'in kadının statüsünde belirgin bir etkiye yol açmadığını savunmuştur. Cumhuriyet reformları ile kadının kamusal alanda varlık göstermesine katkı sağlamış olsa da kadınların asli görevlerinin anne olmak olduğuna Atatürk de yaptığı konuşmalarda vurgu yapmıştır.¹⁶⁷ Enis Ahmed de Kadın ve Sosyal Adalet kitabında, Türkiye'de feminizmin varlığını laikleştirme ve Batılılaştırma süreci boyunca kullanıldığını söylemiştir. Karma eğitim, çok eşliliğin kanunlarca yasaklanması, balolarda dans etmek gibi uygulamalar kadınların özgürleştirilmesi olarak sunulmuştur.¹⁶⁸ Osmanlı İmparatorluğu döneminde belli bir etkinliği olan kadın hareketi Cumhuriyetin ilan edilmesi ile yeni bir aşamaya geçmiştir. Modernleşme ve batılılaşmanın vitrini konumuna gelen kadın da bunun en önemli öncüsü olmuştur. Fakat bu dönemi diğer dönemlerden ayıran önemli bir husus, artık iktidara karşı yükselen bir kadın hareketinin olmayışıdır. Adeta kadın hareketi devlet feminizmi ile tanımlanır hale gelmiştir. Böylelikle kadın, Kemalist reformlar

¹⁶⁵ ÇAKIR, Ruşen, Direniş ve İtaat, İki İktidar Arasında İslamcı Kadın, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s.40.

¹⁶⁶ ÇAKIR, age. s.43.

¹⁶⁷ AKSOY, age. s.105.

¹⁶⁸ DEMİR, Hülya, İslamcı Kadının Aynadaki Sureti, Sel Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.148.

çerçevesinde toplumsal dönüşümün bir parçası olarak okunmuştur. Kadın bir birey olarak değerlendirilmemiştir.¹⁶⁹

AYM'nin başörtüsüne getirdiği yasakla beraber okullarda sert şekilde uygulanmaya başlanan yasak beraberinde birçok eylemi de getirdiğini söylemiştik. Başörtüsüne destek amaçlı yapılan protesto gösterilerine karşı olarak da Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği (ÇYDD) "*Laikliğe Saygılıyız, Bağlıyız*" yürüyüşleri düzenlemiştir. Gazeteler bu iki karşıt protesto eylemini de "*Kara Cuma'ya Karşı Beyaz Salı*" başlığı ile haber yapmıştır. ÇYDD'nin yapmış olduğu gösteriye katılan kadınlarla ilgili yapılan bir çalışmada bu kadınların kadın derneklerinde çalışan sanatçılar, öğretim üyeleri, gazeteci kadınlar ve Yahudi sanayicilerin eşleri ve kızlarından oluştuğu belirtilmiştir. Oysa Kara Cuma olarak anılan başörtüsüne destek eylemlerinde okullarında başörtülerinden dolayı eğitim görmeye devam edemeyen öğrenciler ve onlara destek veren halktan oluşmuştur.¹⁷⁰ Bu iki protesto eylemi de göstermiştir ki o dönemde Türkiye'de özgür ve ideal kadınların içerisine başörtülü kadınlar dâhil edilmemiştir. Yıllardır kamuoyunun önemli tartışma konularından biri haline gelen "*türban sorunu*" İslamcılar ve kendisini "*ilerici*" olarak gören kesim arasında farklı argümanlarla savunulmuş ya da reddedilmiştir.

Müslüman kadınların yaşadığı feminizm tecrübesi Nilüfer Göle'nin tabiri ile bir özneleşme arayışı şeklinde olmuştur. İslamcılık tecrübesi, laik ve modern tek tip algılayışa karşı mücadeleye başladığında kadınların özel alanlarından çıkarak eğitimlerine de kamusal alanlarda devam edebilmelerine destek vermiştir. Fakat bu hareketlilik sonrasında İslamcı erkeklerin de tahmin etmediği yönde gelişmiştir. Kadınlar artık iç mekânlardan çıkarak, eğitim ve siyaset ile ilgili olarak kendi hedeflerini belirlemiştir. Yeni kuşak İslamcı kadınlar artık evlerinde oturan, çocuk doğuran ve eşlerinin izinleri dahilinde yaşayan kadınlar olarak değil üniversite okumayı seçen ve çalışıp çalışamayacaklarına kendileri karar veren kadınlar olarak yaşamayı seçmiştir. Tüm bu dönüşümler ve tartışmalar da İslamcı kadınların siyasette de kendilerine İslamcı erkeklerle beraber yer bulmalarına ortam hazırlayan değişimler olmuştur.¹⁷¹

İslamcılar, Kuran'a göre, inanan her kadının başını örtmesinin gerekli olduğunu savunmuştur. Kemalist kadınlar ise "*Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği*", "*Türk Kadın*

¹⁶⁹ AKSOY, age. s. 106.

¹⁷⁰ AKTAŞ, Cihan, Bacıdan Bayana: İslamcı Kadınların Kamusal Alan Tecrübesi, Kapı Yayınları, İstanbul, 2001, s.54-55.

¹⁷¹ GÖLE, Nilüfer, İslamın Yeni Kamusal Yüzleri, Metis Yayınları, İstanbul, 1999, s.83.

Hukukçular Derneği”, “*İÜ Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi*” gibi derneklerde örgütlenmişlerdir. Ve böylelikle başörtüsü sorunu, siyasetin ve toplumun iki kutup arasında tartıştığı bir gündem haline gelmiştir. Nilüfer Göle, bu yıllarda yaşanan tartışmaların şeriat ve laiklik şeklinde iki kutup arasındaki siyasi mücadelenin tercümesi olarak tanımlamıştır.¹⁷²

Tüm bu tartışmalar ve kutuplaşmanın arttığı senelerde, İslamcı hareket ve cemaatlerin de kadın algısında değişiklikler baş göstermeye başlamıştır. Bu süreçte birçok cemaat, okul ve vakıf kadınlara yer ayırır duruma gelmiştir. Fakat kadınların hareketliliği ve gücünden en etkin şekilde istifada eden bir siyasi parti olmuştur. Diğer partilerin uygulamalarında hiçbir şekilde yer almamasına rağmen RP dönemin İstanbul İl Başkanı Tayyip Erdoğan’ın inisiyatifi ile “hanımlar komisyonu “kurulmuş ve kısa sürede göstermiş olduğu başarı ile dikkatleri çekmiştir.¹⁷³ RP Kadınlar Komisyonunun varlığı, MNP-MSP-RP sürecinde alışılmadık dışında bir tecrübe olmuştur. 1991 yılına kadar kadınların siyasete katılımlarının aktifleştirilmesi pek yaygın olmamıştır. Kadınlar sadece seçmen olarak görülmüştür. RP’li kadınlar ev, sokak, mahalle alanlarında özenli bir siyasi yaklaşım geliştirerek partiyi iktidara taşıyan asli unsurların başında gelmiştir.¹⁷⁴ İslamcı erkekler iktidarlarına giden yolda kadınların güler yüzlerinden ve çalışmaya kendilerini ifade etmeye olan isteklerinden en verimli şekilde yararlanmıştır. Hatta dönemin siyaseti itibari ile laik-şeriat kutbu olarak siyasi partiler taraflarını belirlemiştir. RP de kendisini ve beyanlarını hep İslami değerler üzerinden açıklamıştır. Sol partiler de her zaman RP’sine ülkenin asli unsuru olan laikliğe zarar vereceği noktasında yüklenmiştir. RP tüm bu eleştirileri bertaraf etmek amacıyla da bünyesine İslamcı kadınları dâhil etmiştir. Kadınlar, çocuklar için politikalar üretmemiş olsa da yapmış olduğu programlara feministleri de zaman zaman davet ederek kadın karşıtı bir anlayışının olmadığı mesajını vermeye çalışmıştır. Nazife Şişman’ın Fatma Barbarosoğlu ile yaptığı söyleşisinde, 94 yerel seçimlerinde ve 95 genel seçimlerinde özellikle kadınların çalışmalarının ne denli önemli olduğunun vurgulandığı görülmüştür Kadınların yoğun çalışma temposunda eşlerinin kendilerine anlayış gösterdiğini ve çocuklarının bakımlarını da kendileri ile paylaştığını öğrenilmiştir.¹⁷⁵

¹⁷² GÖLE, age, s.118.

¹⁷³ ÇAKIR, age, s.14.

¹⁷⁴ DEMİR, age, s. 126.

¹⁷⁵ ŞİŞMAN, Nazife, Kamusal Alanda Başörtülüler, Fatma Karabıyık Barbarosoğlu ile Söyleşi, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000, s.92.

RP'yi iktidara taşıyan süreçte Müslüman kadınlar parti içerisinde kendilerine yer edinmiştir. Hatta çalışmaları teşvik edilmiştir. Başörtüsünün yasaklı olduğu ve devletin hiçbir kademesinde kendisine yer bulamayan kadınlar için de parti çalışmaları bir fırsat sunmuştur. Nitekim 1995 seçimlerinde de RP beklenenin çok üzerinde halkın desteğini alarak iyi bir başarıya imza atmıştır. Fakat yaptıkları ev ziyaretleri ile sokak sokak halka inen İslamcı kadınlar ilk dışlanmalarını da gelen bu zaferin hemen ardından yaşamıştır. Hayal kırıklığına uğrayan kadınlardan biri de kendisini İslamcı feminist olarak tanımlayan Sibel Eraslan olmuştur. Tayyip Erdoğan'ın İstanbul Belediye Başkanı olmasında emeği olan Eraslan, feminist olduğu gerekçesiyle belediyenin merkez organlarından dışlanmıştır.¹⁷⁶ RP'sinin kapatılmasının ardından kurulan FP bünyesinde eski partide çalışan İslamcı erkekler dâhil edilirken kadınların pek çoğu yeni partinin kadrosunda kendisine yer bulamamıştır. Bu duruma anlam veremeyen kadınlar, partinin ülke genelinde edindiği başarıda çok büyük emekleri olmalarına rağmen saf dışı bırakılmalarını annenin çocuğundan ayrılması olarak değerlendirmiştir. Seküler söylem ve üzerlerindeki baskı kadınların kendilerini keşfetmelerine imkân tanımıştır. Fakat yeni partinin bünyesinde çok az kadın bulunabilmiş, çok azı karar alma sürecine dâhil edilmiştir. Bu durumu sorgulama cesareti gösteren kadınlar yaşanan dışlanmanın gerekçesinin partideki erkeklerin geleneksel olmaları ve kadının asli görevinin dışarıda olmadığını düşünmelerinden kaynaklandığını düşünmüştür. Kadının yalnızca Allah rızası için çalışabileceğini ve bunun sınırlarının da erkekler tarafından belirleneceği düşüncesi İslamcı erkekler arasında hâkim olmuştur.¹⁷⁷ Görünen odur ki, İslami harekete sağladığı fayda ne kadar fazla olsa da iktidara rakip oldukları andan itibaren Müslüman kadınlar, kendisini devletin koruyucusu olarak gören gruplar tarafından gördüğü dışlanmadan farklı bir tavırla karşılaşmamıştır. Ruşen Çakır da İslami hareket içerisinde en büyük damgayı kadınların bastığını, en büyük çileyi çektiğini fakat bu hareketin bir erkek hareketi olduğunu ifade etmiştir. Başarıya giden süreç boyunca, vitrinlerde özellikle kullanılan ve kendilerini ifade edebilmelerine izin verilen başörtülü İslamcı kadınlar, erkekler tarafından siyasal zaferleri için kullanılmıştır.¹⁷⁸

¹⁷⁶ ARAT, age. s.66.

¹⁷⁷ ARAT, age. s.67-68.

¹⁷⁸ AKSOY, age, s.252.

2.2. LAİKLİK

Cumhuriyet'in kurucu ilkelerinden olan laiklik, başörtüsü tartışmalarında önemli bir konumdadır. Başörtüsünün başta engellenmesi ve sonrasında idari ve hukuki yasaklarla karşılaşmasına dayanak olarak laikliğe aykırılık gösterilmiş ve kamusal alanda başörtüsünün bulunamayacağı belirtilmiştir. Anayasanın 2.maddesinde devletin laik bir devlet olduğu belirtilmişken, laiklik için bir tanım getirilmemiştir. Bu durum da laikliği yoruma açık bir hale getirmiştir. Başörtüsünün laikliğe aykırı olduğu yazılı olarak tanımlanmamasına rağmen, başörtüsüne karşı olanlar tarafından ortaya konan öncelikli tartışma, başörtüsünün laiklik ilkesine karşı olduğudur.

Klasik anlamda bakıldığında laiklik; *“dini faaliyetlerin, devlet, fikir ve ekonomik hayattan ayrı olarak ele alınması, devletin dini esaslara ve güce dayanmamasını, gücünü doğrudan doğruya millettten almasını öngören bir kavramdır”*.¹⁷⁹ Osmanlı Devleti'nin yıkılması ardından kurulan, TC'nde, halifeliğin kaldırılması ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (DİB) kurulması ile yeni bir din reformu ve yeni bir İslam anlayışının yerleştirilmesi hedeflenmiştir. 1925 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Kuran'ın Türkçeye çevrilmesine ve hadis şerhlerinin hazırlanmasına karar vermiştir. Devlet elitleri ve siyasetçiler dini kaynakların anadile tercüme edilmesinin yeni bir Rönesans etkisi yaratacağını tahmin etmiştir. 1927 yılından sonra DİB cuma hutbelerine karar vermekle kalmayıp aynı zamanda Kuran ayetlerinden ve hadislerden yapılan alıntılarının da Türkçeye tercüme edilmesini şart koşmuştur. Laikleştirmenin sağlanabilmesi için aynı zamanda İslami sembollerin de kullanımının kaldırılması ve Hıristiyanlıkla alakalı muadilleri ile değiştirilmesi kabul edilmiştir. Gregoryen takviminin kabulü, 1926'da fesin yerine şapkanın kullanılması, 1928'de Latin Alfabesine geçilmesi ve haftalık tatilin cuma günü yerine pazar günü olarak değiştirilmesi bunlardan bazılarıdır. Erken dönem Cumhuriyet yıllarında, laiklik dinin bir anti tezi olarak kabul edilmiş ve din karşısında düşmanca bir tavır olarak nitelendirilmiştir.¹⁸⁰ Türkiye'de laikliğin uygulanmasında ise tartışmalar ortaya çıkmıştır. Özellikle DİB'in kurulmuş olmasının gerçek anlamda laik bir düzende kabul edilemez olduğu laikliğin en çok eleştirilen yanlarından biri olmuştur. Türkiye'de uygulanan laiklik anlayışında devlet, dini tamamen serbest bırakarak uygularsa, ileride olası ortaya çıkabilecek tehlikeleri de göz

¹⁷⁹ DUMANOĞLU, Mehmet, Türkiye'de Laiklik, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005, s.129.

¹⁸⁰ HANIOĞLU, M. Şükrü, “Kemalizm'in Tarihi Kökenleri”, Türkiye'de Demokrasi İslam ve Laiklik, içinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 43-45.

önünde bulundurmuştur.¹⁸¹ Bu kaygılar da modern Türkiye'nin kurulmasından itibaren, devletin laiklik algısı her zaman dini, devlet otoritesine tabii kılmıştır. Laiklik tartışmalarında dikkat çeken bir eleştiri de, Türkiye'de uygulanan sistemin gerçek bir laiklik olmadığı fakat devlete bağlı bir din sistemi olduğudur.¹⁸² Laik bir sistemde, dini yaşantının devlet tarafından serbest bırakılması ve dini değerlerin devlette kendini bulabilmesi gerekirken, uygulamada Müslümanlık ve İslam bu çerçevenin içerisine dâhil edilmemiştir.¹⁸³ İleride değineceğimiz başörtüsünün laikliğe aykırı olması gerekçesi ile kamusal alanda engelle karşılaşmasındaki asıl sorun da laikliğin İslam'ın anti-tezi olarak yorumlanmasından kaynaklanmıştır. 1990'lardan sonra Türkiye'de siyasal İslam kent alanlarında İslam'ı görünür kılmaya ile beraber, laik/İslami bölünmesi siyasal olarak tanımlanmıştır. Başlı açık kadın ve başörtülü kadın, Kemalist laik ve siyasal İslam'ın birbirine karşı yürüttüğü hegemonya mücadelesinde birbirine karşıt olarak konumlandırılmıştır. Böylelikle, 1990 sonrasında yapılan laik/İslami tartışmalarının mutlak olmadığı fakat inşa edilmiş olduğu ortaya çıkmıştır. Türkiye'deki laikleşme deneyimine 28 Şubat ile beraber hayata geçirilmeye çalışılan söylem ile bu sürecin sonunda atılımını gerçekleştiren ve RP'den ayrılan, yenilikçi olduğu öne sürülen AKP'nin inşa etmeye çalıştığı söylem katkıda bulunmuştur. Bu iki söylem arasındaki en büyük fark da kamusal alan ayrımında ortaya çıkmıştır. Kemalist laik söylem, dini kişisel alan içine sınırlarken, AKP için laiklik [fiiliyatta tartışılrsa da], devletin her türlü inanç ve inanç dışı gruba eşit mesafede olduğu bir toplum düzenini temsil etmiştir.¹⁸⁴

2.3. BAŞÖRTÜSÜ SORUNUNUN ARKA PLANI VE KISA TARİHÇESİ

1925-2000 yılları arasında devlet siyasal, iktisadi ve kültürel yaşamda etkin bir yetki alanı geliştirmiştir. Devletçi elitler eliyle, tek tip insan yaratmak için tüm kurumlar seferber edilmiştir. Modernleşmenin de göstergesi kabul edilen kadınlar da ancak Cumhuriyetin erdemli vatandaşları olabildikçe kamusal hayata dâhil olabilmişlerdir.¹⁸⁵ TC'nin kuruluş

¹⁸¹ DUMONT, Paul "Kemalist İdeolojinin Kökenleri", Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi, haz. J. M. Landau, çev. Meral Akkuş, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1999, s.67.

¹⁸² BAŞGİL, Ali Fuat, Din ve Laiklik, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2003, s.200.

¹⁸³ ÖZEK, Çetin, Türkiye'de Laiklik, Gelişim ve Koruyucu Ceza Hükümleri, İstanbul Hukuk Fakültesi, İstanbul, 1962, s.115.

¹⁸⁴ DAMAR, Erdem, "28 Şubat'tan AKP'ye Türkiye'de Çatışan Laiklikler", Birikim 333-334, Birikim Yayıncılık, İstanbul, s.34-35.

¹⁸⁵ ÇAHA, Ömer, İdeolojik Kamusalın Sivil Kamusala Dönüşümü Osmanlı'dan Günümüze Parçalı Kamusal Alan ve Siyaset, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Ocak 1989-9, 3.baskı, s.94-95.

dönemi itibari ile ve sonrasında başörtüsü devletin modernleşme anlayışı içerisinde sembolik bir değer taşımıştır. Başörtüsü tartışmalarının asıl sebebinin de Cumhuriyet'in kurulduğu yıllara, Cumhuriyet modernleşmesi sürecine dayandığı düşünülmektedir. Zaman içerisinde peçe, çarşaf, sıkma baş, başörtüsü ve türban olarak değişim gösteren örtünme şekilleri, Batı karşısında geri kalmışlığın da simgeleri olarak kabul edilmiştir. Örtünün diğer bir simgesel boyutu da çağdaşlık ve laiklik tanımları simgeler ve görünürlük üzerinden yapıldığı için örtünün yokluğu kamusal alanda İslam'ın ihraç edilmesi anlamına gelmektedir.¹⁸⁶

Cumhuriyet'in kurulması ile beraber laik bir devlet yönetimine geçilmesi ve modernleşme çalışmaları da kadınları bu dönemin odak noktası haline getirmiştir. Zaman içerisinde değişim gösteren örtünme biçimi de siyasetin en çok tartışılan konularından biri olmuştur. Başörtüsü sorununu incelediğimizde, tarihsel açıdan üç döneme ayırmak gerekmektedir. İlki 60'lı ve 70'li yıllara tekabül etmektedir. Bu süreçte kamusal alanda başörtülü kadınların sayısı artmaya başlamıştır. İkinci süreci 80'li yıllar olarak ayırmak mümkündür. 80'li yıllarda siyasal İslam Müslüman toplumlardaki çeşitli siyasi hareketler vasıtasıyla tüm dünyada etkinliğini artırmış ve Türkiye'de de Müslüman kadınlar siyasal İslam'dan etkilenmiştir. Bu dönemde yaşanan 1980 askeri darbesi, başörtüsü yasaklarının yaygın olarak uygulanmasına sebep olmuştur. Üçüncü dönem ise 28 Şubat 1997'de yaşanan post-modern darbe sürecidir. Bu süreçte başörtüsü yasakları, uluslararası mahkemelere de taşınmış, pek çok kadın eğitim hayatını bırakmak durumunda kalmıştır.

2.3.1. 1960'lar ve 1970'ler

Başörtüsünün öncelikle engellemeler sonrasında da idari yasaklarla karşılaşması 1960'ların sonu ve 1970'li yıllara denk gelmektedir. İlk hukuki yasak ise 12 Eylül askeri darbesi sonrasında YÖK'ün üniversitelerde başörtüsünü yasaklayan kararı olmuştur. Bu engeller zaman içinde genelgeler ile hukuki temellendirmeleri yapılan yasaklara dönüştürülmüştür. Türkiye'de başörtüsünün sorun olduğu on yılları, dönemselsel bir ayrıma tabii tutacak olursak; 1980'ler İslamcı hareketin görünürlüğünün artması ile ilkine tekabül etmektedir. Sonrasında 1990'lar ve başörtülü kadınların kamusal alanda görünürlüklerinin arttığı yıllar ve nihayetinde 28 Şubat süreci ile başörtüsü ve beraberinde gelen tartışmaların siyasetin, sosyal hayatın ve medyanın ana gündemine yerleştiği 2000'li yıllar olarak ayırabiliriz.

¹⁸⁶ŞİŞMAN, age, s.60.

60'lı yıllar şehirleşmenin arttığı ve eğitimin desteklendiği yıllardır. Bu süreçte henüz ulusal kadın modeli Anadolu'da yaşayan kadınlar arasında tam olarak kanıksanmamıştır. Ulusal kadın modeli, Batılı kadınlar gibi yaşayan ve giyinen kadınlar olarak kabul edilmiştir. 1960'larda cuntacılığı seçen bazı subaylar ve onların basında ve üniversitelerdeki uzantıları Türkiye'nin demokrasi ile yönetilmesini benimsemeyerek, Atatürkçülüğü yeniden tanımlamıştır. Radikal seçkinci bu grup, kılık-kıyafet açısından zorunlu gördükleri değişimler noktasında ısrarcı olmuş ve bu talepler de “gardırop Atatürkçülüğü” olarak nitelenmiştir.¹⁸⁷ 60'lı yıllar Kamusal alanın dine ait simgelerden arındırılması gerektiğini savunan tartışmaların da yapıldığı yıllar olmuştur. Cihan Aktaş, gazetelerde de kadınların çarşaf giymelerinin Batılı ülkeler karşısında Türkiye'yi gülünç duruma düşürdüğünü yazmıştır.¹⁸⁸ Bütün tedbirler ve yapılan teşviklere rağmen kadınların örtünmekte ısrar göstermelerine karşılık bazı dernekler de çarşaf yerine manto bağışi kampanyaları başlatmıştır.¹⁸⁹ Aynı yıllarda üniversitelerde eğitim görmekte olan kadın öğrencilerde ise başörtüsü takanların sayılarının arttığı gözlenmiştir. Şehirleşmenin artması, dindar kadınları da ev ve özel alandan kamusal alana çıkma noktasında teşvik etmiştir. Şule Yüksek Şenler gibi kadın yazarlar, medyada yer almaya ve diğer kadınlar için bu hususta örnek teşkil etmeye başlamıştır.¹⁹⁰ Murat Aksoy, Şule Yüksel Şenler'in modern ve Batılı değerlerle büyümüş ve bu değerleri benimseyerek yaşamış, balolara katılan, Anavatan Partisi (ANAP) İstanbul Gençlik Kolları başkanlığı da yapmış ve partinin de mitinglerinde konuşmuş bir yazar olmasına rağmen sonraki yıllarda abisinin etkisi ile dini bir hayatı benimsemiş ve İslami bir hayatı seçmiş olduğunu aktarmıştır.¹⁹¹ Yüksek eğitim görmüş başörtülü kadınlar dernekler kurarak bir araya gelmeye başlamıştır. 1975 yılında, Şule Yüksel Şenler ve arkadaşları da İdealist Hanımlar Derneği'ni kurmuştur. Derneklerin konferanslarında özellikle kadınları ilgilendiren konular işlenmiştir. Şenler, 1976'da Millî Gazete'de, Kadınlar Arası Cemiyetleşme konulu yazı dizisi hazırlamıştır. Bu dernekler ve faaliyetleri de dindar kadınlar arasında kamusal alana açılmayı cazip hale getirmiş ve kadınları yüreklendirmiştir.¹⁹²

Başörtüsünün kamusal alanda karşılaştığı ilk engelleme yükseköğretim kurumları, üniversiteler olmuştur. İlk engelle karşılaşan ise; 1964'de tıp fakültesinde eğitimine devam

¹⁸⁷ ÇAKIR, Ruşen, CİNEMRE, Levent, Sol Kemalizme Bakıyor, Metis Yayınları, İstanbul, 1991, s.87.

¹⁸⁸ AKTAŞ, Cihan, Türbanın Yeniden İcadı, Kapı Yayınları, İstanbul, s.335-337.

¹⁸⁹ AKTAŞ, age, s.335-337.

¹⁹⁰ AKTAŞ, age, s.335-337.

¹⁹¹ AKSOY, age, s.145.

¹⁹² AKTAŞ, age, s.46.

ettiği süre içerisinde başörtüsü takmaya başlayan ve okulunu birincilikle bitirmesine rağmen kendisine mezuniyet konuşması yaptırılmayan Gülsen Atasever olmuştur. İstanbul Tıp Fakültesi'nde eğitimine devam ettiği süre içinde başörtüsü takmaya karar veren Gülsen Atasever, okulu birincilikle bitirmesine rağmen mezuniyet konuşması yapması engellenmiştir ve konuşma ikinci olan kişiye yaptırılmıştır. Atasever'in okulundan mezun olmasına izin verilmiş fakat Hatice Babacan'ın 1968 yılında eğitim gördüğü Ankara İlahiyat Fakültesi'nde, başörtüsünü farklı gerekçelerle örttüğü, bir tarikata mensup olduğu iddiası ile derslere başörtülü olarak girmesi engellenmiştir. Bunun üzerine 50 kadar öğrenci 15 Nisan'dan itibaren derslere girmemeye başlamıştır. 317 öğrenci de imzalı olarak boykota destek vermiş ve fakülte dekanının istifasını talep etmişlerdir. Fakat 22 Mayıs 1968'de Babacan'ın okuldan atılması kararı onanmıştır. Bunun üzerine 50 kadar öğrenci de arkadaşlarının atılma kararını protesto etmek amacı ile Fakülteyi işgal etmiş ve taleplerini dile getirmişlerdir. Babacan olayı medyada da yer bulmuştur. Zaman ve Milliyet gazetesi habere yer vermiş bunun üzerine de öğrenciler bazı çevrelerin kendilerine destek vermesi ile suçlanmıştır. 10 dernek ve cemiyet yayınladıkları bildiriyle, İlahiyat Fakültesi'nde eğitim gören öğrencilerin yanlarında olduklarını belirtmiştir. Belli süre daha devam eden boykot, 31 Mayıs'ta fakültenin geçici olarak tatil edilmesi ile sona ermiştir.¹⁹³ İslami kesim arasında Hatice Babacan'ın okulundan atılmasından sonra başörtüsü konusu daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır. Başörtüsünün diğer bir engel ile karşılaşması ise Emine Aykenar'ın Ankara'da yapılan Barolar Birliği'nde yemin törenine başörtülü katılımının engellenmesi olmuştur.

60'lı yılların sonları ile beraber artış gösteren başörtüsü yasakları böylelikle siyasetin de gündemine yerleşmiştir. Üniversitelerde, kadın öğrencilerin başörtüleri ile eğitim görmemeleri için okullarda tedbirler alınmaya başlanmıştır. Bu engellemeler de İslami kesim arasında bilincin artmasını sağlamıştır. Hukuki düzlemde çözümler aranmaya başlanmıştır. 1970'li yıllar diğer bir bakımdan da farklılık arz etmiştir. Öncesinde yaşanan engellemeler sadece kamusal alanda yükseköğretim alanında yapılmışken, ilk kez memurlara karşı da bir yasağın oluşmaya başladığı görülmüştür. Bu durumun gerekçesi olarak, üniversiteleri bitiren başörtülü kadınların kamusal alanda mesleklerini icra etmeye başlamaları görülmektedir.¹⁹⁴ İmam Hatiplerde kız öğrenci sınıflarının açılması ile aileler çocuklarını bu okullara gönderme

¹⁹³ AKTAŞ, Cihan, Tanzimattan Günümüze, Kılık Kıyafet ve İktidar, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990, s. 248,249.

¹⁹⁴ AKSOY, age. s.150.

imkânı bulmuştur.¹⁹⁵ Fakat 2 Ekim 1977’de İzmit Kız İmam Hatip okulunda eğitim gören 215 öğrencinin derslerine başörtülü girmelerinden ötürü haklarında disiplin soruşturması başlatılmıştır.¹⁹⁶ Görüldüğü gibi, ilk başörtüsü yasakları, hukuki bir temellendirmeye dayanmadan keyfi uygulamalar şeklinde başlamıştır. Yasağın herhangi bir genelge, yönetmelik neticesinde uygulanmamış olması da bu dönemde yaşanan yasakların hukuki yasaklar değil, üniversitelerce uygulanan idari yasaklar olduğunu göstermiştir.

2.3.2. 1980’ler

1960 ve 1970’lerde yaşanan başörtüsü engelleri yine de münferit olarak kalmış ve ancak 80’lere gelindiğinde, üniversitelerde başörtüsü takan kadınların sayısında belirgin bir artışın olması ile yasaklar yoğunluğunu artırmıştır. Kamusal alanda başörtülü kadınların görünürlüklerinin artması, siyasal İslam’ın yükselişe geçmesi de Türkiye’yi yeni bir döneme getirmiştir. Erbakan gibi siyasal İslamcı politikacılar da siyasette görünür olmuş ve üniversitelerde yaşanmakta olan başörtüsü engellemeleri de artmıştır. 12 Eylül askeri darbesi, yaşanan başörtüsü yasakları içinde yeni bir dönemin başlangıcı niteliğinde olmuştur. Nitekim YÖK, askeri darbenin akabinde kurulmuştur. Türkiye tarihinde de 12 Eylül Darbesinin mimarı Kenan Evren, başörtüsünü ilk yasaklayan kişi olarak anılmıştır. 1981 yılında, Ulusal Güvenlik Konseyi’nde yapmış olduğu bir konuşmada, Evren, Başörtüsünün dinde yeri olmadığını ve asla başörtüsüne izin verilmeyeceğini söylemiştir.¹⁹⁷ Laikliğin zarar göreceği endişesi ile devlet ne başörtülü kadınların okula gitmesine ne de başörtülü olarak eğitim alabilecekleri okulların açılmasına izin vermiştir. 12 Eylül düzeni, başörtüsünü irticai bir simge olarak değerlendirmiş ve ileride laik devlet düzenine tehdit unsuru oluşturabileceği kaygısıyla engellemiştir.¹⁹⁸ Nitekim 30 Aralık 1982’de Yükseköğretim Kurumu tarafından “çağdaş kıyafet “zorunluluğu getiren bir kılık kıyafet genelgesi yayımlanmıştır. Bu genelge ile beraber okullarda başörtüsü yasağı uygulamaları artarak devam etmiştir. Bu konuyla alakalı Genelge şu şekildedir:

Yükseköğretim kurumlarında bulunan bilumum görevli ve öğrencilerin Atatürk devrim ve ilkelerine uygun, uygar, aşırılığa kaçmayacak şekilde sade bir kılık kıyafetle bulunmaları esastır. b. Yabancı uyruklu öğrenciler de dahil olmak üzere, bütün kız ve erkek öğrencilerin,

¹⁹⁵ ÇAKIR, R. Talu, BOZAN, B., İ. İmam Hatip Liseler: Efsaneler ve Gerçekler, Tesev Yayınları, İstanbul, 2004, s.70-75.

¹⁹⁶ BENLİ, Fatma, 1964-2011 Türkiye’de ve Dünyada Başörtüsü Yasağı Kronolojisi, İstanbul, 2011,,s.11. (<http://istanbul.mazlumder.org/fotograf/yayinresimleri/dokuman/turkiyede-dunyada-basortusu-yasagi-kronolojisi.pdf>), erişim: 30.04.2019.

¹⁹⁷ KAVAKÇI, Merve, Headscarf Politics of Turkey, A Postcolonial Reading, 2010 s.50,51.

¹⁹⁸ AKTAŞ, 1991, s.105.

elbise, gömlek ve ayakkabıları temiz, düzgün ve sade olacak; başı açık olacak ve kurum içinde baş örtmeyecektir¹⁹⁹

YÖK bu açık ifadesi ile başörtüsünün takılmasını yasaklamıştır. Üniversitelerde uygulanan başörtüsü yasakları, okuldan okula değişkenlik göstermiştir. Kimi okullarda uygulama sıkı yapılırken bazı okullarda görece daha rahat uygulanmıştır.

1983 yılında yapılan seçimleri Turgut Özal'ın kazanması ile yeni bir dönem başlamıştır. İktidara gelen ANAP merkez, sağ ve İslami kesimin de oylarını alarak iktidara gelmiştir. 1983 ve 1989 yılları arasında Başbakanlık yapan Turgut Özal, kamusal alanda laikliğe aykırı olarak nitelendirilen dini uygulamaların yapılabilmesini sağlamak amacıyla, 2000 Kuran kursu açtırmış, üniversite kampüslerinde mescitlerin inşa edilmesini sağlamıştır. Üniversitelerde sıkı şekilde uygulanmakta olan başörtüsü yasağını da kaldırmak için Özal'ın isteği üzerine YÖK yeni bir genelge yayımlamıştır. Yayımlanan genelge ile türban takan öğrencilerin derslere girmesine izin verilmiştir. İlk kez türban ifadesi de 1984'te yayımlanan bu YÖK genelgesinde kullanılmıştır.²⁰⁰ Yaşanan başörtüsü sorununa YÖK'ün boyun kısmını açıkta bırakan örtünme şekli türban ile çözüm üretmeye çalışması da yetersiz kalmıştır. Öğrenciler de örnek gösterilen ama kimsenin de tam olarak nasıl olduğunu henüz bilmediği bu örtünmeyi tercih etmemesi üzerine, başörtülü kadınlar kimi zaman türbanlı kabul edilmiş kimi zaman ise kabul edilmemiştir. Başörtüsü köylülükle, Müslümanlıkla alakalı görülürken, türban ise modern hayata, şehre ve kamusal alana ait bir temsilin göstergesi olarak kabul edilmiştir. Böylelikle başörtüsü ile mücadele edenler için "türban" ile yeniden adlandırmak kolaylık oluşturacaktır. Başörtülü öğrenciler artık "türbanlı" olan sıra dışı ve azınlık bir grup olarak anılmaya başlanmıştır. Kamuoyunda da başörtülü kadınlar "türban" takan ve siyasi bir sembol olan bu örtünme biçimini benimsemiş ve farklı talepleri olan bir zümre olarak anılmaya başlanmıştır.²⁰¹ Zaman içerisinde modern ve çağdaş örtünmeye örnek olarak üretilen "türban" da başörtüsünün üniversitelerde engellemesini sonlandırmamıştır. Başörtüsünün ardından, çözüm olarak sunulmuş türbanın da yasaklanması tepkileri de beraberinde getirmiştir. Ümraniye'de 1700 ev kadını, genç-yaşlı vatandaş, postanelere giderek, YÖK başkanına, Başbakan'a ve Cumhurbaşkanı'na telgraflar göndermiştir. Yasak kararından sonra, eleştirilerin odağı olan YÖK başkanı, İhsan Doğramacı ise türban konusunun kendisini aştığı yönünde açıklamada bulunmuştur. Türban yasağı henüz *Resmî Gazete*'de yayımlanmadan,

¹⁹⁹BENLİ, age. s.13.

²⁰⁰YÖK. N: 84.15.527.

²⁰¹AKTAŞ, 2006b, s.223-225.

başörtülü öğrenciler derslere alınmamaya başlanmıştır. Yasağı protesto etmek amacıyla da 5 Ocak 1987 tarihinde İstanbul Üniversitesi'nin (İÜ) önünde 4 erkek öğrenci açlık grevi başlatmıştır. Yasağa uymayacaklarını belirten öğrenciler de Beyazıt Postanesi'nden siyasilere telgraflar çekerek yasağı protesto etmişlerdir. Gazi Üniversitesi'nde okuyan 5 erkek öğrenci de başlattıkları açlık grevi ile, yasağı protesto eden başörtülü öğrencilere destek vermiştir.²⁰² Başörtüsü yasağının uygulamasını üniversitelere bırakan yeni kararlarla birlikte, kınama ile başlayan cezalar pek çok öğrencinin okuldan uzaklaştırılmasına hatta okullarını bırakmalarına sebep olmuştur.

Bütün bu yasaklamalara rağmen üniversitelerde başörtülü kadınlar artmaya devam etmiştir. Ege Üniversitesi'nde okuyan Nesrin Konuk adlı öğrencinin, derslere başörtülü katılması gerekçesi ile okuldan bir aylık uzaklaştırma cezası almasına karşılık İdare Mahkemesi'ne açtığı dava reddedilmiştir. Temyiz edilen davada, Danıştay 8.Dairesi de temyizi incelemiş ve 13 Aralık 1984'te sonraki senelerde de başörtüsü yasağına karşı Danıştay kararı olarak kullanılacak bir sonuca varmıştır. Danıştay'ın başörtüsü ile ilgili değerlendirilmesinde şunlar belirtilmiştir:

Yeterli eğitim görmemiş kızlarımız, hiçbir özel düşünceleri olmaksızın içinde yaşadıkları toplumsal çevrenin, baskısına ve göreneklerine boyun eğmeyecek ölçüde eğitim gören kızlarımızın ve kadınlarımızın sırf laik Cumhuriyet ilkelerine karşı çıkararak dine dayalı bir devlet düzenini benimsediklerini belirtmek amacı ile başlarını örttükleri bilinmektedir. Bu kişiler için başörtüsü masum bir alışkanlık olmaktan çıkarak, kadın özgürlüğüne ve Cumhuriyetimizin temel ilkelerine karşı bir dünya görüşünün simgesi haline gelmektedir. Davacı yüksek öğrenim düzeyinde eğitim gördüğüne göre bu ilkelerin cumhuriyetimizin kuruluşunda ve korunmasındaki önemini bilmesi gerekmektedir. Bu nedenle yüksek öğrenim görmek üzere okula geldiği sırada dahi başörtüsünü çıkartmakta direnecek ölçüde laik devlet ilkelerine karşı bir tutum içinde bulunan davacının okuldan uzaklaştırılmasında yasalara aykırılık olmadığından davanın reddine karar verilmiştir.²⁰³

Danıştay'ın yapmış olduğu bu değerlendirme başörtüsünün siyasi olarak gündem oluşturması yanında, hukuki olarak da gündeme yerleşmesine sebebiyet vermiştir. Danıştay'ın kararına kadar siyasilerin irtica ve şeriat suçlamaları ile gündeme gelen başörtüsü sorunu, artık bir mahkeme kararı ile de hukuki olarak yasak haline gelmiştir. Danıştay'ın başörtüsünü hukuken de yasaklayan bu kararından sonra, Kenan Evren, YÖK'ün türban konusunda gerekeni yapmasını istemiştir. Bunun üzerine YÖK Öğrenci Disiplin Yönetmeliği'nin 7.Maddesine eklenen hüküm gereğince üniversitelerde yaşanan başörtüsü sorununa “türban” olarak

²⁰² AKTAŞ, age, s.100-104.

²⁰³ Danıştay 8.Dairesinin 13.12.1984 tarih ve 1984/1574 nolu kararından, Danıştay dergisi s.56-57(1985), s.7-8.

getirilen çözüm de rafa kaldırılmış ve yasaklanmıştır.²⁰⁴ Disiplin Yönetmeliği'ne eklenen 7/h bendi ile *“Yükseköğretim Kurumlarının dersane, laboratuvar, klinik, poliklinik ve koridorlarında çağdaş kıyafet ve görünüm dışındaki bir kıyafet ve görünümde bulunmak”* yasaklanmıştır.²⁰⁵ Bu yasağa aykırı hareket edenler için, *“kınama disiplin cezası”* verilmesi öngörülmüştür. Yönetmeliğin yeni hali okullarda türbanın da yasaklanması şeklinde yorumlanmıştır. Üniversitelerin neredeyse hepsine yayılan yasak, konunun tekrar ele alınmasını gerektirmiştir. 23 Mayıs 1987’de toplanan rektörler kurulu, türban- başörtüsü yasağının aşamalı bir şekilde kaldırılması gerektiği kararına varmıştır. Turgut Özal ise, *“Öğrenci Affı Yasası”* olarak bilinen yasal düzenleme ile önceki süreçte, çoğunluğu başörtüsü yasağı sebebi ile okullarından atılmış olan öğrencilerin eğitim haklarının geri verilmesi için bir düzenleme yapmıştır. 16 Kasım 1988’de ANAP’ın teklifi, 3503 sayılı yasa ile 2547 sayılı yasaya eklenen 16.Madde TBMM tarafından kabul edilmiştir. Ek 16.Madde; *“Anayasa’nın 174. maddesinde yer alan inkılap kanunlarına aykırı olmamak kaydıyla, öğretim elemanı ile öğrenciler için kılık kıyafet serbesttir, bu konu ile ilgili olarak kişi veya kurumlarca sınırlayıcı işlem yapılamaz, karar alınamaz”*.²⁰⁶ 1 Aralık 1988’de Cumhurbaşkanı Kenan Evren, ek 16.Maddeyi imzalamayı reddetmiştir bunun üzerine meclise geri gönderilen yasa kanunlaşmamıştır.²⁰⁷

Veto kararının ardından, çözüm tekrar YÖK’te aranmıştır fakat disiplin yönetmeliğine eklenen fıkranın din referanslı olması laikliğe aykırı bulunmuş ve Danıştay tarafından reddedilmiştir. Hükümet de Cumhurbaşkanı’nın veto gerekçelerini dikkate alan yeni bir düzenleme hazırlamıştır, 3511 Sayılı kanun ile TBMM yeni Ek 16.Maddeyi kabul etmiştir. Yeni madde şu ifadeleri taşımıştır; *“Yükseköğretim kurumlarında dersane, laboratuvar, klinik, poliklinik ve koridorlarında çağdaş kıyafet ve görünümde bulunmak zorunludur. Dini inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü veya türbanla kapatılması serbesttir”*.²⁰⁸ Fakat bu düzenleme de Kenan Evren tarafından 4 Ocak 1989’da yeni Ek 16. Madde’nin iptali için AYM’ye sevk edilmiştir. AYM ise öğrencilerin aleyhine karar almıştır.²⁰⁹ AYM, Ek

²⁰⁴ AKSOY, age. s.171,172.

²⁰⁵ BENLİ, age. s.14.

²⁰⁶ 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununun İki Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun Hükmünde Kararname, T.C. Resmî Gazetesi, 21 Aralık 1987, 19671.

²⁰⁷ TBMM Tutanak Dergisi, C:18,1989, TBMM Basımevi Ankara, s.286-291, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c029/tbmm18029103.pdf> erişim: 30.04.2019.

²⁰⁸ 547 Sayılı Yükseköğretim Kanununun 44. Maddesinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bir Ek ve Dört Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun, 1988, T.C. Resmî Gazetesi, 20 Aralık 1988, 20032

²⁰⁹ ARVAS, H.P.M. (Ed.), *Modernite İçinde Bir İnanç Deneyimi Örtünme*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s.19,20.

16.Maddede yer “dini inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü veya türbanla kapatılması serbesttir” diyen ikinci cümleyi iptal etmiştir.²¹⁰ Cihan Aktaş, Anayasa’nın gerekçeli kararında açıkça hiçbir baskı şeklinin kabul edilemeyeceği vurgusunun yapılırken başörtülü öğrencilerin gelecekte başörtülü olmayanlara karşı bir baskı unsuru olabileceği kaygısının yasak için temellendirme aygıtı olarak kullanıldığını ileri sürmüştür.²¹¹ Anayasa Mahkemesi’nin vermiş olduğu kararın en belirgin etkileri 1990’larla beraber kendisini göstermeye başlamıştır. Ankara Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) ve Hacettepe Üniversitesi’nde eğitim gören başörtülü öğrenciler öğretim üyeleri tarafından sınıflardan dışarı atılmıştır. AYM’nin ek maddeyi iptal etmesi ile beraber tekrar sertleşen başörtüsü yasağı uygulamaları üniversitelerin kiminde esnek uygulanmış kimilerinde ise çok sert uygulanmıştır. 1989-1990 eğitim öğretim yılının ilk iki ayında Ankara Üniversite’sinde 62 başörtülü öğrenci kınama cezası, 3 öğrenci de okullarından uzaklaştırılma cezası almıştır. Yaklaşık 100 öğrenci de eğitim gördükleri okullarda yasak gerekçesi ile kayıtlarını dondurmuştur.²¹² 70’li yıllarda sayıları henüz parmakla gösterilebilecek kadar az olan başörtülü öğrenciler, İslamcılığın etkisinin kendisini iyiden iyiye gösterdiği 80’li yıllarda başta üniversiteler olmak üzere sayıca artmıştır.

Küreselleşen ve siyasallaşan İslam artık kadınlar için de önem arz etmeye başlamıştır. Git gide başörtüsü yasakları ile pek çok alanda yüzleşmek durumunda kalan başörtülü kadın öğrenciler birbirleri ile yasak üzerinden irtibata geçmeye başlamıştır. Başlangıçta sayıları çok fazla olmayan eylemler zaman içerisinde artmıştır. Yasağın kararlılıkla uygulandığı Ankara’da, 8 Kasım 1989’da Abdi İpekçi Parkı’nda bir araya gelen çoğunluğu başörtülü öğrenciler, eğitim görme hakları için protesto eylemi yapmıştır. Dönemin YÖK başkanı İhsan Doğramacı eylemlerin farklı amaçlar taşıdığı ve hatta eylemlere katılan başörtülü öğrencilerin dışarıda mini etek giyerken üniversitelerde başörtülü takan kişiler olduğu iddiasında bulunmuştur. Turgut Özal’ın çağrısı ile eğitim alanında yaşanan başörtüsü krizine türban formülü ile çözüm getirmeye çalışan İhsan Doğramacı AYM’nin dini amaçlı her türlü kıyafeti serbest bırakan ek 16.Maddeyi iptal etmesi üzerine ise üniversitelere gönderdiği yazıda türban takmanın mevzuata uygun olmadığını bildirmiştir. YÖK tarafından üniversitelere gönderilen bu yazı ile yasağın uygulanması daha da sertleşmiştir. Öğrenciler dönem kaybetme ve okullarından atılma riski ile karşı karşıya gelmiştir. Bu durum öğrencilerin yapmış olduğu

²¹⁰ T.C. Resmî Gazetesi, 5 Temmuz 1989, 20216, s.15, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20216.pdf>, erişim: 30.04.2019.

²¹¹ AKTAŞ, age. s.195.

²¹² AKTAŞ, age. s.210.

protestoları da artırmıştır. Kızılay’da toplanan 150 kadar kadın öğrenci ve onlara destek veren erkeklerle birlikte tekbirler eşliğinde yürüyüşler yapmıştır. Ankara’da sayıları artmakta olan protesto eylemleri İstanbul’a da sıçramıştır. 24 Kasım’da Cuma namazı sonrasında Ankara’da gerçekleşen eylemlerde gözaltına alınan öğrencileri ve üniversitelerde uygulanan başörtüsü yasağını protesto etmek üzere kadınlı erkekli bir grup Sultanahmet Meydanı’nda bir gösteri düzenlemiştir.²¹³ 90’lı yıllara gelirken, bir yasaklı bir serbest süren başörtüsü sorunu AYM’nin ek madde iptal kararı ile de hukuki olarak yasakla karşı karşıya kalmıştır. Bu durum başörtülü öğrencilerin eğitim haklarına çözüm arayışlarını artık siyasi bir platforma taşımıştır. Başta Ankara ve İstanbul olmak üzere öğrenciler protesto eylemleri ile örgütlenmeye başlamışlardır.

Yaşanan başörtüsü yasakları artık yeni bir siyasi hareketin de doğmasına sebep olmuştur. Başörtülü kadınlar kamusal alanda olabilmek için protestolar ve eylemlerde bulunmuştur. Başörtüsü yasakları sadece, laik devlet ve İslamcılar arasında değil, Müslüman erkek ve kadınlar arasında da bir dönüşüme sebep olmuştur. Başörtülü olarak üniversitelerde eğitim almak isteyen kadınlar, sadece inançlarından ötürü değil cinsiyetlerinden dolayı da bir ayrımcılığa maruz kalmıştır. Kendileri ile aynı görüşteki erkekler herhangi bir yasağa maruz kalmazken, kadınlar yasakla karşı karşıya kalmıştır. Başörtüsü yasağı yönünde karar veren yüksek mahkemeler de başörtüsünün kadınların özgürleşmesine engel teşkil ettiğini savunmuştur. Hepsisi olmasa da, feministlerin büyük bir kısmı da başörtüsüne, kadının kontrol edilmesi için bir aygıt olduğu gerekçesi ile karşı çıkmıştır. Artan tartışmalar ve yasaklarla beraber, başörtüsü konusu da siyasal İslam’ın Merkezine Yerleşmiştir.²¹⁴

2.3.3. 28 Şubat’ı Hazırlayan Süreç ve Sonrası

1980 sonrası Müslüman kadınlar artan bir siyasallaşma eğilimi göstermiş, yeni ve farklı bir kimlik kazanma eğilimi içerisinde olmuştur. 1980-1990 yılları arasındaki 10 yıllık süreçte, Müslüman kadınlar, başörtüsü mücadelesi vermeye başlamış ve başörtüsü sorunu da sürekli gündemde kalmıştır. Müslüman kadınların siyasallaşmasında önemli bir etken de RP olmuştur.²¹⁵ RP, kadınların başörtüsü sorununa değer vermiş fakat konuyu bir kadın meselesi olarak ele almamıştır. Yaşanan başörtüsü tartışmalarının, otoriter devletin doğasından kaynaklı olduğunu vurgulamış, demokratikleşmek adına ve kadınların özgürlüğü için yasağa

²¹³ AKTAŞ, age. s.205-209.

²¹⁴ ARAT, Yeşim, RethinkingIslam and Liberal Democracy: Islamist Women in Turkish Politics, New York, 2005, s.26,27.

²¹⁵ AKDOĞAN, Yalçın, Siyasal İslam: Refah Partisi’nin Anatomisi, İşaret Yayınları, İstanbul, 2000, s.190,191.

karşı çıkmıştır.²¹⁶ RP, siyasal İslam'ın Türkiye'de yükselişe geçmesi bakımından da önemli bir yer tutmuştur. Partinin başarısında en önemli etkenlerden biri de diğer partilerin denemediğini denemek, "hanımlar komisyonu" aracılığı ile seçmenine ulaşmak olmuştur. Üniversitede okuyan başörtülü kadınlar, sistemin yasakları ile mücadele etmek için RP'de çalışmayı bir fırsat olarak görmüştür. Başörtülü olarak kamusal alanda kendisine yer bulamayan kadınlar, parti çalışmalarına dolaylı olarak da yönlendirilmiştir.²¹⁷

RP'nin girdiği ilk seçim 1987 seçimleri olmuştur fakat seçimlerde partinin barajı aşamamasından dolayı milletvekili çıkaramamıştır. Siyasi yasaklı olan Erbakan, 6 Eylül 1987'de yapılan halk oylaması sonucunda, evet oylarının %50'nin üzerinde olması sebebiyle, siyasi yasağından kurtulmuştur. Böylelikle Erbakan liderliğindeki RP 1987 seçimlerinden %7,3 oy alarak çıkmıştır. RP'nin en dikkat çeken başarısı ise 1994 yılındaki yerel seçimler olmuştur.²¹⁸ Ülkedeki belediyelerin yarısından fazlasının RP'nin olması da Erbakan'ın İslamcı siyasi harekette yıldızını parlatmıştır. RP ikinci önemli zaferini ise 1995 yılındaki genel seçimlerde elde etmiştir. Bu seçimlerde aldığı oy RP'nin tek başına hükümet kurmasına yetmemiştir.²¹⁹ ANAP ve DYP arasındaki koalisyon hükümetinin ömrü uzun sürmemiştir ve RP ve Tansu Çiller başkanlığındaki DYP arasında bir koalisyon yapılmıştır. Kurulan 54.Hükümetin Başbakanı Erbakan olurken, Tansu Çiller başbakan yardımcısı olmuştur.

Medya da RP'nin siyasal İslamcı yanını ortaya çıkararak, partinin siyasal ve toplumsal anlamda dışlanması sağlanmaya çalışılmıştır. Yüksek yargı organlarının açılışlarında, siyasal ve ideolojik alanda da mesajlar verilmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) dikkati de irticaya çekilmeye çalışılmıştır. 6 Eylül 1996'da Yargıtay'ın adli yıl açılışında Yargıtay Başkanı Müfit Utku, "Türkiye'ye şeriatı getirmeye kimsenin gücünün yetmeyecektir" demiştir. Ertesi gün de Türkiye Barolar Birliği (TBB) Başkanı Eralp Özgen hükümeti eleştirmiştir. Yaşanan tüm bu gelişmeler Refah-yol hükümeti için sıkıntılı bir sürecin başlangıcı olmuştur.²²⁰ RP ve DYP koalisyonundan sonra cuma namazı çıkışlarında yapılan gösteriler artmıştır. Gösterilere katılanlar arasında alışılmışın dışında, cüppeli, sakallı, asalı insanların olması dikkat çekmiştir. En dikkat çeken grup ise, kendilerine Aczmendi diyenlerin Ankara Kocatepe Cami'ndeki gösterisi olmuştur. Önceden de Türkiye'nin farklı yerlerinde

²¹⁶ ARAT, age. s.37.

²¹⁷ ARAT, age. s. 51.

²¹⁸ AKDOĞAN, age. s.232-234.

²¹⁹ KAVAKÇI, age. s.42.

²²⁰ ARIKAN, Nuraydın, 28 Şubat Sürecinde Medya, Metamorfoz Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.101-104.

mevcut olan cemaatlerin yanı sıra bu yıllarda ortaya çıkan gruplar da eylemlere katılmışlardır. Bu cemaatlerden en dikkat çeken, medyada da sürekli haber yapılmasından ötürü tanınan Ali Kalkancı'nın kurmuş olduğu tarikat olmuştur. Aczmendi lideri Müslüm Gündüz ve Fadime Şahin'in polis ve kameralar eşliğinde basılması 28 Şubat sürecinin en etkili olayları arasında sayılmıştır.²²¹

Susurluk yakınlarına meydana gelen trafik kazası haftalarca Türkiye'nin gündemini meşgul etmiştir. 3 Kasım 1996'da Türkiye'nin kuzeybatısındaki küçük bir ilçe olan Susurluk yakınlarındaki bir kamyonla çarpan araç, TBMM üyesi, eski İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı, Türkiye'de birçok suçtan aranan ve İsviçre'de cezaevinde bulunan ve 1990'da cezaevinden kaçan, Interpol tarafından kırmızı bültenle aranan bir suçlu taşımaktaydı. Dahası, kaza yapan arabanın bagajında susturucu ile birçok silah da mevcuttu.²²² Bu gelişme üzerine, muhalefet partisi, medya ve sivil toplum, iktidarı devlet içerisindeki kirli ilişkileri açıklamaya çağırmıştır.²²³ Türkiye, 1997 yılının şubat ayına, Susurluk kazasının yaratmış olduğu gerilimle girmiştir. Sivil toplum öncülüğünde halk bu garip ilişkiler bütününe protesto etmek amacıyla '*Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık Eylemi*' başlatmıştır. Ankara'nın Sincan ilçesi ise çok farklı bir programa ev sahipliği yapmıştır. RP'li Belediye Başkanı, İran Büyükelçisi Muhammed Rıza Bagheri'yi de davet ederek bir Kudüs Gecesi düzenlemiştir. Hamas ve Hizbullah gibi İslami Cihad gruplarının da destek verdiği gece de İsrail lanetlenirken, konuşmalar tekbir sesleri ile kesilmiştir. Ertesi gün, gazeteler Kudüs Gece'sini manşetlerine taşımıştır ve sivil toplum örgütleri de gazete bürolarını faks yağmuruna tutmuştur.²²⁴

28 Şubat Milli Güvenlik Kurulu'nda (MGK) alınan kararlar, 28 Şubat Darbesi olarak anılacak yılları fiilen başlatmıştır. Alınan kararlardan bazıları RP'sini zor durumda bırakıyordu. Sekiz yıllık kesintisiz eğitimin tüm ülkede uygulanmaya konulması, Kuran Kurslarının Millî Eğitim Bakanlığı'na (MEB) bağlanması ve kıyafet ile ilgili kanuna aykırı olarak ortaya çıkan, Türkiye'yi çağ dışı gösterecek uygulamaların önüne geçilmesi ve AYM kararlarının da titizlikle uygulanması bu maddelerden en önemlileri olmuştur.²²⁵

²²¹ ARIKAN, age. s. 107-108.

²²² SABUKTAY, Ayşegül, Temmuz 2004, Locating Susurluk Affair into The Context of Legal-Political Theory: A Case of Extra-Legal Activities of The Modern States, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi.

²²³ AKPINAR, Hakan, 28 Şubat Post-Modern Darbenin Öyküsü, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2001, s.126.

²²⁴ AKPINAR, age, s.166-171.

²²⁵ AKDOĞAN, age. s.94-295.

MGK kararları doğrudan uygulanmaya geçilmiştir. 13 Mart 1997 tarihinde üst düzey ordu mensupları ve MGK Baş Müşaviri Emekli Kurmay Albay rektörlere brifing vererek, başörtülü öğrencilerin üniversiteye alınmamasını bildirmiştir. Askerler de irticai faaliyetlerin Türkiye için öncelikli tehdit olduğunu ve üniversitelerin de görevlerini yerine getirmelerini istemiştir. MGK kararlarının hemen sonrasında YÖK Başkanı Kemal Gürüz ve İÜ Rektörü Kemal Alemdaroğlu önderliğinde, yükseköğretim kurumlarında yeni bir uygulama başlatılmıştır. Öncelikle İÜ başörtülü ve sakallı öğrenciler hakkında bir genelge yayımlamıştır. 23 Şubat 1998 tarihli genelge şunlar belirtilmiştir:

Üniversitemiz kampüslerin veya binalarında giriş kapılarında gerekli denetimlerin yapılarak, yeni düzenlemeye göre verilmiş öğrenci kimliği olmayan (yabancı uyruklu öğrenciler dahil) öğrencilerin içeri alınmaması gerekmektedir. 1997-1998 öğretim yılına dek başörtülü fotoğrafla öğrenci kimlik kartı düzenlenmektedir. 28 Şubat kararları sonrası bu uygulamadan vazgeçilerek başı açık fotoğraf vermeyen öğrencilere kimlik verilmemiştir). Üniversitemiz kampüslerinin veya binaların giriş kapılarında, öğrenci kimlik kartsız olarak girmiş olanlar hakkında yazılı işlem yapılması gerekmektedir.²²⁶

Genelgenin ardından oluşan tepkiler sebebiyle, sakallı öğrencileri de kapsayan yasak sadece başörtülülere kapsayacak şekilde değiştirilmiştir.²²⁷ İÜ başörtüsü yasaklarının toplu olarak uygulandığı ilk yer olmuştur. 1998 ile birlikte başörtüsü yasakları hız kazanmış ve akabinde de diğer üniversitelere yayılmaya başlamıştır. 26 Şubat 1998’de İÜ Rektörü Kemal Alemdaroğlu, başörtülü öğrencilerin bölümlere alınıp, derslere alınmaması talimatını vermiştir.

28 Şubat sürecinin yarattığı travmalardan biri de sonrasında kendi itirafı ile kurucusunun Nur Serter olduğu öğrenilen ikna odaları olmuştur.²²⁸ Üniversitelere yeni kayıt için gelen başörtülü öğrencilerin alındığı 8 metrekairelik odalardır. Kamera ve bir hocanın karşısına alınan öğrenci, sorguya çekilmek suretiyle baskıya maruz kalmıştır.²²⁹ İkna odalarında başörtülerini açmaya zorlanan öğrenciler genellikle, okullara kayıt yaptıran yeni öğrencilerden seçilmiştir. İÜ, başörtüsü yasağını uygulamaya başladığı 1998’den sonra,

²²⁶ BENLİ, Fatma, ÖRTÜLEMİYEN SORUN BAŞÖRTÜSÜ: Temel Boyutları ile Türkiye’de Başörtüsü Yasağı Sorunu Edt. Neslihan Akbulut, “HUKUKİ VE SİYASAL BOYUTLARIYLA TÜRKİYE’DE BAŞÖRTÜLÜ KADINLARA YÖNELİK AYRIMCILIK SORUNU”, AKDER Yay., İstanbul, 2008, s.152.

²²⁷ BENLİ, Fatma, 1964-2011 Türkiye’de Ve Dünyada Başörtüsü Yasağı Kronolojisi, Mazlumder, İstanbul, 2011, s.89

²²⁸ BOWEN, John R. “Muslims and Citizens”, <http://bostonreview.net/BR29.1/bowen.html>. Bu konuda yazılmış çok fazla eser yoktur. Bunlardan Yıldız Ramazanoğlu’nun “İkna Odası” adlı romanı ve Gülşen Demirkol Özer’in “Bir Psikolojik İşkence Metodu Olarak İkna Odaları” adlı çalışması dikkat çekicidir.

²²⁹ ÖZER, Gülşen DEMIRKOL , Psikolojik Bir İşkence Metodu Olarak İkna Odaları, Beyan Yayınları, İstanbul 2005, s. 47.

öğrenci kayıtlarını tek bir merkezde yapmaya başlamıştır. Öğrencilerin eğitimleri boyunca başörtüsü takmayacaklarını öngören bir taahhütname hazırlanmıştır. Hazırlanan taahhütname tüm öğrencilere imzalatılmaya başlanmıştır. Taahhütnameyi imzalamayan öğrencilerin ise kayıtları yapılmamıştır.²³⁰

Başörtüsü yasaklarının farklı bir boyuta taşınması protesto eylemlerini de beraberinde getirmiştir. Başörtüsü yasakları, farklı görüşlerden toplamda 25 bin öğrenci tarafından 26-27 Şubat 1998'de İÜ önünde protesto edilmiştir. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nde 86 öğrenci hakkında, kılık kıyafet kurallarına uymamak gerekçesi ile soruşturma açılmıştır.²³¹ Yasaklar üniversitelerde yayılmaya başlarken, protesto eylemleri ve yürüyüşler de artmaya başlamıştır. 1998 yılının yaz aylarında başörtülü kadınlar il il dolaşarak, insanları örgütlemişlerdir. Çapa ve Cerrahpaşa Üniversitesi'ni temsilen bir grup öğrenci Beyaz Geceler, Beyaz Paneller ve Beyaz Mitinglere katılmışlardır. Özgürlükler adına yapılan en büyük katılımlı eylemlerden biri olan '*İnanca Saygı, Düşünceye Özgürlük*' eylemi de 5 milyon insanın katılımıyla gerçekleştirilmiştir. İÜ Cerrahpaşa Fakültesi'nden başlayan zincir, İzmit, Adapazarı ve Bolu'yu takip ederek Ankara'ya ulaşmıştır. El ele zinciri tüm Türkiye'ye yayılarak, Avrupa ve Amerika'da da ses getirmiştir. 12 Ekim'de ise 34'ü kadın toplamda 75 kişi gözaltına alınmıştır ve Devlet Güvenlik Mahkemesi (DGM) tarafından, halkı kin ve düşmanlığa açıkça tahrik etme suçundan yargılanmışlardır.²³²

Bir yandan ordunun irtica endişeleri diğer taraftan ise sivil toplum kuruluşlarının oluşturduğu baskı, Erbakan'ın verdiği ödünlerden sonra dayanamayıp istifa etmesi ile sonuçlanmıştır. AYM, laikliğin TC'nin temel dayanaklarından biri olması sebebiyle, RP'nin bu ilkeye aykırı eylemlerinin tespit edilmesi gerekçesi ile partinin kapatılmasına karar vermiştir.²³³ RP'nin Haziran 1998 yılında kapatılması ile beraber, Erbakan ve partinin önde gelen isimleri de 5 yıl süreyle siyasetten yasaklanmışlardır.²³⁴

Başörtüsü yasakları açısından bir dönüm noktasını oluşturan 28 Şubat süreci gibi 1999 seçimleri de başörtüsünü yeniden ülkenin gündemine yerleştirmiştir. 1999 yılında yaşanmış en önemli olayların başında da "Merve Kavakçı Vakası" gelmektedir. RP'sinin kapatılması

²³⁰ ÖZER, age. s.49.

²³¹ BENLİ, age, s.54.

²³² <http://akder.ist/yayinlar/makaleler/bir-basortusu-mucadele-oykusu/>, erişim: 30.04.2019

²³³ AKEL, Ali, Erbakan ve Generaller, Şura Yayınları, İstanbul, 1998, s.345

²³⁴ ÖZDALGA, Elisabeth, İslamcılığın Türkiye Seyri, Sosyolojik Bir Perspektif, çev: Gamze Türkoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.113

ardından kurulan FP, değiştiğini de göstermek adına seçimlere kadın vekilleri de aday göstererek girmiştir. Merve Kavakçı da İstanbul’dan aday gösterilmiş ve Nesrin Ünal ile meclise girmeye hak kazanan 2 kadın vekilden birisi olmuştur. Meclisteki en genç vekil olan Kavakçı, başörtüsü yasakları sebebiyle, tıp tahsilini bırakarak Amerika Birleşik Devletleri’ne gitmiş ve mühendislik eğitimi görmüştür. Yemin töreninin olduğu gün, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) vekili olan Nesrin Ünal, başörtüsünü çıkararak meclise girmeyi tercih etmiştir. Merve Kavakçı’nın meclise girdiği anlarda ise dönemin Başbakanı olan Bülent Ecevit, kürsüye yürümüş ve o tarihi konuşmasını yapmıştır.²³⁵ Ecevit’in, bu kadına haddini bildirin, diyerek, Kavakçı’ya meydan okumasının üzerine, Demokratik Sol Parti (DSP) vekillerinin çoğunluğunu oluşturduğu kadın vekiller de kürsüyü işgal ederek “defol” diye bağırmış ve alkışlarla da protestoya başlamışlardır. Sonuç itibariyle Kavakçı da yeminini yapamadan meclisten ayrılmak durumunda kalmıştı.²³⁶ Kavakçı vakası da FP’ni kapatılmaktan kurtaramamış aksine, kapatılması için de bir gerekçe olmuştur. 2001 yılında FP de, RP ile aynı kaderi paylaşmış ve laiklik karşıtı aktivitelerinden ötürü kapatılmıştır. Merve Kavakçı da kendisine 2 Mayıs 1999’da yaşadığı yemin töreni krizinde destek olan, seküler kadın vekil Nazlı Ilıcak da 5 yıl süre ile siyasetten men edilmiştir.²³⁷

2.3.4. AKP Dönemi

FP’nin RP’nin devamı olduğu gerekçesiyle, AYM tarafından kapatılması ile beraber, partinin içerisinde yenilikçi hareket olarak bilinen milletvekilleri, Recep Tayyip Erdoğan başkanlığında çalışmalar yapmaya başlamıştır. Afyon’da partileşme çalışmalarının çatısını oluşturan toplantıların yapılmasının ardından, 14 Ağustos 2001 tarihinde AKP ülkenin 39.Partisi olarak resmen kurulmuştur. AKP kurulmasının ardından girdiği ilk genel seçimlerde, 2002 senesinde yüzde 34 oy alarak, meclise 365 vekil göndermiştir.²³⁸ Yeni kurulan partinin Genel Başkanlığı’na getirilen Recep Tayyip Erdoğan, partinin siyasi duruşunu muhafazakâr demokrasi olarak tanımlamıştır. Parti programlarında, demokrasi, hukuk devleti, laiklik ve insan hakları da özellikle vurgulanmıştır.²³⁹

AKP’nin en çok eleştirildiği noktalardan biri de Müslüman demokrat kavramına karşılık muhafazakâr demokrat kavramını kullanması olmuştur. Parti yetkilileri ise bu

²³⁵ KAVAKÇI, age. s. 75,76.

²³⁶ ÖZER, age. s.25.

²³⁷ KAVAKÇI, age. s. 78,79.

²³⁸ AKDOĞAN, Yalçın, Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s.9.

²³⁹ AKDOĞAN, age. s.12.

tanımlamayı her zaman reddetmiştir. AKP ılımlı İslam'ın bir temsilcisi ya da Müslüman bir parti olmayı iç siyasetteki kaygılar sebebiyle reddetmiştir. Parti, yaşanması muhtemel kırımları önlemek için, İslamcılığın yerine, dini değerleri önemseyen kişilerin temsil ettiği muhafazakâr parti olarak kendisini tanımlamayı seçmiştir.²⁴⁰ Milli Görüş gömleğini çıkardığını ve değiştiğini söyleyerek iktidara gelen AKP, iktidara geldikten sonra gündemlerinde türban sorununun bulunmadığını ve böylelikle de sorunun çözümüne dair bir şey yapmayacaklarının sinyallerini vermiştir.²⁴¹ Fakat AKP'nin iktidarda olduğu yıllarda da laiklik ve başörtüsü tartışılmaya devam etmiştir. AKP'nin bakanları ve milletvekillerinin eşlerinin de başörtülü olması krizlere sebep olmuştur. Meclis Başkanı, bakan ve milletvekillerinin eşleri başörtülü olmaları sebebiyle resmi davetlere davet edilmemişlerdir.²⁴² 2000'li yıllarla beraber başörtüsü yasakları da daha fazla genişlemiştir, yasak imam hatip okullarında uygulanmaya başlamış ve üniversiteler kampüslerinde dahi başörtüsünü yasaklamışlardır. YÖK, 27 Mart 2002 tarihinde B.30.2.MAR.0.00.00.01/2959 T. 27.03.2002 Sayılı, üniversitelerde başörtüsü sorununa bulunan ara formül, peruk ve şapkanın da yasaklandığını bildirdiği bir genelge yayımlanmıştır.²⁴³ Bu gelişmelerle beraber kamusal alan tartışmaları da tekrar ülkenin gündemine yerleşmiştir. Kamusal alanın ne olduğu tartışmasını alevlendiren önemli bir olay 2004 senesinde, dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in İstanbul'da gerçekleşen NATO zirvesi yemeğine, köşkün kamusal alan olmasını gerekçe göstererek, Başbakan Erdoğan'ı eşsiz olarak davet etmesi olmuştur.²⁴⁴ 2004 senesi başörtüsü konusunu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM), Leyla Şahin kararı ile de ülkenin gündemine taşımıştır. 1998'de Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nde öğrenci iken, Leyla Şahin'in AİHM'e taşıdığı davası 2004 senesinde aleyhine sonuçlanmıştır. AİHM bu konuda şu karara varmıştır:

Daire, İslami başörtüsünün takma hakkına kısıtlamalar getiren İÜ yönetmeliklerinin ve buna bağlı olarak alınan uygulama tedbirlerinin başvuranın dinini açıklama hakkına müdahale oluşturduğunu saptamıştır. Daire, bu müdahalenin kanun tarafından öngörülmesi olup, 9. Madde'nin ikinci paragrafının yer verdiği meşru amaçlardan birini güttüğü ve ilke olarak kanıtlanıp izlenen hedeflerle orantılı olduğu, dolayısıyla 'demokratik toplumda gerekli' olduğunun düşünülebileceği sonucuna varmıştır.²⁴⁵

²⁴⁰ Ak Parti, Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri, H.Y. (Der), 2010, Kitap Yayınevi, İstanbul, s.71,72.

²⁴¹ KUBİLAY, Çağla, İslamcı Söylemde Kamusal Alan ve Türban Tartışmaları, s.83

²⁴² ÖZKAN, Fadime, Yemenimde Hare Var, Dünden Yarına Başörtüsü, Elest Yayınları, İstanbul, 2005, s.45.

²⁴³ BENLİ, age, 2011, s. 89.

²⁴⁴ ÖZKAN, age. s.46.

²⁴⁵ Leyla Şahin v. Türkiye, 29 Haziran 2004, No. 44774/98v. Türkiye, 29 Haziran 2004, No. 44774/98

Böylece AİHM'nin de çözüm getirmediği başörtüsü sorunu çözümsüzlüğe devam etmiştir. AİHM'nin vermiş olduğu kararı değerlendiren Fatma Benli, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ile sadece belli ülkelerde yaşayan insanların haklarının güvence altında olduğunu belirtmiştir. AİHM, Türkiye'nin kendi özel şartlarına atıf yaparak, başörtüsünün üniversitelerce kısıtlanabileceği kararını vermiştir. Benli, AİHM'nin vermiş olduğu kararlar insan haklarını güvence altına alma amacı ile çelişmiş olduğunu belirtmiştir.²⁴⁶ Bu karar ile birlikte, başörtüsü sorununu çözebilecek bir uluslararası formül de kalmamıştır ve sorun tekrar Türkiye'nin kendi iç meselesi olarak kalmıştır.

Başörtüsü sorununa çözüm getirebileceği düşüncesi ile dindar insanların da desteğini alarak iktidara gelen AKP döneminde, başörtüsü kamusal alan tartışmaları artık kamusal- özel alan boyutuna taşınarak gündem oluşturmaya başlamıştır. 2006 senesinde Danıştay'ın Aytaç Kılınç isimli bir öğretmen hakkında vermiş olduğu karar ile, kötü örnek oluşturabileceği gerekçesi ile okul dışında da başörtüsü takamayacağına dair yorumu, kamusal alanın sınırlarını özel alan aleyhinde genişletmiştir.²⁴⁷ 2006 senesinde yaşanan bazı başörtüsü olayları da artık konunun kamusal alandan çıkarak özel alanda da yasaklanmaya başladığını göstermiştir. Selçuk Üniversitesi'nin öğrencileri için düzenlemiş olduğu gezide, Bossa Tekstil Fabrikası'nı gezmek isteyen başörtülü öğrenciler içer alınmamıştır. 28 Nisan 2006'da da Ankara Üniversitesi'ne bağlı yüzme havuzuna çocuklarını kaydettiren Mihriban Çelik'in başörtülü olması sebebiyle girişi engellenmiştir.²⁴⁸ 2006 senesinde dikkat çeken bir açıklama da dönemin cumhurbaşkanı olan Süleyman Demirel tarafından katıldığı bir televizyon programında yapılmıştır. Yıllardır çözümsüz bir hal alan ve başörtülülerin üniversiteler başta olmak üzere, kamusal alandan engellenmesine sebep olan yasak ile ilgili görüşleri sorulmuştur. Demirel, ülkede böyle bir sorunun olmadığını ve türbanın masum bir sembol olarak kabul edilemeyeceğini belirterek, eğer eğitim görmek istiyorlarsa Arabistan'a gitsinler demiştir.²⁴⁹

AKP iktidarına kadar, kamusal alan ve özellikle üniversiteler özelinde tartışılan başörtüsü sorunu, artık özel alana da sıçramış ve yasağın boyutları da daha fazla genişlemiştir. Diğer partilerle kıyaslandığında AKP seçmen kitlesinde demokrasi ve insan haklarından sonra

²⁴⁶ BENLİ, Fatma, Leyla Şahin Kararı Işığında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Akder yayınları, İstanbul, 2010, s.20.

²⁴⁷ KUBİLAY, age, s.266.

²⁴⁸ BENLİ, age. S.109.

²⁴⁹ <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/demirelden-erdogana-gucun-yetiyorsa-kaldir-779297/>, erişim: 22.04.2019.

%40 ile din en öncelikli konular arasında gelmektedir.²⁵⁰ Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'nın (TESEV) yapmış olduğu bir çalışma ile de AKP'nin 16 farklı alanda izlediği politikaların değerlendirilmesi yapılmıştır. Başörtüsü sorunu negatif tatmin oranına sahip alanlardan bir tanesi olmuştur.²⁵¹ AKP siyasi çalışmalarında bizzat yer alan kadınlar arasında da başörtüsü sorunu çözülmesi beklenen önemli bir mesele olarak durmaktadır. Fakat parti yönetimi ve parti teşkilatında üst kademelerde görevli kadınların beklentileri arasında fark mevcuttur. Yönetim, sorunun zaman içerisinde çözülebileceğini düşünürken, diğerleri ise bu sorunu acil çözümlenmesi gereken bir mesele olarak kabul etmiştir.²⁵²

AKP yıllardır süren başörtüsü sorununu bitirmek üzere harekete geçerek, 2008 senesinde Anayasa'da değişiklik paketini MHP'nin de desteğini alarak meclise getirmiştir. Anayasa'nın 42. ve 10. maddelerinde değişiklik yapılmıştır. Yapılan değişikle beraber, 42. maddeye, "*Kanunda açıkça yazılı olmayan herhangi bir sebeple kimse yükseköğrenim hakkını kullanmaktan mahrum edilemez. Bu hakkın kullanımının sınırları kanunla belirlenir*" ifadesi eklenirken; 10. Madde'nin dördüncü fıkrası da, "*Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde ve her türlü kamu hizmetlerinden yararlanılmasında kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar*" diye değiştirilmiştir.²⁵³ CHP ise yapılan değişikliğin onaylanması durumunda AYM'ye gideceğini açıklamıştır. MAZLUMDER ise yapmış olduğu basın açıklaması ile başörtüsü yasağının kaldırılması için mecliste yapılan çalışmaların yetersiz olduğunu ve belli bir şekil üzerinden (*çene altı modeli*) formüle edilerek çözülmeye çalışılmasının manidar olduğunu açıklamıştır. Hukuki olmayan fakat fiili uygulamalar ile devam ettirilen başörtüsü yasağının, meclis oylaması ile anayasaya taşınacağını belirtmiştir.²⁵⁴ Yükseköğretimde başörtüsünün serbest kalmasını içeren Anayasa değişiklik Kanunu, meclisten geçtikten sonra CHP tarafından AYM'ye taşınmıştır.²⁵⁵ AYM'nin cevabının beklendiği süreç ise üniversitelerde tam anlamıyla bir kaosa dönmüştür. Bazı üniversiteler, Anayasa değişikliğini kabul etmiş ve başörtülülerin üniversiteye girmelerine izin vermişken, diğerleri yasağı uygulamaya devam etmiştir. Yasağı devam ettiren

²⁵⁰YAVUZ, Hakan, (Ed), Ak Parti Toplumsal Dönüşümün Yeni Aktörleri, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010, s:323

²⁵¹ TOPRAK, B, ÇARKOĞLU A, Değişen Türkiye'de Din, Siyaset ve Toplum, Tesev Yayınları, İstanbul, 2006, s.85.

²⁵²DURU, Bülent, UZEL, İlhan, Ak Parti Bir Dönüşümün Bilançosu, Phoneix Yayınevi, Ankara, 2. Baskı, s.627,628.

²⁵³<http://bianet.org/bianet/siyaset/104789-universitede-basortusu-icin-anayasa-degisikligi-meclis-ten-gecti>, erişim: 01.04.2019

²⁵⁴<http://istanbul.mazlumder.org/tr/main/faaliyetler/basin-aciklamalari/1/cekin-elinizi-ortumuzden/1813>, erişim: 01.04.2019

²⁵⁵ BENLİ, age. s.136.

üniversitelerin olması sebebi ile de YÖK Başkanı, üniversitelere başörtüsünün üniversitelerde serbest bırakılması yönünde yazı göndermiştir. Yazının üniversitelerde gruplaşmalara yol açacağı gerekçesi ile, Tüm Öğretim Elemanları Derneği, Üniversite Konseyleri Derneği ve çok sayıda öğretim üyesi, YÖK başkanının böyle bir yetkisi olmadığı gerekçesi ile yürütmenin durdurulması için Danıştay'a başvurmuştur. Yazıyı genelge niteliğinde kabul eden Danıştay da yürütmeyi durdurma kararı almıştır. AYM de, 5 Haziran 2008'de başörtüsüne serbestlik getiren Anayasa değişikliğinin yürürlüğünü durdurmuştur.²⁵⁶ Karar şu şekildedir:

AİHM, Danıştay ve AYM kararları göz önünde tutulduğunda, 5735 sayılı Kanunla getirilmiş olan kıyafet serbestisinin söz konusu kararlarda Anayasa'daki lâiklik ilkesi ile örtünme arasında kurulmuş olan ilişkiyi temelsiz ve AYM'nin 1989 ve 1991 tarihli söz konusu kararlarını etkisiz bırakmaya yönelik olduğunu; başta lâiklik ilkesi olmak üzere, Anayasanın 2.maddesinde belirtilen Cumhuriyet'in temel nitelikleri ile bağdaşmayacağını; böyle bir serbestiyi tanımak için Anayasanın 10. ve 42.Madde'lerinde yapılan değişikliklerin, Cumhuriyet'in Anayasa'nın 2.maddesinde belirtilen temel niteliklerini dolaylı bir biçimde değiştirmek anlamını taşıyacağını ve bu nedenle Anayasanın 4. maddesinde ifade edilen değiştirilemezlik ilkesine aykırı düşeceğini söylemek gerekir.²⁵⁷

Böylece bu kararlar başörtüsüne serbestlik getiren düzenleme iptal edilmiştir. Böylelikle, hukuki yoldan AKP'nin yasağı bitirmek için attığı ilk adım sonuçsuz kalmıştır. Sonuçsuz kalan başörtüsü serbestliğinin ardından AKP başörtüsü yasağının kaldırılması noktasında yalnız bırakıldığını gerekçe göstererek, çözüm için bir adım atmayacaklarının işaretini vermiştir. AKP grup toplantısında konuşan, dönemin başbakanı da 2011 seçimi sonrasında, yeni Anayasa çalışmaları ile özgürlüklerin temel alınacağı bir sürecin başlayacağını söyleyerek, başörtüsü sorununun seçim sonrasında bırakıldığını belirtmiştir.²⁵⁸ Hukuki olarak üniversitelerde başörtüsü yasağı kalkmış olmasa da iktidarda olan AKP'nin de etkisi ile fiili olarak yumuşadığı görülmüştür. Fakat yasak sadece eğitim alanında görülmemektedir. Siyasi hayatta da başörtüsü engelinin devam ediyor olduğu, kadınların milletvekili olamadığı hatta il meclis üyesi seçilmeleri durumunda ise istifa etmek durumunda kaldığı bilinmektedir.²⁵⁹

2011 Haziran seçimleri öncesinde bir araya gelen başörtülü kadınlar, Başörtülü Milletvekili İstiyoruz İnisyatifi'ni kurmuştur. İnisyatifin sözcüsü Yıldız Ramazanoğlu, özellikle AKP'yi hedeflemediklerini, yasağın Türkiye'de herkesin sorunu

²⁵⁶ KUBİLAY, Çağla, İslamcı Söylemde Kamusal Alan ve Türban Tartışmaları, s.85.

²⁵⁷ T.C. Resmî Gazetesi, 22 Ekim 2008, 27032

²⁵⁸ Sakarya Adalet Girişimi, Türkiye'de ve Dünyada Başörtüsü Raporu, s.11 http://www.derindusunce.org/wp-content/uploads/2011/02/e_basortusu_raporu_2009_2010.pdf, erişim: 01.05.2019

²⁵⁹ Sakarya Adalet Girişimi, s.38.

olduğunu belirtmiştir. Kadın Adayları Destekleme Derneği (KADER) inisiyatifin kurulmasının hemen öncesinde 275 kadın meclise imza kampanyası başlatmış ve herkesin desteğini talep etmiştir. KADER üyesi akademisyen Nil Mutluer de Başörtülü milletvekili istiyoruz inisiyatifine destek vererek, her kesimden kadınların varlıklarını desteklediklerini, belli bir kadın modeli sunmadıklarını belirtmiştir.²⁶⁰ 12 Haziran 2011 seçimlerinde, başörtülü milletvekili istiyoruz inisiyatifi, seçilebilecek yerlere başörtülü adayların gösterilmesi için bir kampanya başlatmıştır. Buluşan Kadınlar Platformu tarafından “Başörtülü Aday Yoksa Oy da yok” basın açıklaması yapılmış ve Recep Tayyip Erdoğan seçilebilecek yerlerden, başvuru yapan başörtülü kadınları aday aday olarak göstermeye davet etmiştir.²⁶¹ Fakat İslamcı erkek iktidarına zarar vereceği düşüncesiyle bu kampanya İslamcı basında pek yer bulmamıştır. İslamcı medya kampanyaya oldukça mesafeli yaklaşmış hatta Ali Bulaç tepki göstermiştir. 2013 senesinde konuyu tekrar köşesine taşıyan Bulaç, anayasa çalışmaları ile konunun tekrar gündeme alınabileceğini yazmış ve o takdirde kampanyayı kendisinin de destekleyeceğini belirtmiştir.²⁶² Kampanyanın resmi sayfasında da Bulaç’a açık davet kısmında, kampanyanın tüm partilere yapılmış bir çağrı olduğu belirtilmesine rağmen, kampanya süresince imzacı ve destek veren kadınların beyaz casuslar olarak nitelendirilmesine yer verilmiştir.²⁶³ Erdoğan da başörtüsünün bir pazarlık konusu haline getirilmemesi gerektiğini söyleyerek kampanyayı kınadığını belirtmiştir.²⁶⁴ Meclise başörtülü giren ilk vekil olan Merve Kavakçı’nın dönemin Başbakanı Ecevit tarafından provokatörlükle suçlanmasından sonra 2011 senesinde, başörtülü kadınlar benzer şekilde AKP tarafından dışlanmış ve arkalarında onları yönlendiren bir gücün olduğu ithamı ile suçlanmışlardır. 2013 senesinde ise Erdoğan tarafından açıklanan demokratikleşme paketi ile, kamuda başörtüsünü yasaklayan Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetine Dair Yönetmeliğin 5.Madde’sini değiştirerek başörtüsü serbest olmuştur.²⁶⁵ 31 Ekim 2013 tarihinde hac görevlerini yaptıktan sonra başörtüsü örtme kararı alan dört kadın vekil meclise başörtülü olarak girmiştir.²⁶⁶

²⁶⁰ <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/pinar-ogunc/bazi-kadinlarin-secilme-hakki-1043996/> erişim: 21.04.2019

²⁶¹ <https://basortuluadayyoksaoydayok.wordpress.com/basintoplantisi/>, erişim: 30.04.2019

²⁶² YILMAZ, Zehra, Dişil Dindarlık İslamcı Kadın Hareketinin Dönüşümü, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.203,204.

²⁶³ <https://basortuluadayyoksaoydayok.wordpress.com/>, erişim:30.04.2019

²⁶⁴ <http://www.barandergisi.net/basortulu-aday-yoksa-oy-da-yok-makale,14.html>, 30.04.2019

²⁶⁵ Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetine Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yönetmelik, 2013, T. C. Resmi Gazete, 28789, 8 Ekim 2013

²⁶⁶ YILMAZ, age. s. 205.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAŞÖRTÜSÜ VE ÖZEL SEKTÖRDE MİMAR KADINLAR

Örtünme; en basit hali ile kadınların farklı şekillerde başörtüsü takması, uzun ve bol giymesi olarak açıklanabilir. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de farklı örtünme şekilleri vardır. Bu çalışmada örtünen kadınlar, farklılıklar gözetilmeksizin başörtülü kadınlar olarak değerlendirilmiştir. Kadınların eğitim, siyasi partiler ve sivil toplum örgütlenmesi ile görünürlüklerinin artması, başörtüsü konusunu çok tartışılan bir mesele haline getirmiştir. Türkiye’de başörtüsü konusu, özellikle üniversitelerde başörtülü kadınların sayısının artması ile zaman içerisinde siyasetin ve hukukun gündemine yerleşmiştir. Literatürde başörtüsü genellikle, kamusal/özel alan, din hürriyeti, eğitim hakkı (Cihan Aktaş, Yıldız Ramazanoğlu, Elizabeth Özdalga, Nilüfer Göle vb.) üzerinden tartışılmıştır. Bu çalışmada ise, eğitim hayatına kıyasla çok daha uzun süren çalışma hayatı ve başörtülü kadınların mimarlık gibi belirgin bir meslek dalında yaşadıkları incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca çalışmamızda, başörtüsü meselesine, feminist bir bakış açısı ile bir kadın meselesi olarak bakılmıştır. Üniversitelerde 1965’de ilk öğrencilerle görünürlük kazanmaya başlayan başörtüsü, 1980’lere gelindiğinde, İslamcılık hareketinin hız kazanması ile Türkiye’de de kadınlar üzerinde etkili olmuştur. Sayıları git gide artan başörtülü kadınlar, yıllarca devam eden başörtüsü yasakları sebebi ile eğitim haklarını elde etmek için mücadele etmiş ve başörtüsü yasakları uluslararası mahkemelere taşınmıştır. 2002 senesinde AKP’nin iktidara gelmesi ile beraber, çözüm için beklentiler artmış fakat fiilen başörtüsü yasağının kaldırılması 2013 senesini bulmuştur. Başörtüsü yasağının üniversitelerde kalkması, insanlarda yasağın etkili olduğu tüm alanlarda bittiği algısı yaratsa da çalışma hayatında başörtüsü hala bir sorun olarak devam etmektedir. Başörtüsü yasakları özellikle kamusal alanda üniversitelerde uygulanmıştır. Bu sebeple akademik çalışmalar da kamusal alan ve özellikle eğitim alanına odaklanmıştır.2010 yılında TESEV tarafından yapılan bir rapor çalışması, başörtüsü ayrımcılığının sadece eğitim alanında değil, özel sektörde de yaygın olarak uygulandığını gözler önüne sermiştir.²⁶⁷

Bu tez çalışması, mimarlık gibi ideolojisi, Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllara dayanan bir meslek alanına odaklanarak, özel sektörde çalışan başörtülü kadın mimarların deneyimleri

²⁶⁷ CINDOĞLU, Dilek, Başörtüsü Yasağı ve Ayrımcılık: Uzman Meslek Sahibi Başörtülü Kadınlar, Tesev Yayınları, İstanbul, 2010.

üzerinden çalışma hayatında başörtüsü sorununun insan hakları bağlamında çözülüp çözülmediğini irdelemeyi hedeflemiştir. Başörtüsünü çalışma hayatında inceleyen az da olsa bazı çalışmalar mevcuttur. Bizim çalışmamıza yön veren önemli bir araştırma; TESEV adına Dilek Cindoğlu'nun hazırlamış olduğu “Başörtüsü Yasağı ve Ayrımcılık: Uzman Meslek Sahibi Başörtülü Kadınlar” raporudur. Bu raporda, en az dört yıllık fakülte mezunu uzman meslek sahibi başörtülü kadınların, iş hayatına katılmalarında yaşadıkları ayrımcılık ve bunlarla baş etme yolları anlatılmıştır. Bu raporun devamı niteliğinde olan ve çalışmamızda yararlandığımız diğer bir araştırma da TESEV vakfı adına yayımlanmış olan “*Başörtüsü Yasağına İlişkin Değerlendirme ve Öneriler*” raporu olmuştur. Bizim çalışmamızda, çalışma hayatı içerisinde sadece özel sektör ele alınmıştır. Bunun öncelikli sebeplerinden biri, AKP iktidarının elde ettiği güç nedeniyle başörtüsünün durumun kamu kurumlarında sorun olmaktan çıktığı ön kabulüdür. Ayrıca, kamu sektörü devlet ideolojisinin egemen bir yapıya sahipken, özel sektör daha özerk bir alanı oluşturmaktadır. Bu sebeple, özel sektörde çalışan kadınların seçimi, başörtüsü yasaklarının kalkmasının toplumsal kabule ne derece yansıdığını görebilmek için de önemli bir veri oluşturmuştur. Çalışma hayatında başörtüsünü yasaklayan bir yasa olmamasına rağmen, eğitim ve kamudaki yasaklardan dolayı olarak etkilenen özel sektör, yasağın kalkmasını ne derece uygulamıştır? Çalışmanın konusu da özel sektörde mimar olarak çalışan başörtülü kadınların, iş hayatına girerken ve yükselirken yaşadıkları, bunlarla baş etme stratejileri ve görünürlükleridir. Bu tez çalışmasının yapılan diğer benzer çalışmalardan farkı, yasa kalktıktan sonra kadınlarla birebir yapılan mülakatlar ile güncel bir veri sunmasıdır. Ayrıca, sadece bir meslek alanına odaklanarak daha detaylı bir değerlendirme yapmayı hedeflemiş, tüm uzman meslekler adına homojen bir değerlendirme yapmaktan kaçınmıştır.

Başörtüsü veya siyaset eli ile üretilen türban meselesi akademik olarak çok çalışılmış bir konu olsa dahi çalışmaların önemli bir ekseriyeti kamusal alanda yükseköğretim alanını kapsamaktadır. Günümüze kadar başörtüsü konusu, çalışma hayatında çok fazla çalışılmamış bir konudur. Az da olsa yapılan bazı çalışmalar olmasına rağmen, 2019 yılı Türkiye’inde özellikle uzman mesleğe sahip başörtülü kadınların yaşadıkları sorunları ve karşılaştıkları zorlukları gün yüzeyine çıkaran çalışmalar yok denecek kadar azdır. Çalışmamız özellikle de kamusal alan/eğitim alanında kalktığı bilinen başörtüsü engellerinin, eğitim hayatı ile kıyaslandığında çok daha uzun süren kariyer hayatına ve bilhassa özel sektöre ne derece sirayet ettiğini göstermek açısından da farklılık arz etmektedir. Yapılan akademik

çalışmaların genel ortak noktası başörtüsü konusunu ya din hürriyeti bağlamında değerlendirmeleri ya da eğitim hakkının engellenmesi kapsamında ele almış olmalarıdır. Bu çalışmada ise başörtüsü konusu, bir kadın meselesi olarak ele alınmış ve feminist bir bakış açısı ile kadınların kendi hikâyeleri referans alınarak çalışılmıştır. Uzman meslek alanı olarak ise mimarlık belirlenmiştir. Meseleyi belirginleştirmek için açıklık getirilmesi gereken bir başka konu ise uzman meslekten kastımızın ne olduğudur. Bu çalışmada, uzman meslekten kast edilen şey en az dört senelik bir Mimarlık Fakültesi eğitimidir.

3.1. ÇALIŞMANIN KONUSU

Başörtüsü üzerine hem dünyada hem de Türkiye’de uzun süredir üzerine akademik çalışmalar yapılmıştır. Türkiye’de özellikle üniversitelerde başörtülü kadınların sayısının artması ile başörtüsü meselesi zamanla siyasetin ve hukukun tartıştığı bir alan olmuştur. Çalışmada, 2013 sonrası kamu kurumlarında sorun olmaktan çıkan başörtüsünün, özel sektörde başörtülü kadınlar açısından hâlâ sorun teşkil edip etmediği tartışılmıştır.

Kendi kardeşimin de başörtülü bir mimar olması sebebiyle mimarlık mesleği özelinde bir araştırma yapmayı uygun bulduğumu belirtmem gerekir. Üniversitelerde başörtüsü yasağının kalkmasından sonra da mimarlık mesleğinin sol ideolojinin hâkim olduğu bir alanı temsil etmesi sebebi ile özel sektörde çalışmak isteyen başörtülü kadınlara karşı özel sektörün tutumunu görmek, yasağın kalkmasının ne derece kabul edildiğini anlamak açısından da önem arz edecektir.

3.2. ÇALIŞMANIN AMACI

Çalışma, başörtüsü yasağının kamusal alanda bilhassa üniversitelerde kalkmasından sonra kadınların öncesi ve sonrası ile kariyer hayatlarında neler yaşadıklarını ortaya koymayı hedeflemiştir. Ayrıca, başörtülü mimar kadınların, hikayelerini kendilerinden dinleyerek, kamusal alanda üniversitelerde yasağın kalkmasını ve bu değişimin çalışma hayatına ne derece yansıdığını göstermeyi amaçlamıştır.

3.3. ÇALIŞMANIN METODOLOJİSİ VE SINIRLILIKLARI

Şu ana kadar yapılan çalışmaların kısıtlı olması sebebiyle, mimarlık mesleği gibi belirgin bir meslek gurubunda ve özel sektör özelinde değerlendirmeler içeren çalışmamızı yaparken derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Önceden belirlenmiş olan açık uçlu sorular 30 dakika süren görüşmelerde katılımcı kadınlara yöneltilmiştir. Görüşmeler,

katılımcıların uygun gördüğü kafe/kütüphane ya iş ortamlarında gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların istekleri doğrultusunda kimliklerinin gizli kalması açısından isimler soyadları olmadan kullanılmıştır. Çalışmanın en öne çıkan zorluklarından biri, mimarlık alanında ve özel sektörde çalışan başörtülü kadınlara ulaşma ve yeterli miktarda görüşme yapabilmek zorluğu olmuştur. Eğitim alanında başörtüsü engellerinin kalkmasının ardından en fazla rahatlama kamu alanında belediyelerde olduğu anlaşılmıştır, bu sebeple de hem çalışma şartlarının rahatlığı hem de yasağın kalktığı yerler olması sebebiyle, çok fazla mimar kadının belediyelerde çalışmayı tercih ettiği görülmüştür. Belediyelerin de kamu sektörünün bir parçası olması sebebi ile çalışmanın alanı dışında tutulmuştur. Katılımcılara ulaşılmada zorlanılmış ve görüşmeciler, kartopu yöntemi ile kendi çevremizden arkadaş ağlarımız ile ulaşabildiğimiz kadınlardan oluşmuştur. Görüşmelerin biri Bursa, ikisi Trabzon ve geri kalanları ise İstanbul şehirlerinde gerçekleştirilmiştir. Toplamda 12 kadınla görüşülmüştür. Kadınların yaş aralığı 25-37'dir. Bazı kadınlar belli süre özel sektörde çalıştıktan sonra kendi iş yerlerini açmıştır. Kadınların başörtü şekilleri değişkenlik göstermektedir. Bazı görüşmeciler türban ifadesini kullanmaktadır. Şu ana kadar yapılan çalışmalar, başörtülü kadınları homojen bir grup olarak kabul etmiştir fakat başörtülü kadınların heterojen bir gruba oluşturduğu görülmüştür. Görüşmecilerin kimi, başörtüsü ifadesini kullanmış, kimi türban demiş kimileri de tesettür kelimesini kullanmayı seçmiştir. Ayrıca örtünme şekilleri de farklılık göstermiştir. Görüşmecilerin siyasi eğilimleri, aile yapıları ve başörtüsüne bakış açıları da farklılık arz etmiştir. Bilhassa yükseköğrenim hayatlarında başörtüsü sorunu yaşayanların iş hayatlarına bakışlarını da eski tecrübelerinden beslendiği fark edilmiştir. Kadınlardan kimisi eğitimdeki başörtüsü yasaklarından dolayı, üniversite sürecinde başörtüsü takmamıştır, bazıları ise özel sektörde belli sene çalıştıktan sonra başörtüsü takma kararı almıştır. Mülakatlar esnasında çalışmayı yapan kişinin de başörtülü bir kadın olmasından kaynaklı taraflı bir çalışmanın yapılmasını önlemek amacıyla, önemli olanın katılımcıların kendi görüşlerinin ve tecrübelerinin ne yönde olduğunu göstermenin olduğu vurgulanmıştır. Katılımcıların da izni alınarak görüşmeler, kayıt altına alınmış ve sonrasında deşifre edilmiştir. Araştırma için gerçekleştirilen görüşmelerde katılımcıların sadece cevapları ve anlattıkları değil, ruh halleri ve mimikleri de dikkate alınmış ve değerlendirilmiştir.

3.4. ÇALIŞMANIN SORULARI

Derinlemesine mülakatlarımızı yaparken, cevabını aradığımız bazı temel sorular olmuştur. Bunlar;

- 1- Öncelikle kendiniz bahseder misiniz? Kaç yaşındasınız, nerde çalışıyorsunuz?
- 2- Ne zaman başörtüsü takmaya başladınız?
- 3-Başörtüsü sizin için ne anlam ifade ediyor?
- 4-Başörtüsü yasaklarını nasıl tecrübe ettiniz?
- 5-Mimarlık mesleğini seçerken, başörtülü bir kadın olacağınızı göz önünde bulundurdunuz mu?
- 6-Kamu sektörü-özel sektör ayrımını nasıl yaptınız ve neden özel sektörü seçtiniz?
- 7-İş başvurularında nasıl durumlarla karşılaştınız? Ve neler yaşadınız?
- 8- Neden kendi büronuzu açtınız? Kamu-özel sektörde çalışmayı neden düşünmediniz? (Kendi bürosunda çalışan kadınlara).
- 9-Başörtülü bir kadının kariyer hayatı nasıl şekilleniyor?
- 10-Başörtüsüz bir kadın olsaydınız nasıl bir çalışma hayatınız olurdu?
- 11-Farklı siyasi eğilimleri olduğunu bildiğiniz iş yerlerine başvurduunuz mu? Başvurduysanız nasıl değerlendirildiniz?
- 12- Muhafazakâr olan bir işvereniniz olsaydı yaşadıklarınız farklı olur muydu?
- 13- Yaşadıklarınızdan ötürü başörtü takmaktan vazgeçmeyi düşündünüz mü?

3.5. ARAŞTIRMA SONUCUNDA ULAŞILAN BULGULAR

Araştırma, başörtüsü yasaklarının eğitim alanında kalkmış olmasının aynı şekilde çalışma hayatında kalkmadığını ortaya koymuştur. Çünkü görüşmecilerin pek çoğu iş hayatında yaşadıkları deneyimlerin bu yönde olmadığını aktarmıştır. Meslek hayatlarına henüz stajyer olarak başladıkları aşamada dahi başörtülerinin önlerine engel olarak geldiğini belirtmişlerdir. Başörtüsü sorununun siyaset eli ile çözümlenmiş olması, çalışma hayatında, kamu sektörü ve özel sektörde de bir ayırım oluşturmuştur. Kamusal alanda eğitim hayatında başörtüsü yasağının kalkması kamu kurumlarında da uygulanmıştır. En çok da belediyeler başörtüsü serbestisini uygulayan kamu kuruluşları olmuştur. Bu sebeple başörtülü kadınların azımsanmayacak oranının belediyeleri tercih ettiği görülmüştür. Eğitim hayatında görülen başörtüsü serbestisinin aynı oranda iş hayatına yansımadağı gözlemlenmiştir. Başörtüsünü iş hayatında yasaklayan herhangi bir kanun olmamasına rağmen, başörtülü kadınların hem kadın olmalarından hem de başörtülü olmalarından dolayı ayrımcılığa maruz kaldığı tespit

edilmiştir. Eğitim alanında, üniversitelerde yıllarca süren başörtüsü “yayıma etkisi” ile özel sektörde de kendisini göstermiştir. Yayılma etkisi, kamuda var olan başörtüsü yasağının, özel sektörü de etkilemesi sonucu uygulanmasıdır.²⁶⁸ Fakat başörtüsü yasaklarının kamusal alanda (*eğitim ve kamu sektörü*) fiilen sona ermesi, engellerin özel sektörde de doğrudan kalkmasını sağlamamış, buna rağmen yaşanan ayrımcılıklarda yumuşama olduğu ve işverenlerin kendi tutumları ve siyasi eğilimleri noktasında değişkenlik gösterdiği anlaşılmıştır. Özel sektörde çalışan başörtülü mimar kadınların çok katmanlı olarak engellerle karşılaştığı görülmüştür. En büyük zorluğun iş başvurularında yaşandığı anlaşılmıştır. İş başvurularında kadınların başörtülü olmalarından ötürü ayrımcılığa uğradıkları tespit edilmiştir. Bu sürece karşı kadınların çözüm yolları ürettikleri fark edilmiştir. Mesela, bazen Curriculum Vitae’lerine (CV) başörtüsüz fotoğraf koymak ya da resimsiz CV hazırlamak görüşmecilerin olası bir engeli bertaraf etmek için denedikleri yollardan bir kaçıdır. Bazı görüşmecilerin de başörtüsü sorunu yaşamamak adına, muhafazakâr eğilimli ofislere başvurduğu anlaşılmıştır. Ayrıca bir şekilde iş bulabilmiş olan kadınların görünürlükleri noktasında yine sorunlar yaşadığı belirlenmiştir. Mimar olarak çalışan kadınların işyerlerinde yaşadığı sorunların başında ise, şirketlerin pazardaki imaj kaygılarından ötürü ikinci planda kaldıkları anlaşılmıştır.

Başörtülü kadınların özel sektörde kendi işlerinde çalışmaları sorunları ortadan kaldırmamıştır. Kadınlar en büyük zorluğu ilk şansı elde edebilme noktasında yaşamaktadırlar. Projelerin işverenlere sunulmasını gerektiren mimarlık mesleği, başörtülü kadınlar açısından sahne önüne çıkmalarını gerektirmesi sebebiyle problem teşkil etmiştir. Bu sorun kadınların sunum yapmayı istememesinden kaynaklanmamaktadır. Bu tavrın başörtülü mimar bir kadının şirketi temsil etmesini istemeyen işverenlerden ötürü kaynaklandığı anlaşılmıştır. Bu konuyla ilgili Ayşe Güveli ve İsmail Hakkı Kadi’nin yapmış olduğu bir çalışmada²⁶⁹, başörtülü kadınların çalışma hayatına girebilmek ve sonrasında da var olabilmek için kendilerince stratejiler geliştirdiği bilinmektedir. Bu araştırmada, eğitim hayatlarını tamamlayabilmek için başını açan, peruk takan ya da başlarını yasak olan yerlerde açan kadınların olduğu belirtilmiştir. İş hayatında da durum benzerlik göstermektedir. Dilek Cindoğlu’nun çalışma hayatında başörtülü uzman meslek sahibi kadınlar üzerine yapmış olduğu çalışma da başını açmayan kadınların sadece %54’ünün iş bulabildiği durumlarda, peruk takarak veya yasağın olduğu noktalarda başını açan kadınların %73-%72’sinin iş

²⁶⁸ CİNDOĞLU, age. s.9.

²⁶⁹ GÜVELİ, Ayşe ve KADI, İsmail Hakkı, Türkiye’de Başörtüsü Yasağının Kadınlar Üzerindeki Etkisi Sosyal, Ekonomik ve Psikolojik Etkileri, Hazar Grubu, 2007.

bulabildiği sonucunu ortaya koymuştur.²⁷⁰ Araştırmanın yapıldığı tarih 2007 olup, aradan geçen 12 seneye rağmen, çalışmamızın bulguları da etkisi daha azalmış ve görece yumuşamalar olsa da devam eden bir süreci ortaya koymuştur. Keza sağ ve eski İslamcı gelenekten ayrılarak demokrat bir çizgide olma iddiası ile yaklaşık 15 senedir yönetimde olan bir siyasi parti iktidarında hala devam eden bir ayırmadan söz edilebilir. Görüşmecilerimizden iki tanesi hem staj dönemlerinde hem de profesyonel çalışan olarak kurumsal ve büyük bir inşaat firmasında başörtülü olarak çalışamayacaklarının açıkça belirtildiğini aktarmıştır. Sekiz yıldır bu kurumsal firmada mimar olarak çalışan Şebnem, eğitim hayatında olduğu gibi çalışma hayatında da kurum binasında başörtüsünü açtığını ve çalıştığı yerdeki başörtülü iki çalışandan biri olduğunu belirtmiştir.

Çalışmamızın dikkat çeken başka bir sonucu, kariyer hayatlarına girerken ve yükselirken zorluk yaşayan kadınların, muhafazakâr işverenle çalışanlarının paylaştığı deneyimlerin, seküler/laik işveren ile çalışan kadınlardan farklı olmadığıdır. Katılımcıların neredeyse tamamı, belki başörtülerinden dolayı işe alınmalarında sorun yaşamayacak olsalar da çalışma şartları, ücretlendirme ve görünür olma noktasında seküler işverenler²⁷¹ tarafından maruz bırakıldıkları muamelenin aynısını yaşadıklarını belirtmişlerdir. Başörtülü kadınlar, ya ayrımcılıkla mücadele etmekte ve iş hayatına başlama noktasında zorluk yaşamaktadır ya da muhafazakâr işverenlerin şartlarını kabul etmek zorunda kalmaktadır. Ayrıca başörtülü kadınların yaşadıkları ayrımcılık da bilindiği için çalışma hayatında muhafazakâr işverenler, seküler işverenlerden çok farklı bir tavır takınmamaktadır. Muhafazakâr işletmelerde çalışan başörtülü kadınlar üzerine yazılan bir makale bu konuya bir açıklık getirmiştir. Bu durumu Yeşim adındaki bir görüşmeci şöyle ifade etmiştir.

Öncelikle kendi içimizdeki çatlak sesler bizi yoruyor. Mesela, “başı açık bir kadın senden daha iyi bilir” algısı ne yazık ki bizim safta da mevcut. Kesin bir ayırım olarak ücretlendirmeden bir ayırım yok ya da bu yazılı/sözlü bir ayırım değil. Ama başı açık bir kadın elemanı ya da bir erkeği kurumda tutmak için harcadığı maliyeti sana harcamaz, çünkü senin önünde gidebileceğin çok da fazla seçeneğin yok. Bir de ek olarak başı açık olanların hataları gerek iş yaşamında gerek de sosyal hayatta olsun daha rahat tolere edilebiliyor. Sen ise hata yapamazsın; çünkü seni buraya işe alarak zaten sana lütfettiler. Sen ne kadar iyi olsan da bu genel algı değişmiyor. Ama kadınlara düşen, buldukları ortamı değiştirmeye çalışmak... Bu başta yorucudur ve zaman alır; ama normalleşmenin de gereği budur.²⁷²

²⁷⁰ CİNDÖĞLU, age. s.32.

²⁷¹ Seküler işverenden kasıt, laik bir yaşantıyı benimsemiş ve başörtüsünün her alanda özgür olması gerektiği fikrine karşı olanlardır.

²⁷² KARACA, M., Muhafazakâr Sermayeye Sahip İşletmelerde Çalışan Uzman Meslek Sahibi Başörtülü Çalışanlar, İnsan & Toplum, 3 (5), 2013, s.111-134.

Özellikle eğitim hayatında, 28 Şubat'ta yasaklanan başörtüsü yasaklarına karşı, muhafazakâr erkekler kadınlara destek vermişken, iş hayatı söz konusu olduğunda durum değişmektedir. Kadınların, iş hayatında yaşadıkları ayrımcılık işveren oldukları durumlarda da değişmemektedir. Eşi ile beraber ayrı ofislerde çalışan Görüşmeci Şebnem, çalıştıkları çevrenin de muhafazakâr bir çevre olmasına rağmen eşinin toplantılara katılması noktasında kendisini desteklemediğini belirtmiştir. Ayrıca işe alımlarda, kendi ofisinin başörtülü adaylar için cazip olduğunu da eklemiştir. Diğer bir işveren Mimar Sena (Görüşmeci) ise, her zaman başörtülü adayları seçemeyeceğini, dengeleri gözetmek durumunda olduğunu aktarmıştır.

Görüşmecilerimiz çalışan ya da işveren olmaları fark etmeksizin görünürlükleri noktasında bir ayrımcılık yaşamaktadır. Bu sebeple başörtülü kadınların deneyimleri, yaşadıklarının ne bir din meselesi ne de bir eğitim hakkı meselesi olduğunu, yaşananların bir kadınlık meselesi olduğunu gözler önüne sermiştir. Başörtülü kadınların, muhafazakâr erkeklerden çalışma hayatında destek görmemelerinin bir sebebi de kamusal alanda var olan ve profesyonel anlamda güç kazanan kadınların muhafazakâr erkeklerin iktidarlarını sorgulayabilecek konuma gelmiş olmalarıdır.²⁷³ Muhafazakâr işletmelerde çalışan bir kadın görüşmeci Meryem Karaca'nın makalesinde, bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

Çünkü başörtülü hanımların kamusal alanda yer almasını, okumasını, iş sahibi olmasını istemiyorlar. Çünkü kendi yerleri tehlikeye girecek o zaman. Bir iş yerinde başörtülü bir hanım çalışıyorsa ve bu hanım ahlaki duyarlılıkları işe taşıyorsa –diyelim ki erkeklerle tokalaşmıyorsa- o iş yerindeki bayanlarla tokalaşan erkekler bundan rahatsız olacaklar, çünkü kendileri o hassasiyeti göstermiyor. Bayanlar gösteriyor ya da o bayan gösteriyor.²⁷⁴

Bu tez çalışmasının ortaya çıkarmış olduğu önemli bir bulgu da başörtüsü yasaklarını 28 Şubat'ta deneyimleyen kadınların, iş hayatına daha karamsar başlamalarıdır. Eğitim hayatları süresince birçok aşağılanmaya ve engelle karşılaşılan bu kadınlar, ya artık yeterince psikolojik olarak yıprandıkları için, CV'lerini başörtüsüz hazırlamakta, imkanları varsa yurt dışında çalışabilmeyi denemekte ya da en kısa sürede kendi ofislerini açmanın çözümünü aramaktadır. Bu açıdan bakıldığında 28 Şubat başörtüsü mücadelesi içinden gelen ve 2000 öncesi başörtüsü engellerine şahit olmuş olan kadınlar ile başörtüsünün üniversitelerde yasak olduğu son dönemlerde eğitim almış kadınlar arasında bakış açıları bakımından farklılık bulunmaktadır.

²⁷³GÖLE, Modern Mahrem, s. 41.

²⁷⁴KARACA, age, s.121.

Ayrıca iş hayatına başlamada başörtüsü ayrımcılığı, metropol dediğimiz büyük şehirlerde ön plandadır. Bunun başlıca sebebi ise, Bursa, Trabzon gibi şehirlerin İstanbul, Ankara gibi şehirlere kıyasla daha muhafazakâr bir yapıya sahip olması sebebi ile başörtülü kadınların varlığının kanıksanmış olmasıdır. Keza Bursa ve Trabzon şehirlerinde yaptığımız görüşmelerde başörtülü kadınlar işe girmede çok ciddi sorun yaşamazken, iş arkadaşlarının eleştirilerine maruz kalmışlardır fakat büyükşehirlerde ayrımcılık en başından kendisini hissettirmektedir. Mimarlık mesleği özelinde iş başvurusu yapmak için insanlar genellikle ya akademiden tanıdıkları hocalarının referans olduğu ofislere başvurmayı ya da kendilerine gelen teklifleri değerlendirmeyi seçmektedirler. Diğer meslek gruplarında olduğu gibi CV hazırlayarak, belirli platformlarda iş aramak mimarlık mesleği için çok da geçerli olan bir iş arama/bulma yöntemi değildir. Görüşmecilerimizden neredeyse tamamı ya üniversite hocalarının kendilerine referans olması ve ofislere yönlendirmesi ile ya da çevrelerinden gelen teklifleri değerlendirerek iş bulma yolunu seçmişlerdir. Bu sebeple başörtülü kadınlar, nasıl muamele ile karşılaşacakları, CV'lerini başörtülü mü, yoksa açık mı hazırlamaları gerektiği konusunda kararsız kalmaktadır. TESEV Vakfı adına, Dilek Cündioğlu'nun 2010 yılında yapmış olduğu bir çalışmada başörtülü bir kadın, sırf başörtülü olduğu için iş piyasasında yok sayılmamayı ve yaşadıklarının bir ayrımcılık olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

Dedim ki fotoğrafsız yollayacağım CV'lerimi, öyle denemek istiyorum ve giderken de telefonda söylemeyeceğim dedim. Kabul ederek gidiyorum, ne kadar ezik şeylerle karşılaşacağımı bilsem de gönderdiğim CV'lere çok olumlu karşılık aldım. Gittiğim görüşmelerde insanlar sizi dinliyorlar, evet çok güzel her şey, ama hep aldığım cevap şu: 'Keşke başörtülü olmasaydınız bizim için şartlar çok iyiydi'. Ben orada sadece hani evet sizi üzüyor çok yıpranıyorsunuz böyle olmaması gerektiğini defalarca söylüyorsunuz zaten görüyorsunuz çevrenizdeki pek çok insandan da. Ama orada yaşanan eziklik de olsa orada olmanız gerektiği inancına da sahipsiniz. Yani evet 'ben de varım bu sektörün içinde ve bunu da kabul etmek zorundalar bir şekilde'. Ben de gitmesem öbürü de gitmese tamamen silecekler insanları. Bir ayrımcılık söz konusu. Sadece başörtüsü değil yani bir kadınsınız hem eziliyorsunuz, çalışmak da istiyorsunuz. Kadına sürekli, devamlı var olan bir ayrımcılığın bir devamı olarak görüyorum başörtüsünü de zaten.²⁷⁵

Çalışmamız için yapılan görüşmeler yukarıda bahsedilen örnek yaşandıktan dokuz sene sonra yapılmış olsa bile başörtülü kadınlar hala CV'lerini hazırlarken ve görüşmelere giderken benzer durumları tecrübe etmektedir. Dikkate alınmak ve çalışma hayatına girebilmek için görüşmecilerimiz de benzer tavırlarla yüz yüze gelmiştir. İlerleyen bölümlerde bunlara kısaca değinilecektir.

²⁷⁵CÜNDIOĞLU, age, s.44.

Genel hatları ile özel sektörde başörtülü kadınların yaşadıkları zorlukları işe başvurmada ve görüşmelerde yaşanan zorluklar, ücret politikasında karşılaşılan ayrımcılık ve görünür olabilme noktasında yaşanan engeller olarak sınıflandırmak mümkündür.

3.6. İŞE GİRERKEN YAŞANANLAR

Başörtülü mimar kadınların iş hayatına dair yaşadıkları sorunlar, ilk olarak iş başvurularını yaptıkları süreçte kendisini göstermektedir. Bu süreçleri birbirinden farklı kılan, sahip olunan imkânlar, yaş faktörü ve ne zaman başörtüsü takmaya karar verdikleri gibi parametreler çalışma hayatına adım atarken önem arz etmiştir. Görüşmecilerin her biri iş hayatına girerken sorun yaşamamıştır. Fakat hepsi iş hayatına girdikten sonra geliştirdikleri bazı stratejiler ile var olabilme çabası içine girmişlerdir.

3.6.1. Karşılaşılan Sorunlar

Mimarlık mesleğinde iş hayatına girerken yapılan stajlar çok önemlidir. Bunun başlıca nedeni de genellikle şantiyelerde işin mutfağına vakıf olma ve inşaat alanında bizzat bulunarak süreçleri takip edebilme şansı yakalamaktır. Yaptığımız görüşmelerde staj başvuruları ve alım süreçlerinde bazı görüşmecilerin başörtülü olarak işe alınmalarının kimi zaman mümkün olmadığı gözlemlenmiştir.

Şu an kendi ofisini açmış olan ve eşi ile beraber mimar olarak çalışan Sema 2007-2008 yıllarında staj yaparken başörtülü olarak çalışmasına izin verilmediğini belirtmiştir. Yapacağı stajın, özgeçmişini (CV) güçlendireceğini düşünmesi sebebiyle yapmak zorunda olduğunu hissetmiş ve stajını ancak başörtüsünü çıkararak yapabildiğini anlatmıştır. Şu an kendi ofisinde kendi belirlediği şartlarda çalışma imkânına erişmiş olan Sema, başörtüsüz olarak staj yaptığı sürece dair yaşadığı pişmanlığı şu şekilde ifade etmiştir:

İş hayatım öncesinde ilk 2 yıllık üniversitemi bitirdiğimde yaptığım staj sürecinde, çok hassas davranmadım. Staj yaptığım yerde türbana müsaade edilmiyordu. Kendi aracım la gidiyordum, inince başörtümü çıkarıyordum, çıkarken de başörtümü takıyordum. 1 ay boyunca bu şekilde stajımı gerçekleştirdim. Şu an ki aklım olsaydı yapmazdım tabi ki.

Sema seküler işyerleri ve muhafazakâr bir işyeri arasındaki farkın bu noktada kendisine bir esneklik kazandıracağına inandığını belirtmiştir. Sema, staj yaptığı yerin muhafazakâr bir kurum olmuş olması durumunda başörtüsünü açmak zorunda kalmayacağını ve bugünkü yaşadığı pişmanlık duygusunu yaşamak durumunda kalmayacağını düşündüğünü ifade etmiştir.

Şu an yaklaşık 7-8 senedir başörtüsüz olarak kurumsal bir firmada mimar olarak çalışmakta olan Şebnem de bu firmaya girişinin staj yapmaya başlaması ile olduğunu anlatmıştır. Kurumsal ve büyük bir inşaat grubu olan işyerinin en başından kendisine başörtülü olarak çalışabileceğini söyleyerek, bir anlamda ön şart ile kendisini kabul ettiklerini belirtmiştir.

Staj yaptığı şantiyeden sorumlu olan kişinin Şebnem ile olan konuşması da dikkat çekicidir; “Çok uçlarda yaşamamak lazım, radikal kararlar almamak lazım. Sivrilmemek ortamın şartlarına uymak lazım”.

Şebnem, bu ifadelerin kendisine bir mesaj olarak söylendiğini, işyeri bunu uygun gördüğü için başörtüsüz şantiyede bulunmanın makul bir durum olarak değerlendirilmesi gerektiğinin beklendiğini de eklemiştir.

Başörtüsü yasaklarını üniversite 3. Sınıfa kadar yaşayan Zeynep de yine iş hayatına girişte ilk engelleri staj başvurusunda yaşamış bir görüşmecidir. İş hayatına girebilmek için deneyim kazanması gerektiğini bu sebeple de staj imkânı aradığını belirtmiştir. Annesinin mühendis olmasından ötürü belli bir çevresinin olduğunu ifade etmiştir. Annesinin yönlendirmesi neticesinde şantiyede staj başvurusu için tüm evraklarını hazırladığını fakat son anda başörtüsüz olarak staja gelmesi gerektiğinin belirtildiğini ifade etmiştir. Bu durum karşısında hissettiklerini de şu şekilde ifade etmiştir:

Sonuçta bu bir iş değil, sadece staj ve 1 ay şantiyede yapacaksın stajını. Kurumsal bir alan bile değil. Çalıştığım yerin Maslak'taki ofisini değil, nihayetinde İkitelli'deki şantiye ve evime yakın olması sebebiyle orayı istedim. Evden rahat gider gelirim diye düşünüyordum. Neyse sonra birkaç kişi orayı aramış ve yarım saat sonra beni arayıp özür diledir. Tekrar gelip evrakları imzalamamı istediler ve o şekilde gittim.

Zeynep, şantiyeye gittiğinde ise hayretle karşılandığını ve başörtülü olarak nasıl kabul edildiğinin şaşkınlık uyandırdığını da eklemiştir. Diğer görüşmeciler başörtülü olarak staj yapabilme imkânına sahip olamamışken Zeynep bu fırsatı annesinin sayesinde yakalamıştır.

Şebnem ve Zeynep'in aynı kurumsal şirkete başvurmuş olması da dikkat çekicidir. Biri sosyal ağları sebebiyle kendisini olduğu gibi kabul ettirebilmiş, diğeri ise ancak kurumun belirlediği şartlara uyarak staj sürecini tamamlayabilmiştir. Bu bakımdan bakıldığında da kadınların deneyimlerini etkileyen tek faktörün olmadığını düşünmek doğru olacaktır. Eğitim hayatlarında yaşadıkları deneyimlerin üzerlerinde bıraktığı olumsuz etki ve özgüven kaybı da iş hayatına girişlerinde yaşadıkları deneyimler üzerinde etkili olmuştur.

Mimar görüşmecilerimizden hepsi staj yapmış olan kadınlar değiller. Staj sürecinden sonra gelen aşama ise artık tam zamanlı mimar olarak çalışacakları kurumsal firmaları ya da

ofisleri belirlemek ve başvuru yapmaktır. Bu aşamada önlerinde farklı sorunlar belirmiştir. Bu durum hepsi için benzer şekilde gerçekleşmemiştir. Örneğin, eğitim hayatı boyunca başörtüsü takmayan Halime beş yıllık mimarlık çalışmakta olduğu ofise artık başörtülü olarak gitme vaktinin geldiğini düşünerek gitmiştir. Bu süreçte anlayışla karşılaştığını ve bir önyargı yaşamadığını belirtmiştir. Halime'nin durumunda işverenin tavrını belirleyen öncelikli durumun, çalışılan beş yıllık süre zarfında karşılıklı geliştirilen güven ve birbirini tanıma şansının olduğunu belirtmek gerekmektedir. Kendisini İslami emirleri yerine getirmeye çalışan bir kadın olarak gören Halime, işyeri sahibinin Alevi olduğunu buna rağmen Halime'ye karşı çok saygılı bir tavır takındığı belirtilmiştir. Halime, iş başvurularında başörtülü olmanın dezavantaj yaratıp yaratmadığını kendi deneyimleri üzerinden anlatamayacağını belirtmesine rağmen, kendisini şaşırtan bir anısını da paylaşmıştır:

Bulduğum ofisin üst katında bir mimarlık ofisi vardı, bana tanıdığım bir mimarın olup olmadığını sordular. Bildiğim bir arkadaşım vardı, vasıflarını sıraladım ve onlar da tamam dediler. En sonunda bir ek not olarak da arkadaşımın başörtülü olduğunu belirttim. O zaman bir anda ofislerinin Atatürkçü bir yer olması sebebiyle olamayacağını belirttiler.

Sadece Halime değil, iş hayatına girişte özgeçmiş hazırlamak durumunda kalmadan aile şirketine çalışma kararı alması sebebiyle herhangi bir ayrımcılığı deneyimlememiş diğer bir görüşmeci de Eda olmuştur. Eda, mimarlık mesleğinin başörtülü kadınların çok fazla sorun yaşayacağı bir meslek grup olmadığını belirtmiştir. Özellikle mimarlığın kendisine bir kadın mesleği gibi geldiğini fakat şu an itibarıyla imalat alanında erkek yoğunluklu kısmında çalıştığını da eklemiştir. Mimarlığı seçmesindeki sebepleri sıralarken ise, daha kurumsal anlamda icra edilen hukuk, öğretmenlik mesleklerinin başörtüsüz yapabilmelerinin pek mümkün olmazken mimarlığın sorun yaşamadan başörtülü olarak yapılabilen bir meslek alanına girdiğini de eklemiştir. Fakat bu noktada Eda'nın kendi portföyünü hazırlamadan, direkt aile şirketine çalışma şansı edinmesinin de önemli bir sebep olarak ortada durduğunu da belirtmekte fayda olacaktır. Bunları söylemesinin yanı sıra eğitim hayatı süresinde yaşadığı başörtüsü engelleri ile mimarlık mesleğini seçmenin arasında bir bağlantının olduğunu da şu ifadelerinden anlamak mümkündür:

Benim dönemimde mimarlık biraz daha özgür bir alan diye düşünülüyordu fakat bu şu demek değil, yani mimari bir şirkette çalışmak falan, genel anlamda mimarlık mesleğini yapmak. Kendi ofisim olur diye düşünüyordum fakat şu an farklı bir yöne kaydım ve ailemle beraber çalışıyorum.

Şu an kendi ofisinde mimar olarak çalışan Halime de mesleğe başladığı ilk yıllarda, iş başvurularında yazan ufak noktaları asla göz ardı etmediğini ve başvurularını onlara uyumlu olacak şekilde yaptığını belirtmiştir:

Prezentable yazdığında doğal olarak o işe başvuruda bulunmadım. Doğrudan zaten sen bu beklentiyi karşılamıyorsun sen bana başvurma mesajı alıyorsun. Onu yazmasındaki amaç zaten bunu sağlamak. Hatta gidip karşılıklı görüştüğüm bir firma da oldu, görüşmede başörtümden dolayı olmadığını öğrendiğimde daha bu tarz ilanlara başvurmadım.

Aracı olan hocası sayesinde yaptığı bu başvurunun neticesinin olumsuz olduğunu öğrenen Halime gerekçenin de yine kendisine aracı olan hocası yoluyla bildirildiğini de belirtmiştir. Görüşmecilerimizin kimi sosyal ağları sayesinde karşılaştıkları olumsuzlukları bertaraf edebilirken, Halime gibi olumsuz netice ile karşılaşanlar da olmuştur.

Görüşmecilerimizden Viyana Teknik Üniversitesi'nde eğitim görmüş olan Nergis'in iş başvurusu sürecinde yaşadığı durum çarpıcıdır. Başörtüsünden dolayı İranlı olduğu düşünülmeye rağmen iş görüşmesine davet edilmiştir. Başörtülü olmasının yadırgandığını ve İranlı olmakla özdeşleştirildiğini belirten Nergis, mülakatta mimarlık meslek bilgisinin değil fakat neden bu kıyafet tercihiyle mimarlık gibi bir alanı seçtiğinin sorulduğunu ifade etmiştir.

Bu noktada başörtülü kadınların ilk şansı elde etmede ve iş hayatında ilk tecrübelerini kazanmalarında özgeçmişlerinin başörtülü olup olmaması en başta çözüm üretmeleri gereken engellerin başında gelmektedir.

3.6.2. Geliştirilen Stratejiler

Görüşmecilerimizin ayrıştığı noktalar sadece aile imkânları, sahip oldukları sosyal ağlar veya mali durumları değil. Özellikle 28 Şubat sürecinde eğitim hayatında başörtüsü sorununu yaşamış olanlar, iş hayatına girişte de farklı stratejiler geliştirmek durumunda kalmıştır. Şebnem bu görüşmecilerden biridir. Eğitim hayatı boyunca başörtüsü sorununu derinden yaşadığını belirten görüşmecimiz, annesinin kanser rahatsızlığı sebebi ile de her zaman kızlarının eğitimi için çok önemseydiğini belirtmiştir. Mezun olduktan sonra portfolyo ve özgeçmiş hazırlayarak başvurular yaptığını fakat bunların hiçbirinden olumlu bir dönüş alamadığını belirtmiştir. Bu konuda, bu durumun sebeplerinin yeni mezun ve deneyimsiz olmasından kaynaklanmış olabileceğini de söylemiştir. Annesinin tavsiyesi üzerine, çalışma hayatına girecekse kurumsal ve büyük bir firmanın şantiyesinde çalışmanın daha mantıklı olacağına inanmış ve staj başvurusu yaptığı yere alınmıştır. İşe alınma sürecinde Halime'nin

geliştirdiği stratejiyi başörtüsünden feragat etmek olarak nitelendirebiliriz. Annesinin vefatı sonrasında belli süre ara verdiği başvurularına tekrar başladığında tavrı şu şekilde olmuştur:

Hangisiydi firmaların şu an net bir şekilde hatırlayamıyorum ama personel profillerine baktım öncelikle. Bakınca bir tane bile başörtülü çalışanlarının olmadığını gördüm. Bunu fark edince de onlarla olan görüşmeye başörtümü çıkararak gitmeye karar verdim.

Bu görüşmede, Şebnem, sadece mesleki anlamda konuların değerlendirildiğini bu sebeple de kendisinin başörtülü bir kadın olduğunu belirtme ihtiyacı duymadığını ifade etmiştir. Fakat muhafazakâr eğilimli olduğunu bildiği başka bir işyeri ile yaptığı görüşmede, başörtüsüz çalışmak istemediğinden ötürü kurumsal ve iyi şartlara sahip olduğu işyerinden başörtülü çalışmak istemesi sebebiyle ayrılmak istemesinin anlaşılabilir karşılanmadığını belirtmiştir.

Şule'nin yaşadığı deneyimleri göz önünde bulundurduğumuzda, iş başvurularındaki tavrının başvurduğu işyerlerinin profili ile alakalı olduğu görülmektedir. Şule, başvurularda başörtülü olarak bulunmasından ötürü yadırganacağını düşündüğü yerlere risk almadan başörtüsüz giderken, muhafazakâr olduğunu bildiği işyerlerine başörtülü olarak gitmiştir. Şule'nin geliştirdiği bu stratejiler her zaman olumlu sonuçlanmasa da yaşayacağı psikolojik hasarı azalttığı kaçınılmazdır.

Görüşmecilerimizin sadece başka işyerlerinde çalışan mimar kadınlar olmadığını işveren ve kendi ofisinde yönetici mimar olarak çalışan kadınlardan da oluştuğunu belirtmek gerekmektedir. Sevda bu mimar görüşmecilerden bir tanesi. Türkiye'de özgeçmiş ve portfolyo hazırlayarak işe başvurma süreci olmamış ya da bu noktada kendi ifadesiyle olamamış demek daha doğru olacaktır. Bunun başlıca sebebi ise, Sevda'nın mimarlık fakültesinde eğitim aldığı yılların 28 Şubat yıllarına tekabül etmesi ve katı şekilde yasağa muhatap olmuş kadınlardan biri olmasıdır. Mimarlık mesleğini yapmanın da başörtüsü takmanın da bir hayali olduğunu belirten Sevda, İTÜ'de okurken okuldan uzaklaştırma yasağı sonrasında eğitimine Amerika'da devam etme kararı almıştır. Türkiye'de yaşadığı özgüven eksilmesine karşılık, ABD'de çok eşitlikçi ve özgürlükçü bir ortamda yaşama ve okuma imkânı bulmanın kendisini tekrar toparladığını belirtmiş ve çalışma hayatına girerken yine başörtülü olmanın sorun olarak görülmediği ofislerde çalışarak ilk deneyimlerini kazandığını açıklamıştır. Sevda ancak yedi sene sonrasında, yaşadığı manevi eksiklikten duyduğu rahatsızlık sebebiyle Türkiye'ye, deneyim kazanmış ve özgüven sahibi bir mimar kadın olarak dönmüştür. Bu bağlamda iş arayarak ne kurumsal bir firmada çalışmayı ne de bir mimarlık ofisinde çalışmayı düşünmediğini paylaşmıştır. Şu an bir işveren olarak kendi mimarlık ofisinde çalışırken işe alımlardaki tavrını da şu sözlerle açıklamaktadır:

Dışarıdan bakıldığında farklı bir izlenim veriyoruz, başörtülü bir kadın mimar ve Avrupalı eşi, ortağı. Bu durumu hep avantaja çevirmeye çalıştık. Türkiye’de kalsaydım bunu yapamazdım. O zaman ya siyah ya da beyaz olacaktım ama ben arada olmayı gri alanda kalmayı tercih ediyorum.

Sevda’nın gri alandan kast ettiği şey başörtülü bir kadın olmanın kendisine en baştan çizdiği kalıpların dışında olabilme hali. Sevda’nın ofisinde çalışan Zeynep, şu an başörtülü çalıştığı için sorun yaşamasa bile başörtülü mimar bir kadının kariyer hayatının nasıl şekillendiğini şu sözleriyle anlatmıştır:

Kadınlar hem her işe giremiyor hem de bunu gördükçe şevki kırılıyor bu sürede evlenip çocuk sahibi de olduysa zaten önümdeki engelleri aşamıyorum diye düşünerek yüksek lisans ve doktora yapmaya yöneliyor. Mesela okuldan örnek vereyim, çok başarılı öğrenciler vardı, birincimiz ve üçüncümüz başörtülü kızlardı ve şu an iş bulamadıkları için yüksek lisans yaptı ve doktora devam etmeyi düşünüyor.

Başörtülü mimar kadınların geliştirdiği stratejiler sahip oldukları imkânlar doğrultusunda şekilleniyor. Bu bakımdan, fırsat bulabilenler yurt dışına gitmeyi seçerek iş hayatı tecrübesi kazanırken, bunu sağlayabilecek ekonomik imkânı olmayanlar başörtüsünü çıkarmayı seçebiliyor. Ya da Zeynep’in örneğindeki gibi akademik hayatta ilerlemeyi ve iş bulamadıkları süreyi fırsata çevirmeyi seçebiliyorlar.

Eğitim hayatında yaşadığı başörtüsü sorunları sebebiyle yurt dışında mimarlık okuduktan sonra Türkiye’ye geri dönen Şeyda, çalışacağı alanı seçerken Avrupa’da görüp öğrenemediği Selçuklu mimarisi üzerine tecrübe kazanacağı ofisleri tercih etmiştir. Başörtülü olmanın kendisine engel olacağı fikri ile yüzleşmek istemediğini belirten Şeyda, bunun sebebinin ise eğer bu düşünceye kapılırsa her yaşadığı olumsuz dönüşü başörtüsüne bağlayacağını bilmesinden kaynaklandığını söylemiştir. Şeyda Türkiye’de iş bulabilme fırsatını nasıl yakaladığını şöyle anlatmıştır:

Aslında çok farklı yerlerde belki de işe girebilirdim, açıkçası ama benim Türkiye’de geri dönme amacında yurt dışında Avrupa mimarisi öğrendim ama Osmanlı mimarisini bilmiyordum, Selçuklu mimarisini bilmiyordum. Benim hedefim Türkiye’ye gelip bunları öğrenerek, bu alana adapte olmaktı. Bu alanda çalışan şirketler de zaten muhafazakâr mimarlık ofisleri. Başörtüm onlar için bir problem teşkil etmeyecekti.

Şeyda çalışmak üzere seçtiğin alanın kendisi için kolaylık olacağını bilerek seçmiştir. Buna rağmen başvurularını her zaman resimsiz özgeçmiş ile yaptığını belirtmiştir. Bu stratejiyi seçmesinin altında yatan sebebin ise başörtüsünden ötürü hemen bir önyargı ile karşılaşmadan yaptığı işlerin değerlendirilmesini istemesinden kaynaklandığını belirtmiştir. Bu stratejinin de belli zorluklarını yaşayan Şeyda, yaşadığı bir iş görüşmesi deneyimini şu şekilde paylaşmıştır:

Bir iş yeri beni ısrarla aradı, e-mail atmışlar görmemiştim. Telefonla aradılar sonra tekrar e-mail attılar. Sizinle mutlaka görüşmek istiyoruz Şeyda Hanım, ne zaman müsait olursunuz diye sordular. Görüşmeye gittim ve patronla görüştüm. Kendisi bana şunu söyledi; “keşke iki ay önce başvurmuş olsaydınız, ben şu an buraya üç tane mimar aldım”. Madem gerekli miktarda mimar istihdam ettin, beni neden ısrarla çağırıyorsunuz?

Bu deneyimin kesinlikle başörtülü bir mimar olmasından ötürü yaşandığını belirten Şeyda, bunun kendisini olumsuz etkilemesinden korktuğu için dillendirmek istemediğini belirtmiş, kendisini de bu durumu kabullenmeye ikna etmek istemediğini ifade etmiştir.

Üniversite eğitimi sırasında başörtülü okuma fırsatı bulamadan mezun olmuş olan Melda, eğitim hayatında başörtü takabilme imkânı hiç bulamadığını belirtmiştir. İç mimarlık alanında eğitim alan Melda, üniversitede başörtüsü yasaklarının yaşandığı süreçte şapka takarak eğitimine devam etmiş fakat kendisi gibi başörtülü çok az kadın arkadaşı olmasından ötürü de çok zorluk çektiğini ifade etmiştir. Üniversitede şapka takmasına karşı çıkmamış olmasını da şans olarak gördüğünü belirten Melda, bazı hocalarının şapkayı da asla kabul etmediğini hatta başından çekip şapkayı aldıklarını da not olarak eklemiştir. İş hayatına başlarken hiçbir zaman kamuyu düşünmemiş ve kamuda mimarlık mesleğinin tek düze olması sebebiyle kendisini geliştirme şansı bulamayacağından hep endişe ettiğini de eklemiştir. İş hayatı başlarken, üniversite yıllarında yaşadıkları profesyonel hayatta nelerle karşılaşabileceği hakkında kendisine bir ön veri sağladığını ifade ederek, babasının çevresi sayesinde iş bulabildiğini belirtmiştir. Melda, eğitim hayatına kıyasla bugün mimarlık mesleğini yapmak isteyen başörtülü kadınlar açısından sektörü değerlendirirken şu ifadelerde bulunmuştur:

Eskiye düşündüğümde daha zordu tabi kabullenmek, insanların bakış açısı, özellikle bazı meslekler, örneğin mimarlık benim mesleğim, ben kendimi öyle tanımlamıyorum ama bizim sektör onların elinde ama şimdi değişmeye başladı yine de başörtülü olduğunda 1-0 geriden başlıyorsun. Hala başörtülü olarak asla sizi almayacak olan mimarlık ofislerini biliyorum. Almazlar yani kesinlikle.

Melda, mimarlık mesleğinin seküler olan bir alan olduğunu ve sektörde hala ağırlıklarının hissedildiğini vurgulamıştır. Buna rağmen değişimlerin de olduğunu belirtmiştir.

Görüşmecilerimizden bazıları çalışma hayatına başlarken zorlukları bizatihi kendisi tecrübe ederken bazıları da meslektaş olan arkadaşlarının deneyimlerine şahit olmuştur. Şu an kendi mimarlık ofisinde çalışan Seda, üniversite hayatı boyunca başörtüsüz olan bir kadınken, üniversiteyi bitirmesinin ardından başörtü takma kararı aldığını belirtmiştir. Okulunu birincilikle bitirmiş olmasına rağmen mezun olduktan sonra özgeçmiş hazırlayarak iş başvurusu yapmadığını söylemiştir. Bunun tek sebebi başörtülü olması değil, üniversite tahsili sürecince evlenmiş olmasından ötürü evlilik hayatı sorumluluklarını da üstlenmiş olduğunu ifade etmiştir. Fakat sınıf arkadaşlarının yaşadıklarını bilmesi de Seda'yı önceliğini

çocuklarını yetiştirmeye yönlendirmiş ve çalışma hayatını askıya almak durumunda kaldığını da eklemiştir. Mimarlık mesleğinde işe girmek için hocaların ve sosyal ağların önem arz etmesinden ötürü, okulu birincilikle bitirmesine rağmen fakültesinden hocaları ile görüşmemesinin sebeplerini de şu şekilde açıklamıştır:

Üniversite yıllarında gördüklerim ve yaşadıklarım, ayrıca arkadaşlarıma yapılan mobbing benim için yeterliydi. Üniversiteyi okul birincisi olarak bitirdim, bölüm başkanları ile çok samimi bir ilişkim vardı fakat şunu çok iyi biliyorum. Arkadaşlarımla esprisini çok yapardık. Bölüm Başkanımız Neslihan Hoca, beni şimdi görse kalpten gider. Kendisi de zaten Bursa'dan ayrıldı ve İstanbul'da çalışmaya başladı. Kendisini hiç aramadım çünkü başörtülü arkadaşlarımı ikna odasına çekerek, başörtülerini çıkarmaları konusunda konuşmalar yapmış birisi.

Seda, 28 Şubat yıllarında başörtülü bir öğrenci olarak eğitim görmemiş olsa bile, artık başörtülü bir kadın olarak mimarlık mesleğini icra etmekte. Bu bakımdan, eğitim yılları mesleğe dair bakışını şekillerinden seneler olarak hafızasında yer etmiştir. Evlilik yapmış olması ve çocuk sahibi olması da meslek hayatına başlangıcını uzatmak bakımından kendisine bir esneklik sağlamıştır. Fakat çocuklarının 2-3 yaşına gelmesiyle beraber psikolojik olarak mesleğini yapmaya karşı duyduğu iştahın artık bastırılmaz bir duruma geldiğini belirtmiş ve serbest (freelance) olarak evden çalışmaya başladığını paylaşmıştır. Seda mimarlık mesleğinin esnek yanlarının bulunduğunu ve evden çalışabilme imkânı vermesinin kendi ofisini açana kadar büyük bir kolaylık sağladığını ifade etmiştir.

Görüşmecilerimizle yapmış olduğumuz mülakatlar neticesinde, her birinin farklı arka planlardan geldiğini ve farklı imkanlara sahip olduğunu anlamak zor değildir. Bu bakımdan, ilk şansı elde edebilmek bazıları için diğerlerine göre daha zor olmuştur. Sosyal ağları olanlar, kendilerini başörtülü olarak kabul edecek ofislere veya kurumsal firmalara yönlenebilirken, bazıları başörtülerinden feragat ederek deneyim kazanmak durumunda kalmıştır. 28 Şubat'ın olumsuz atmosferinde eğitim hayatını sürdüren görüşmeciler mali olanakları el veriyor ise yurt dışına eğitim için gitmeyi strateji olarak belirlemiştir. Eğitim hayatlarından sonra, kaybettikleri özgüvenlerini iş hayatında başörtülü olarak çalışmalarını ile geri kazandıkları da açıktır. Türkiye'de çalışmış olanlar için özgeçmişler ilk izlenim vermesi sebebiyle karşılaştıkları ilk zorluk alanını oluşturmaktadır. Başvuru yaptıkları kurumun görüntü ise alacakları tavrı belirleyen asli unsur olmuştur. Özgeçmişlerinde resimli ya da resimsiz fotoğraf bulundurmaları yine başvuru ofis veya kurumun çizdiği siyasi görüntü ile yakından ilgilidir.

İş hayatına girerken yaşanan başörtülü mimar kadınların yaşadıkları sorunlar ve geliştirdikleri stratejiler yukarıda irdelenmeye çalışılmıştır. İlk şansı elde etmek, kadınların önlerindeki tüm engelleri aştıkları anlamına gelmemektedir. İş hayatında neleri tecrübe ettikleri ve nasıl çözüm yolları ürettikleri de bu bölümde incelenmeye çalışılacaktır.

3.7. İŞ HAYATINDA YAŞANANLAR

Eğitim hayatını tamamladıktan sonra mimar kadınların ilk aşmaları gereken sürecin ilk şansı yakalamak ve iş başvurularında karşılaştıkları zorluklar olduğunu belirtmiştik. Bu sürecin aşılmış olması profesyonel hayatın başlamış olması zorlukları ortadan kaldırmamaktadır. Çalışma hayatının barındırdığı farklı engeller yine başörtülü mimar kadınların önlerinde durabilmektedir. Bu başlıkta ilk olarak çalışma hayatında karşılaşılan sorunlara değinilecektir. Yaşanan sorunların, çalışmamızın örneklem alanını oluşturan kadınların geldikleri arka plan, imkânlar ve çalışılan kurumların kimlikleri ile alakalı olarak değişkenlik gösterdiği anlaşılmıştır.

3.7.1. İş Hayatında Yaşanan Sorunlar

Eğitim hayatı yıllarında başörtülü olmayan, beş sene boyunca başörtüsüz olarak Ankara'da kendi ifadesiyle “karşıt görüşlü” bir ofiste çalışmaya başlayan Halime, uzun seneler başörtüsü takmayı istediğini fakat üniversitenin kapısında başörtüsünü çıkaranlara şahit olduğunu ifade etmiştir. Benzer durumları yaşamının kendisi için zor olacağını bildiği için uzun seneler başörtüsü takma kararını ertelemek zorunda kaldığını belirtmiştir. Halime'nin başörtüsü takma kararı alması şu şekilde gerçekleşmiştir:

Tez çalışmam için izne ayrıldığım süre zarfında yaklaşık sanırım 15 gün falan yoktum. Ofise geri döndüğümde artık başörtülüydüm. Benim yaşam biçimimi üç aşağı beş yukarı biliyorlardı. Çünkü ramazanları alkol tüketmiyordum. Onun öncesinde de namaz kılıyor olduğum bilinen bir durumdu.

Başörtülü olarak işe devam ediyor olması ofiste tepki çekmeyen ve yadırganmayan Halime, neden böyle bir tercih yaptığının sorgulandığını ifade etmiştir. Halime, olumlu yaşadığı başörtüsü deneyiminin kendisine “demek ki insanlar birbirlerini tanıyorlarsa ve bir güven ortamı oluşturmuşlarsa” çok da büyük sorunlarla karşılaşmayabilirler diyerek yaşadığı deneyimin kendisine özgüven kazandırdığını anlatmıştır. Buna rağmen, bireysel olarak aldığı

kararın sürekli sorgulandığını ve evlilik gerekçesiyle başörtü takmaya karar verip vermediğinin merak edildiğini eklemiştir. Bu sürecin aslında 28 Şubat'ın etkilerinin devam ettiği yıllarda, kadınların başörtüsü takmalarının bireysel kararlar olmadığı iddiaları ile benzerlik gösteriyor olması da dikkat çekicidir. Her görüşmecinin deneyimi olumlu olmamış ve bazıları Hacer gibi olumsuz tavırlarla da karşılaşmıştır. Eğitim hayatı boyunca başörtülü olmasından kaynaklanan sorunların, mimarlık fakültesinde sert bir şekilde uygulandığını ve aldığı soruşturma sebebiyle okulu bırakmak zorunda kaldığını da belirtmiştir. Fakültesini, ancak okula ara verdikten sonra bitirebilen Halime, Trabzon gibi bir şehirde çok fazla zorluk çekmediğini belirtmiştir. Buna karşılık işe yeni başladığı yıllarda çalıştığı şantiyede yadırgandığını ve iş arkadaşının kendisine karşı tavrının küçümseyici ve dışlayıcı olduğu vurgusunu yapmıştır:

Trabzon'da olduğum için çok sorun yaşamadım, çevre belli muhit belli. İnsanların yaşam tarzı belli o yüzden zaten bu çevrenin başörtülü bir kadın olarak mimar olmuş olman hoşuna gidiyor. Ne güzel bak başörtülü ve ne güzel yerlere gelmiş diyorlar. Önünü açmaya çalışıyorlar ama burada ilk işlerimden bir tanesinde, büyük bir firmada işe girdim. Çok karma insanlardan oluşuyordu ve şehir dışından gelenler vardı. Ben teknik ofis bölümündeydim ayrıca saha kısmı da vardı. Ege bölgesinden gelmiş inşaat mühendisi bir abi vardı. Mesela, o beni göstererek “bunların işe alınmaması lazım, bunlara fırsat verilmemesi lazım” diyerek bir konuşma yapmış.

Hacer'in bu örneği aslında şehir faktörünün de mimarlık mesleğinde yaşananlar açısından değişkenlik gösterdiğini gözler önüne sermektedir. Trabzon gibi muhafazakâr eğilimi olan bir şehirde yadırganmayan başörtüsü, Ege bölgesinden gelen başka biri için iş hayatında kabul edilemez olarak kodlanabildiği anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda, kadınların çalışmayı seçtikleri şehirler ve yaşadıkları da değişkenlik göstermektedir. Benzer şekilde kendi işinde çalışan başörtülü mimar kadınlar da başörtülü olmanın zorluklarını yaşamaktan kurtulamamaktadır. Sema bu görüşmecilerimizden bir tanesi. Eşi ile beraber kendi ofislerinde mimar olarak çalışmasına rağmen proje toplantılarında başörtüsüz olmanın daha kabul edilebilir olduğunu belirtmiştir. Görüntü olarak başörtüsünün iyi bir referans sunmadığını ifade ederek şunları söylemiştir; “*Adam tamamen toplantıya oturduğu zaman 1-0 önde başlamak istiyor, isterse mimar kadın zeki olmasın, başarılı olmasın ama görüntü olarak karşı tarafa bir imaj versin.*”

Burada Sema'nın anlatmak istediği, işverenlerin mimari projeleri sunmak üzere toplantı yaptıklarında başörtülü kadınları tercih etmemeleridir. Benzer durumu bir diğer görüşmecimiz Şeyda da yaşadığını belirtmiştir. Başörtülü mimar bir kadın olarak istediği ölçüde görünür olmakta zorlandığını ifade etmiştir:

Görünür değilsin çünkü reklam yapacak, sunum yapacaksın, projeni sunacaksın zaten mimaride de sunum çok önemlidir. Ne yaparsan yap nasıl sunuyorsan o şekilde satabilirsin. Satabilmen lazım bu sebeple de satacağın kişi orda çok önemli. Bu sebeple görsellik çok önem kazanıyor.

Şeyda'nın ifadelerinden mimari projeyi başörtülü bir kadının yapmış olsa da yine O'nun sunacağı anlamına gelmediği anlaşılmaktadır. Sunum için tercih edilecek kişinin başörtülü bir kadın olmayacağını belirtmiştir. Bu tercihin arkasında yatan öncelikli sebep, satış ve sunumun yapıldığı kişilerin fikri yapıları ve başörtüsünü tercih etmeme durumlarıdır. Başörtüsü görsellik ve açısından mimari alanda beklentileri karşılayan bir kıyafet tercihi olarak algılanmamaktadır. Aynı zamanda işveren olduğu ve kendi ofisinde mimar olarak çalıştığı halde Seda da başörtülü olmanın toplantılarda görünürlük açısından hoş karşılanmadığını belirtmiştir. Bu konuda eşinin de desteğini bulamayan Seda, Kağıthane gibi görece başörtülü olmanın daha kabul edilir olduğu bir ilçede çalışmasına rağmen bazı ortaklarının veya ortak proje yaptıkları firmaların henüz kendisini görmediklerini ifade etmiştir:

Kağıthane çevresi mutaassıp bir çevre müteahhitlerimizin çoğu da zaten bizim gibi müteahhit insanlar, eşimin lisenden beri tanıdığı belli başlı isimler burada inşaat sektörünü yönetiyorlar. Belli bir kesimden ise hala kaçtığımı söyleyebilirim. Mesela çok isim yapmış ünlü bir yapı firması var hala onlarla hiçbir toplantıda bulunmadım. Bunun sebebi de yaşayacağımı düşündüğüm mobing, baskı korkusu.

Seda'nın örneği işveren ve başarılı bir mimarken bile özgürlük alanının kısıtlandığını ve kendi kimliği ile iş hayatında var olamamasını görmek açısından önem arz etmiştir. Yine bir işveren ve tanınmış başarılı bir mimar olan Sevda benzer durumu farklı şekilde yaşamaktadır. Başörtülü bir kadın olarak, başörtülü mimar kadınlara karşı kapılarının açık olduğunu belirtmiş fakat dengeleri gözetmek adına başörtüsüz kadınlarla da çalışmanın kendisi için önem arz ettiğini vurgulamıştır. Fakat bu hassasiyet ve kendi olumsuz tecrübelerinden beslenerek gri alanda kalma tercihi hep kadın için söz konusu olmamıştır.

Eda, üniversite hayatından sonra olumsuz deneyimleri çok fazla olmadan ailesi ile beraber çalışan mimar bir kadın. Şu an hedeflediği yönden farklı bir alanda çalıştığını belirtirken, iş hayatında başörtülü kadınlara karşı olumsuz tavır gösterilmesini çok yadırgamadığını, benzer tutumları muhafazakâr cenahın da uyguladığını vurgulamıştır:

Bu karşılıklı olan bir durum. Genelde başörtülü olma ya da olmama gibi bir durumdan ziyade işverenler kendileri gibi olanlarla çalışmayı tercih ediyorlar. Mesela ben de işveren olarak mimar aldığım zaman çok açık saçık giyinen bir kadını tercih etmem, daha doğru düzgün giyinen birini tercih ederim. Biz de yapıyoruz bizim gibi kapalılar da yapıyor bunu.

Sevda ve Eda'nın işveren olarak eğilimleri birbirine zıt yönde gelişmiştir ve bunun belki de öncelikli sebepleri farklı dönemlerde eğitim almış olmalarıdır. 28 Şubat yıllarında yaşadığı ayrımcılık Sevda'nın daha özgürlükçü bir bakış açısına evrilmesini sağlarken, Eda eğitim hayatının sonlarında başörtüsü sorunlarına şahit olmuş ve yasakları sert bir şekilde tecrübe etmemiştir. Benzer hayat görüşüne sahip kişilerle çalışmak istemenin makul olduğunu düşündüğü gibi işe alımlarda, kadınların kıyafet tercihlerini kendi hayat görüşüne uygun olacak şekilde yaptığını ifade etmiştir.

Başörtülü kadınların çalışma hayatında karşılaştığı zorlukların başında dini pratikleri uygulamayı tercih etmeleri de gelmektedir. Örneğin, Hacer uzun yıllardır çalıştığı ofiste, patronunun elini sıkmak istemesinden ötürü yaşadıklarını şöyle paylaşmıştır.

Büyük abi patronlardan biri, o işyerine ara sıra uğruyor, bir gün işyerine geldi. Normalde benim erkeklerle tokalaşmadığımı oradaki herkes bilir. Elini uzattığında, ben tokalaşmadım. Tepkisi “böyle olmaz, ben büyümeyi istiyorum daha kurumsal bir işyeri olmayı düşünüyorum” böyle olursa o zaman ben seninle çalışmam. Yani ben orda dokuz senedir çalışıyorum. Belli bir noktaya gelmişim.

3.7.2. İş Hayatında Geliştirilen Stratejiler

Görüşmeleri gerçekleştirdiğimiz mimarların hepsi 28 Şubat sürecini bir şekilde yaşamış ve bundan etkilenmiştir. Kimi görüşmecilerde bu sürecin yarattığı travma daha net bir şekilde okunabilmektedir. 2013 sonrası süreçte başörtüsü yasağı adına nispeten daha demokratik bir ortamın ülke genelinde hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Bu süreçte, kanunen herhangi bir sorun yaşamamalarına rağmen kimi görüşmecilerin iş hayatında çeşitli önyargılara maruz kaldıkları görülmektedir. Bu önyargılar, sadece ülkenin politik gerçekleri ile değil Batı'daki Müslüman imajıyla da yakından ilgili bir şekilde gelişebilmektedir. Buna karşı geliştirilen en önemli strateji, kişinin kendi mesleğini diğer başörtü takmayan adaylardan daha iyi yapmak zorunluluğudur. Görüşme yaptığımız adaylar, diğerler kadın mimarların özgeçmişlerinden daha iyi bir özgeçmiş yaratmanın bu sorunla etkili bir mücadele yöntemi olduğunu düşünmektedir.

Yaşanan yasakların ve önyargıların büyük boyutlarda olmadığını, yapısal bir sorundan ziyade, başka mimarlar veya çalışanlarla yaşanan bireysel sorunların iş hayatında etkili olduğunu görmekteyiz. Görüşmecilerin; kendi aile fertleri tarafından yardım alarak iş bulmanın, bu tip sorunlar yaşamamak adına önemli olduğunu ima etmişlerdir. Bunun yanında,

özellikle 28 Şubat sonrasında çeşitli travmalar yaşayan başörtülü mimar kadınların, iş hayatında benzer sorunlar yaşamamak için yurt dışına çıkma orada çalışma ve yasak ortadan kalkınca Türkiye'ye gelme gibi durumları da mevcuttur. Bütün bunların yanı sıra, başörtüsü sorununun üstesinden gelebilmek adına çoğu görüşmecinin başvurduğu yöntem, kendi iş yerlerini açmaktır. Böylelikle, ilgili mimar kadınlar herhangi bir patrona bağlı kalmadan, kendisine ön yargıyla yaklaşması muhtemel çalışanlarla aynı ortamı paylaşmak zorunda kalmadan mesleklerini özgür bir şekilde yürütülebildiklerini düşünmektedirler. Çalışma esnasında yaşanan bir diğer sorun da dini tercihler sebebiyle başörtülü mimar kadınların yer yer zor durumda kalmasıdır. Başka bir erkekle tokalaşmamayı benimseyen veya ibadet eden bir Müslüman imajının çalışma ortamında kendisine olan bakışı etkileyeceğini düşünen mimarlar, buna rağmen kendi inançları olduğunu düşündükleri şeyleri yerine getirmeye devam etmiştir. Bir görüşmeci, erkeklerle tokalaşmadığı için sorun yaşamıştır. Patronu, ileride daha kurumsal bir firma haline geldiklerinde bu durumun firma için kabul edilemez olduğunu belirtmiştir. Dini vecibelerini yerine getirmek isteyen bir mimar kadın ise, bunu gerçekleştirebilmek için gizli bir şekilde abdest aldığını ve namaz kıldığını belirtmiştir.

SONUÇ

Genelde kılık kıyafet, daha özelde ise başörtüsü sorunsalı Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, Cumhuriyet'ten de modern zamanlara uzanan bir geçmişe sahiptir. Kurulan yeni Cumhuriyet'in ulus-devlet projesinde kendisine bireysel özgürlükler bağlamında pek yer bulamayan başörtüsü; şehirleşme hamleleri, serbest piyasaya geçiş ve küreselleşme etkilerine kadınların kamusal alanda daha fazla görünür olması, eğitim alan muhafazakâr kesimin artması ve bu mezunların iş talep etmeleri eşlik etmiş, bununla birlikte başörtüsü politik bir sorun haline gelmiş, ülke gündemini sosyo-politik düzlemde uzun süre meşgul etmiştir. Başörtüsü meselesini son kırk yıl içerisinde ülke gündemini en fazla meşgul eden konulardan birisi olarak rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bununla birlikte başörtüsü veya kadın giyimi üzerine bakış açısı geliştiren Türkiye'nin hâkim ideolojileri bu konuyu bireysel özgürlüklerle ilişkili bir şekilde hayata tatbik etmemişlerdir. Osmanlı'dan sonra Batı'yı örnek alınarak kurulan Cumhuriyet'te dahi çizilmek istenen kadın tipi, kendi bireyselleşmesini gerçekleştirmiş ve dilediği tercihlerde bulunabilen bir kadından ziyade; mürebbiye, anne, öğretmen gibi kalıplar üzerinden yansıtılmıştır. Siyasal İslamcılığın, seküler elitler karşısında politik güç kazanmasında kadınların öne çıkarılan emekleri, kadınların özgürlük talepleri bağlamında görmezden gelinmiş ve yer yer yok sayılmıştır. Kısacası, kadın ve kadın giyim tercihi Türk politikasında bir prototipi beslediği ölçüde hâkim ideolojiler tarafından politik bir gösterge olarak tüketilmiş, fakat sorunun nedenleri ve kalıcı çözümleri üzerine düşünülmemiştir.

Başörtüsü sorunun modern temelleri büyük ölçüde 12 Eylül askerî darbesine dayanmaktadır. Kurulan yeni Cumhuriyet'in seküler kodları ve İslamcı partilerin bu seküler kodları sürekli zorlaması sonucunda ortaya çıkan harita, 12 Eylül 1980 darbesi ve 28 Şubat darbesiyle birlikte başörtüsü konusunda toplumsal anlamda büyük fay hatları oluşmuştur. İktidarı ele alan herhangi bir ideolojinin, çözüm üretmek yerine popülist tutumlarla rövanşist kaygıları başörtüsü sorununu gittikçe çözümsüz bir hâle getirmiştir. 2002'de kurulan AKP iktidarının, gittikçe artan politik kudretiyle birlikte 2013 seçimlerinin hemen öncesinde, başörtüsü sorunu kamusal alanda, özellikle üniversitelerde fiilen kalkmıştır.

Bu yasağın 2013 yılında kamusal alanda son bulmuş olmasına rağmen, özel sektörde devam ettiğine dair çeşitli gözlemlerim oldu. Bu nedenle, Türkiye'nin uzun yıllarına etki

etmiş bu önemli sorunun devlete rağmen özel sektördeki durumuna yönelik merakım, bu konuda bilimsel bir araştırma yapmanın doğru olacağına beni ikna etti. Başörtüsü meselesi siyaseten yaratılmış ve çözümlenmiş bir mesele olduğu için, çözüm de siyaset eliyle geldi. Ama siyaset alanında çözümlendiği düşünülen bu konunun çalışma hayatının devletten daha uzak noktalardaki durumunun, bu yasağın mahiyetiyle ilgili bize oldukça önemli ipuçları vereceğini düşünmekteyim. Bu yasağı sonlandıran parti olan AKP ile inşaat sektörü arasındaki ilişki, mimarlığın Cumhuriyet'in kurucu ideolojisini yansıtan bir meslek dalı olması gibi parametreler, çalışmanın sınırlılık alanını başörtülü mimar kadınlar olarak sınırlamama yardımcı oldu. Bu bilgiler dâhilinde, 2013 yılına kadar fiili olarak yükseköğretimde devam eden başörtüsü sorunun çalışma hayatında özellikle de mimarlık mesleği üzerinde ne şekilde yaşandığını kadınların kendi deneyimleri üzerinden nasıl tecrübe edildiğini araştırmaya çalıştım.

Yükseköğretim alanında uygulanan başörtüsü yasakları çok fazla çalışmanın konusu olmuştur fakat yasakların fiilen kalkmasından sonra, bu durumun başörtülü kadınların profesyonel meslek hayatlarına ne tür yansımalarının olduğu pek az çalışmanın konusu olmuştur. 2010 yılında TESEV öncülüğünde Dilek Cindoğlu tarafından yayımlanan "Başörtüsü Yasağı ve Ayrımcılık: Uzman Mesleklerde Başörtülü Kadınlar" raporu bu anlamda önem arz etmektedir. Yaptığım çalışmanın 2013 sonrasında yasağın kalkmasından sonra hazırlanmış olması, hem de spesifik bir meslek grubuna yönelmesi önemlidir. Kamusal alanda görev yapan doktorluk, öğretmenlik, avukatlık gibi meslekler yasağın kalkmasından sonra başörtüsü konusunda büyük bir rahatlamaya kavuştular. Mimarlık gibi Cumhuriyet ideolojisi ile özdeşleştirilen ve özel sektörde görselliğin oldukça ön plana çıktığı bir meslek dalında bu özgürleşmenin ne kadar gerçekleştiğini sorgulamak, kamusal alanda siyasetin çözümlendiğini düşündüğü başörtüsü sorununun aslında gündelik siyasetin merkezinden nispeten uzak özel sektörde ne durumda olduğunun sorgulanması da bu çalışmayı ayrıcalıklı kılan diğer etmenlerdir.

Bu çalışmadan sonra konuyla ilgili daha başka çalışmalar da yapılabilir. Örneğin, başı açık mimar kadınlarla, muhafazakâr veya seküler işverenlerle... Sadece mimarlık değil öğretmenlik gibi özel sektör içerisinde yer alan diğer meslek gruplarıyla... Büyükşehirlerde ve taşrada, temel ihtiyaçlar için olan mesleklerle estetik zevk güden meslekler arasında bu tür yasakların çalışılması, sorunun sınırlarını çizmek ve doğru kıyasa ulaşmak adına önem arz etmektedir.

Çalışmada yaptığımız bütün okumalar ve gerçekleştirdiğimiz röportajlar neticesinde, 2013 yılında AKP iktidarı ile sona erdirilen başörtüsü yasağının bireysel özgürlükler bağlamında özel sektörde mimarlık özelinde tamamen çözüldüğünü söylemek olanaksızdır. Araştırma, başörtüsü yasaklarının eğitim alanında kalkmış olmasının aynı şekilde çalışma hayatında kalkmadığını ortaya koymuştur. Görüşmecilerin pek çoğu iş hayatında yaşadıkları deneyimlerin bu yönde olduğunu aktarmıştır.

Çalışmanın dikkat çeken başka bir sonucu, kariyer başlangıçlarında ve yükselirken zorluk yaşayan kadınların, muhafazakâr işverenle yaşadıkları deneyimlerin, seküler/laik işveren ile yaşadıklarından çok da farklı olmadığıdır. Dolayısıyla, başörtülü kadınların sadece seküler değil muhafazakâr işverenler tarafından da ayrımcılığa maruz bırakıldığını söyleyebiliriz. Başörtülü mimarlar mezun olduktan sonra ya ayrımcılıkla mücadele etmek veya muhafazakâr işverenlerin düşük profilli ve emek sömürsüne açık iş tekliflerini kabul etmek durumunda kalmaktadır. Ayrıca yaşanan sorunların, ayrımcılığın metropolden daha küçük şehirlere farklılık gösterdiğini, metropollerde başörtüsü ayrımcılığının nispeten fazla, fakat Trabzon gibi muhafazakâr milliyetçi bir şehirde bunun çok daha az olduğunu bu bilgiler ışığında gözlemleyebilmekteyiz. Fakat yukarıda belirttiğimiz gibi, Türkiye taşrasında seküler giyimli özel sektör çalışanlarına yapılacak bir çalışmada da, bu kesimin ayrımcılığa maruz kaldığı gözlemlenebilir.

Başörtüsü yasağı eğitim hayatında ve iş hayatında aynı şiddette görülmemektedir. 28 Şubat bütün örneklem üzerinde oldukça derin izler bırakmış bir süreç olarak karşımıza çıkmıştır. Fakat herkes sonuçları benzer şiddette yaşamamıştır. Bu yasaklar sonucunda olayları daha muhafazakâr yorumlayan başörtülü mimarlar olduğu gibi, daha özgürlükçü bir noktaya savrulmuş başörtülü kadın mimarlar da bulunmaktadır. Başörtüsü yasakları sonucunda örneklem dâhilindeki bazı kadın mimarlar eğitimlerine Türkiye’de devam etmeyi tercih ederken bir diğer kesim bunun için yurt dışına gitmeyi tercih etmiştir. 28 Şubat’ı daha sert geçiren örneklerin, iş hayatına daha karamsar bir başlangıç yaptıklarını söyleyebiliriz. Eğitimlerini yurt dışında alan başörtülü mimar kadınların diğer kadın mimarlara kıyasla daha büyük bir özgüvenle Türkiye’ye geldiklerini söyleyebiliriz.

28 Şubat gibi büyük bir travmadan sonra okulu bitiren başörtülü kadın mimarlar için iş bulma süreçleri sancılı olmuştur. Mülakatlar neticesinde, her bir görüşmecinin farklı hayatlara ve imkânlara sahip olduğunu anlamak zor değildi. Bu bakımdan, ilk iş şansını elde edebilmek

bazıları için diğerlerine göre daha zor olmuştur. Fakat ilk şansı elde etmek, kadınların önlerindeki tüm engelleri aştıkları anlamına gelmemektedir.

İş başvurularında, kadın mimarların başörtülü olmalarının zaman zaman sorun yaşamalarına neden olduğunu gözlemledik. Kadın mimarlar bu durumun üstesinden gelebilmek için kendilerince çeşitli, çözüm yolları oluşturmuşlardır. Örneğin, başörtülü çalışmak bir devlet dairesinde veya hükümet politikalarını kurumsal olarak onaylayan bir yerde daha kolay olacağından dolayı örneklem dâhilindeki mimar adayları belediyelerde daha çok çalışmaya başlamıştır. Bazı görüşmeciler kendilerine karşı olması muhtemel ön yargıları kırmak için başörtüsüz veya resimsiz özgeçmiş hazırlama yoluna gitmişlerdir. Bunun dışında başörtüsü sorunu yaşamamak adına bir başka çözüm yolu da, muhafazakâr eğilimli ofislere başvurmaktır. Fakat bu da sorunu tamamen çözüme kavuşturmamaktadır. Çünkü çalışmanın dikkat çekici neticelerinden birisi de AKP iktidarı ve inşaat arasındaki ilişki nedeniyle muhafazakâr eğilimli ofislerin artışına rağmen, başörtülü kadınlar iş hayatında benzer bir kolaylık yaşamamıştır. Ayrıca başörtülü mimarların kurumsal ve seküler bir firmada çalışabilmeleri için mutlaka diğerlerinden birkaç ayrıcalıklı yönü olması gerekmektedir. Görüşmeciler, aynı özgeçmişe sahip iki kişi tarafından yapılacak başvurularda kurumsal firmaların başörtülü olmayan adayı alacağını düşünmektedirler.

Bilindiği gibi mimarlık görsellik ve estetiğin iç içe geçtiği meslek dalıdır. Çalışmamızın ilginç sonuçlarından birisi de, görsellik ve estetikle ilgili böyle bir meslekte, başörtülü çalışanların firma içerisinde çalışmasına rağmen “görünmez” kılınma çabasıdır. Belediyeleri kamunun bir parçası olarak düşünüp örneklem dışına alırsak, iş yeri sahiplerinin firmalarının imaj kaygısı nedeniyle başörtülü çalışanlarını geri plana attıklarını söyleyebiliriz. Örneğin, danışanlardan birisinin mimari projeleri sunmak üzere toplantı yaptıklarında başörtülü kadınların tercih edilmediğini söylemesi bu konu için güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Sonuç olarak, bu konuda özel sektördeki rahatlamanın mevcudiyetine rağmen başörtülü mimar kadınların hâlâ iş piyasasında özellikle büyükşehirlerde dezavantajlı oldukları görülmektedir. Başörtüsü sorunu, sosyolojik yanından ziyade politik yanıyla ön plana çıktığı için, özel sektörde bu sorunları yaşayan kadın mimarlar karşılaştıkları engelleri bireysel olarak aşma durumu vardır. Başörtüsü sorunu kadına sürekli, devamlı var olan bir ayrımcılığın bir devamı olarak artık kanun ve politik düzlemden çıkmış türkü toplumunun

yapısal sorunlarıyla birleşmiştir. AKP'nin politik olarak iktidarını devam ettirmesinin, ülkenin kuruluş kodlarındaki bireysel özgürlüklere aykırı durumların hiçbirisini başörtüsü yasağı dâhil ortadan kaldıramadığını söyleyebiliriz. Sorunun üzeri, kamusal alanda yasakların kaldırılmasıyla tamamen çözüme ulaştığı düşünülerek kapatıldı. Fakat başörtüsü sorunun özel sektör içinde tamamen ortadan kalkıp bireysel özgürlüklerin tam anlamıyla yaşanabildiğini düşünmek en azından şu an itibarıyla yanılgı olarak gözükmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR VE DERGİLER

AKÇA, İsmet, AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz Dinamikleri, Başlangıç/2014-Yaz, sayı:11.

AKDOĞAN, Yalçın, Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

AKDOĞAN, Yalçın, Siyasal İslam: Refah Partisi'nin anatomisi, İşaret Yayınları, İstanbul, 2000.

AKEL, Ali, Erbakan ve Generaller, Şura Yayınları, İstanbul, 1998, s.345
Ak Parti, Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri, H.Y. (Der), 2010, Kitap Yayınevi, İstanbul

AKKENT, M., **Franger**, G. 1987, Das Kopftuch: ein Stückchen Stoff in Geschichte und Gegenwart = Başörtü: geçmişte ve günümüzde bir parça kumaş.

AKPINAR, Hakan, 28 Şubat Post-Modern Darbenin Öyküsü, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2001.

AKSOY, Murat, Başörtüsü Türban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme,Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.

AKTAN, Coşkun Can, "Muhafazakarlık ve Liberal Düşünce", Köprü Dergisi, K1Ş/2007, Sayı 97.

AKTAŞ, Cihan, Kılık Kıyafet ve İktidar: Tanzimattan Günümüze-Kılık Kıyafet ve İktidar, Nehir Yayınları, İstanbul 1991.

AKTAŞ, Cihan, Türbanın Yeniden İcadı, ,Kapı Yayınları, İstanbul, 2006b.

AKTAŞ, Cihan, Bacıdan Bayana: İslamcı Kadınların Kamusal Alan Tecrübesi, Kapı Yayınları, İstanbul, 2001.

AKTAŞLI, Hasan Ufuk 'Türk Muhafazakârlığı ve Kemalizm' Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı:58, Ankara, Yıl:14, 2011.

ALPMAN, Polat S., 'Harikalar Diyarından Muhafazakâr Masallar' 'Öteki Muhafazakarlık, Çağlar Deniz, (ed.), Phoenix yayınları, Ankara, 2016.

ARAT, Yeşim, Rethinking Islam and Liberal Democracy: Islamist Women in Turkish Politics, New York, 2005.

ARAT, Zehra , Deconstructing images of The Turkish woman, St. Martin's Press, NewYork, 1998

ARİKAN, Nuraydın, 28 Şubat Sürecinde Medya, Metamorfoz Yayıncılık, İstanbul, 2011.

ARVAS, H.P.M. (Ed.), *Modernite İçinde Bir İnanç Deneyimi Örtünme*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015.

ASLAN, Ş. “Kriz Çözücü Bir Araç Olarak Kentsel Mekâna Müdahale Süreci, Biçimleri ve Toplumsal Sonuçları: İstanbul Örneği” Political Economy, Crisis & Development / Politik İktisat Kriz ve Kalkınma, Editors: Şiriner, Morady, Mika vd. IJOPEC Publication, First Edition, London, April 2011.

ATAMAN, Narinç, Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Kimliğinin Oluşumu Bir Kadın Doktorun Yaşamöyküsü Üzerinden Meslek Sahibi Cumhuriyet Kadını Kimliğinin Oluşumu, Yüksek Lisans Tezi, 1999

BARBARASOĞLU, Fatma, Modernleşme Süresince Moda ve Zihniyet, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995

BAŞGİL, Ali Fuat, Din ve Laiklik, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2003.

BALKAN Erol, BALKAN Neşecan, Öncü Ahmet, Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi Ve AKP, Yordam Kitap, 2013

BALABAN, Osman, “İnşaat Neyin Lokomotifini”, *İnşaat Ya Resulullah* içinde, ed. Tail Bora, Birikim, İstanbul, 270, 2016.

BAŞKAN, Filiz, The Rising Islamic Business Elite and Democratization in Turkey, Journal of Balkan and Near Eastern Studies, Aralık 2010.

Başkan, Burak, Başörtüsü Sorunu ve Meşrulaştırılamayan Yasakçılık, Liberte Dergisi, Liberal Düşünce, Cilt 14, Sayı: 55, 2009, s.119

BENLİ, Fatma, 1964-2011 Türkiye’de Ve Dünyada Başörtüsü Yasağı Kronolojisi, Mazlumder, İstanbul, 2011.

BENLİ, Fatma, Leyla Şahin Kararı Işığında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 2010, Akader Yayınları, İstanbul

BERKTAY, Fatmagül, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Feminizm”, Tarihın Cinsiyeti içinde, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

BÖLÜKBAŞI, Mustafa, “Millî Görüş’ten Muhafazakâr Demokrasiye: Türkiye’de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2002, sayı.2.

BOZDOĞAN, Sibel, “Türk Mimari Kültüründe Modernizm: Genel Bir Bakış”, Türkiye’de Modernleşme Ve Ulusal Kimlik, , Ed. Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul , 2005.

BULAÇ, Ali, Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi, Köprü Fikir Dergisi, 97

Bulut, Faik, Tarikat Sermayesinin Yükselişi, İstanbul, Doruk Yayınları, 1997.

CAYMAZ,Biol, Türkiye’de Vatandaşlık Resmi İdeoloji ve Yansımaları, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007

CEBECİ, Dilaver, Tanzimat ve Türk Ailesi, Ötüken Neşriyat Yayını, İstanbul, 1993

CİNDÖĞLU, Dilek, Başörtüsü Yasağı ve Ayrımcılık: Uzman Meslek Sahibi Başörtülü Kadınlar, Tesev Yayınları, İstanbul, 2010

ÇAHA, Ömer, İdeolojik Kamusalın Sivil Kamusala Dönüşümü Osmanlı’dan Günümüze Parçalı Kamusal Alan ve Siyaset, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Ocak 1989-9, 3.baskı.

ÇAHA, Ömer, Sivil Kadın, Vadi Yayınları, Ankara, 1996.

ÇAKIR, Ruşen, CİNEMRE, Levent, Sol Kemalizme Bakıyor, Metis Yayınları, İstanbul, 1991

ÇAKIR, Ruşen, Direniş ve İtaat, İki İktidar Arasında İslamcı Kadın, Metis Yayınları, İstanbul, 2000

ÇAKIR, R. Talu, BOZAN, B., İ. İmam Hatip Liselerş: Efsaneler ve Gerçekler, Tesev Yayınları, İstanbul, 2004.

ÇAKIR, Serpil, Osmanlı Kadın Hareketi, Metis Yayınları, İstanbul, 2010.

ÇAVUŞOĞLU, Erbatur, STRUTZ, Julia “Producing Force and Consent: Urban Transformation and Corporatism in Turkey”, City, 18,2014.

DAMAR, Erdem, “28 Şubat’tan AKP’ye Türkiye’de çatışan laiklikler”, Birikim 333-334, İstanbul.

DEMİR, Hülya, İslamcı Kadının Aynadaki Sureti, Sel Yayıncılık, İstanbul, 1998.

DEMİR, Ömer, ACAR, Mustafa, Toprak, Metin, “Anatolian Tigers or İslamic Capital:Prospects and Challenges”, Middle Eastern Studies, Volume 40, Issue 6, 2004.

DOĞAN, Ali Ekber, “İslamcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri ve 28 Şubat Süreci”, *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, (ed), İlhan Uzgel, Bülent Duru, Phoenix, Ankara.

DOĞANAY, Ülkü, “Akp’nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakarlık: Muhafazakâr Demokrasiye Eleştirel bir Bakış”, Ankara Ünibversitesi SBF Dergisi, 62-1.

DURAL, A. Baran, Atatürk’ün Liderlik Sırları, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2004.

DUMANOĞLU, Mehmet, Türkiye’de Laiklik, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005.

DUMONT, Paul “Kemalist İdeolojinin Kökenleri”, Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi, haz. J. M. Landau, çev. Meral Akkuş, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1999.

DURAKBAŞA, Ayşe, Halide Edib, Türk Modernleşmesi ve Feminizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

DURAKBAŞA, Ayşe, “Kemalism as Identity Politics in Turkey”, *Deconstructing* , içinde ed. Zehra F. Arat.

DURAKBAŞA, Ayşe “Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve “Münevver Erkekler”, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler içinde Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

DURAKBAŞ, Ayşe “Cumhuriyet Döneminde Kadın Kimliğinin Oluşumu”, *Tarih ve Toplum*, 1988, say.9.

DURU, Bülent, **UZEL**, İlhan, Ak Parti Bir Dönüşümün Bilançosu, Phoneix Yayınevi, Ankara, 2. Baskı.

DURAK, Yasin, Dindar-muhafazakâr burjuvazş ve “yukarıdan” dindarlık, *Birikim Dergisi*, 2012

EFEKAN, H. Muhafazakârlığın hermenötiği, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 25, 2011,

ERASLAN, Sibel, “Uğultular...Silüetler”, *90’larda Türkiye’de Feminizm* içinde, ed. Bora A ve Günel A., İletişim, İstanbul.

ERDİRENÇLEBİ, Meral, *Mustafa Kemal Atatürk’ün Şıklığı*, Eğitim Yayınevi, Konya, 2011

ERLER, Özgün, “Yeni Muhafazakârlık, AKP ve “Muhafazakâr Demokrat” Kimliliği, Stratejik Araştırmalar Kimliği, sayı:10, 2007.

ERKOÇ, Emre Taptuk, “Economy and Democratisation: Turgut Ozal Era in Turkey, Journal of Business Economics and Political Science, Vol:3, No:6.

GELGEÇ BAKACAK, Ayça, “Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S 44, Güz 2009.

GENÇ, Ö., İLHAN, İ., Baörtüsü Yasağına İlişkin Değerlendirme ve Öneriler, Tesev Yayınları, İstanbul, 2012

GÖLE, Nilüfer, İslamın Yeni Kamusal Yüzleri, Metis Yayınları, İstanbul, 1999.

Göle, Nilüfer, Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme, İstanbul, Metis Yayınları, 2016.

GÖRGÜLÜ, Tülin, KAYMAZ Koca, Senem, “Küresel Akışlar, İstanbul ve İstanbul’da Küresel Mimarlık, Megaron, 2009.

GÜLALP, Haldun, Kimlikler Siyaseti, Türkiye’de Siyasal İslamın Temelleri, İstanbul, Metis Yayınları.

GÜNDÜZ, Mustafa, “İkinci Meşrutiyet İdeolojilerinde Sosyoloji ve Geleceğin Toplum Tasavvuru”, Doğu Batı. 45, Mayıs, Haziran, Temmuz 2008.

GÜRTEKİN, Alper, Görsel Temsilin Mimarlıktaki Yeri Üzerine Bir Araştırma, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yıldız Teknik Üniversitesi, YL Tezi.

GÜZEL, Şehmus “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişim ve Kadın” Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. III, İletişim Yayınları, İstanbul, 1981.

HAENNİ, P. , Piyasa İslâmı, (Çev.: L. Ünsaldı), Maki Basın Yayın, Ankara, 2011.

HALUK, Mustafa, “Hissiyat-ı Nisvan”, Gecihad, Cilt:4, Sayı:79, 5 Eylül 1329 / 18 Eylül 1913.

HANİOĞLU, M. Şükrü, “Kemalizm’in Tarihi Kökenleri”, Türkiye’de Demokrasi İslam ve Laiklik, içinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

İLYASOĞLU, Aynur, Örtülü Kimlik: İslamcı Kadın Kimliğinin Oluşum Ögeleri, Metis Yayınları, 2013.

İNSEL, Ahmet, “The AKP and Normalizing Democracy in Turkey”, The South Atlantic Quarterly 102 (2/3).

İNSEL, Ahmet, “AKP and Normalizing Democracy in Turkey”, South Atlantic Quarterly, vol. 102, no.2/3, 2003.

İREM, Nazım, Türk Muhafazakarlığı Üzerine Bazı Gözlemler’, Karizma Dergisi, Sayı:17, Yıl:5, 2004.

KADIOĞLU, Ayşe, “Modern Vatandaşlığın Farklı Boyutları: Yeni Bir Vatandaşlık Etiğine Doğru”, Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi, Metis Yayınları, İstanbul, 1999.

KARAGÜZEL, Ömer Faruk, Modernleşme, Modernlik ve Ulusçuluk Bağlamında Türkiye’de Muhafazakârlık”, Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Dergisi,

KAVAKÇI, Merve, Headscarf Politics of Turkey, A Postcolonial Reading, Plagrove Mcmillan, 2010

KENTEL, Ferhat, Teorinin Raconunu Bozan “Başörtüsü” Bir direnişin anatomisi, Örtülemeyen Sorun Başörtüsü, Edisyon Kitap, AKDER Yayınları, 2008.

KEYMAN, F., Türkiye ve Radikal Demokrasi: Modern Zamanlarda Siyaset ve Demokratik Yönetim, Bağlam, İstanbul.

KEYMAN, E. Fuat, “Modernity, Secularism, and Islam: The Case of Turkey”, Theory, Culture and Society 24 (2), s.216-217

KÖKER, Levent, Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi, 7. Baskı, İletişim, İstanbul, 2003.

KÖSE, Elifhan, “Dindar Kadınlığın Kurulumunda Tesettür: Beden, Yazın ve Özneleşme”, Kasaum, Ankara.

KUBİLAY, Çağla, İslamcı Söylemde Kamusal Alan ve Türban Tartışmaları, Libra Kitap, 2010

KUBİLAY, Çağla, “Kemalist Söylemde Kamusal Alan Tasavvuru”, Alternatif Politika, Cilt. 1, Sayı. 3, Aralık 2009.

KUTLUOĞLU, Fatma, “Fevziye Nuroğlu ‘Yürüyen Hayrat’” [Röportaj: Fatma Kutluoğlu], Umran Dergisi, 129, 2005

LOMBARDİNİ, Ben, “Turkey: The Return of Reluctant Generals?”, Political Science Quarterly 112, 1997

LORASDAĞI, Berrin Koyuncu, The Relationship between Islam and Globalization in Turkey in the Post-1990 Period: The Case of MÜSİAD, Bilig, Winter 2010, Number 52.

MAHÇUPYAN, Etyen, “Osmanlı’dan Günümüze Parçalı Kamusal Alan ve Siyaset”, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Ocak 1989-9, 3.baskı.

MARDİN, Şerif, Din ve İdeoloji, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

MARDİN, Şerif, Türkiye’de Toplum ve Siyaset, 2002, İletişim Yayınları, İstanbul.

NARLI, Nilüfer, “The Rise of the Islamist Movement in Turkey”, MERIA Journal, Vol.1. No.3

NEŞE,G. Yeşilkaya, Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

ORTAYLI, İlber, Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I, Turhan Kitapevi, Ankara, 2000.

ÖNİŞ, Ziya, TÜREM, Umut, “Business, Globasation and Democracy: A Comparative Analysis of Turkish Business Associations”, Turkish Studies, 2001, Vol.2, No.2.

ÖNİŞ, Ziya, TÜREM, Umut, “Business, Globasation and Democracy: A Comparative Analysis of Turkish Business Associations”, Turkish Studies, 2001, Vol.2, No.2.

ÖNSÖZ, Cihad, İSLAM EKONOMİSİ VE YENİ MUHAFAZAKÂR ORTA SINIFIN TEMSİLCİSİ OLARAK MÜSİAD, Sosyolojik Düşün, Cilt 2. Sayı 1, Haziran 2017.

ÖZDALGA, Elisabeth, İslamcılığın Türkiye Seyri, Sosyolojik Bir Perspektif, çev: Gamze Türkoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

ÖZEK, Çetin, Türkiye’de Laiklik, Gelişim ve Koruyucu Ceza Hükümleri, İstanbul, 1962.

ÖZER, Gülşen DEMIRKOL , Psikolojik bir işkence metodu olarak ikna odaları, İstanbul: Beyan Yayınları, 2005.

ÖZKAN, Fadime, Yemenimde Hare Var, Dünden Yarına Başörtüsü, Elest Yayınları, İstanbul, 2005.

PENBECİOĞLU, Mehmet, “Kapitalist Kentleşme Dinamiklerinin Türkiye’deki Son 10 yılı: Yapılı Çevre Üretimi, Devlet ve Büyük Ölçekli Kentsel Projeler, Birikim, 270, 2011.

PEKER, Ali Uzay, AKP Döneminde Rövanşist Mimari, Mimarlık Kasım-Aralık 2015, 386.

- POPE, N., & POPE, H.** Çıplak Türkiye (3. bs.). Gelenek Yayınları, İstanbul, 2004.
- RAMAZANOĞLU, Yıldız,** Osmanlı'dan Cumhuriyete Kadının Tarihi Dönüşümü, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000.
- ROBERT ,** Mantran, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Adam Yay, Cilt:2, Çev. Server Tanilli, İstanbul, 1999.
- RUBİN,** Micheal, “Green Money, Islamist Politics in Turkey”, Middel East Quarterly, 1995.
- SABUKTAY, Ayşegül,** Temmuz 2004, Locating Susurluk Affair into The Context of Legal-Political Theory: A Case of Extra-Legal Activities of The Modern States, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi.
- SARIBAY, Ali Yaşar,** Türkiye’de Modernleşme, Din ve Parti Politikası: MSP Örnek Olayı, Alan Yayınları, İstanbul, 1985.
- SEVER,** Metin, Türban ve Kariyer, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006
- SEZİK, Mustafa,** “Muhafazakâr Siyaset İdeolojisi ve Türkiye’de Muhafazakarlık”, II. Türkiye Lisanüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-II, Bursa , 6-8 Mayıs 2013.
- SÖNMEZ, Mustafa,** AK Faşizmin İnşaat İskelesi, Notabene Yayınları, Ankara, 2015
- SUNAR İlkey, Toprak, BİNNAZ,** “Islam in politics: the case of Turkey”, Government and Opposition, 18 (4), 1983.
- ŞİŞMAN, Nazife,** Kamusal Alanda Başörtülüler, Fatma Karabıyık barbarosoğlu ile söyleşi, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.
- ŞİŞMAN, Nazife,** Kamusal Alanda Başörtülüler, Timaş Yayınları, 2000.
- ŞİŞMAN, Nazife,** Kamusal alanda başörtülüler: Fatma Karabıyık Barbarosoğlu ile söyleşi, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- TAŞÇIOĞLU, Muhadere,** Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri, Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Yayınları, Ankara, 1958.
- TEKELİ, İlhan,** Bir Modernite Projesi Olarak Türkiye’de Kent Planlanması, Ege Mimarlık
- TEKELİ, Şirin,** Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat, Birikim Yayınları, İstanbul, 1982.
- TOPRAK, B, ÇARKOĞLU A,** Değişen Türkiye’de Din, Siyaset ve Toplum, Tesev Yayınları, İstanbul, 2006

TOPRAK, Binnaz, “The state, politics and religion in Turkey”, ed. Metin Heper ve Ahmet Evin, State, Democracy and the military: Turkey in the 1980s, De Gruyter, Berlin, Newyork, 1988.

TUĞAL, C, Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

UĞURLU, Örgen, Neoliberal Politikalar Ekseninde, Türkiye’de Kentsel Mekânın Yeniden Üretimi, Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, Ocak-Şubat-Mart 2013.

WHITE, J B, Türkiye’de İslamcı Kitle Seferberliği, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2002,

YANKAYA, Dilek, 28 Şubat, İslami Burjuvazinin İktidar Yolunda Bir Milat, Birikim, Dermaye, Burjuvazi, Tahakküm, Temmuz 2012.

YANKAYA, Dilek, 28 Şubat, islami burjuvazinin iktidar yolunda bir milat, Birikim, Dermaye, burjuvazi, tahakküm, Temmuz 2012

YARAMAN, Ayşegül, Resmi tarihten kadın tarihine: elinin hamuruyla özgürlük, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2001.

YAKUT, Kemal, Tek Partili Dönemde Peçe ve Çarşaf, Tarih ve Toplum, C.37/222, Nisan 2002.

YAVUZ, Hakan, Ak Parti Toplumsal Dönüşümün Yeni Aktörleri, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010.

YEĞENOĞLU, Medya, Sömürgeci fanteziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

YEŞİLBAĞ, Melih, Hegemonyanın Harcı: AKP Döneminde İnşaata Dayalı Birikim Rejimi, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 71, No.2, 2016.

YIKILMAZ, Ayça, Ak Parti’nin Dış Politika İdeolojisi: Yeni Muhafazakârlık, Yüksek Lisans Tezi, Konya-2016.

YILMAZ, Kamil, “ The Emergence and Rise of Conservative Elite in Turkey”, Insight Turkey Vol.11/No.2, s. 113-136.

YILMAZ, Zehra, Dişil Dindarlık İslamcı Kadın Hareketinin Dönüşümü, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

YILMAZ, Zehra, Dindarlığın Yeniden İnşasında İslamcı Kadınlar, Mülkiye Dergisi, 37(4).

YILMAZ, Zehra, Küresel İslam Hareketinde Kadının Yeni Temsil Biçimleri: Türkiye Örneği, *21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar* içinde, ed. Serpil Sancar, Koç Yayınları, 2011.

ZİHNİOĞLU, Yaprak, Kadınsız İnkılap, Nezih Muhiddin Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği, Metin Yayınları, İstanbul, 2003

DİĞER KAYNAKLAR

<http://akder.ist/yayinlar/makaleler/bir-basortusu-mucadele-oykusu/>, erişim: 30.04.2019

<http://www.barandergisi.net/basortulu-aday-yoksa-oy-da-yok-makale,14.html>, 30.04.2019

<https://basortuluadayyoksaoydayok.wordpress.com/>, erişim:30.04.2019

<https://basortuluadayyoksaoydayok.wordpress.com/basintoplantisi/>, erişim: 30.04.2019

<http://bianet.org/bianet/siyaset/104789-universitede-basortusu-icin-anayasa-degisikligi-meclis-ten-gecti>

<https://www.birgun.net/haber/akp-nin-amaci-mimariyi-de-muhafazakarlastirmak-166609>
erişim: 05.09.2019

BOWEN, John R. “Muslims and Citizens”, <http://bostonreview.net/BR29.1/bowen.html>.
Sakarya Adalet Girişimi, Türkiye’de ve Dünyada Başörtüsü Raporu, s.11 erişim: 01.04.2019

http://www.derindusunce.org/wpcontent/uploads/2011/02/e_basortusu_raporu_2009_2010.pdf,
erişim: 01.05.2019

<http://www.hurfikirler.com/kamusal-alan-hukuk-ve-basortusu/>, erişim: 05.05.2019

<http://istanbul.mazlumder.org/tr/main/faaliyetler/basin-aciklamalari/1/cekin-elinizi-ortumuzden/1813>,
erişim: 01.04.2019

<http://istanbul.mazlumder.org/tr/main/faaliyetler/basin-aciklamalari/1/cekin-elinizi-ortumuzden/1813>,
erişim: 01.04.2019

(<http://istanbul.mazlumder.org/fotograf/yayinresimleri/dokuman/turkiyede-dunyada-basortusu-yasagi-kronolojisi.pdf>), erişim: 30.04.2019.

<http://istanbul.mazlumder.org/tr/main/faaliyetler/basin-aciklamalari/1/cekin-elinizi-ortumuzden/1813>, erişim: 01.04.2019

<http://www.radikal.com.tr/yazarlar/pinar-ogunc/bazi-kadinlarin-secilme-hakki-1043996/> erişim: 21.04.2019

<http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/demirelden-erdogana-gucun-yetiyorsa-kaldir-779297/>, erişim: 22.04.2019

<http://www.enfal.de/tes17.htm> erişim: 08.09.2019

T.C. Resmî Gazetesi, 5 Temmuz 1989, 20216, s.15,
<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20216.pdf>, erişim: 30.04.2019

TBMM Tutanak Dergisi, C:18,1989, TBMM Basımevi Ankara, s.286-291,
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c029/tbmm18029103.pdf>
erişim: 30.04.2019

T.C. Resmî Gazetesi, 22 Ekim 2008, 27032

Danıştay 8.Dairesinin 13.12.1984 tarih ve 1984/1574 nolu kararından, Danıştay dergisi s.56-57(1985).

2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununun İki Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun Hükümünde Kararname, T.C. Resmî Gazetesi, 21 Aralık 1987, 19671

547 Sayılı Yükseköğretim Kanununun 44. Maddesinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bir Ek ve Dört Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun, 1988, T.C. Resmî Gazetesi, 20 Aralık 1988, 20032

Leyla Şahin v. Türkiye, 29 Haziran 2004, No. 44774/98v. Türkiye, 29 Haziran 2004, No. 44774/98

